บทที่ 2
แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ทำการสำรวจองค์ความรู้ แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากการศึกษาเอกสาร รายการงานวิจัยและอินเตอร์เน็ต เพื่อเป็นฐานความรู้ในการวิจัย สามารถสรุปเป็นหัวข้อต่าง ๆ ได้ดังต่อไปนี้

2.1 แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง
2.2 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน
2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม
2.4 แนวคิดทุนทางสังคม
2.5 งานวิจัยและเอกสารที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economic Philosophy : SEP) เป็นกรอบการตัดสินใจในการดำเนินชีวิตที่มุ่งไปสู่ความเจริญก้าวหน้า พร้อมกับความสมดุลและยั่งยืน โดยคำนึงถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผลและการมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี บนพื้นฐานของคุณธรรมและความรู้รอบในด้านต่าง ๆ หากนำไปใช้ในการบริหารจัดการตัวเอง ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติตามภารกิจต่าง ๆ แล้วย่อมสำเร็จประโยชน์อย่างสูงสุด

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทรสยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ที่ได้ทรงมีพระราชดำรัสชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตให้แก่พสกนิกรชาวไทยด้วยปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมานานกว่า 40 ปี โดยมุ่งเน้นการดำเนินชีวิตอยู่บนทางสายกลางไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไปและเมื่อภายหลังได้เกิดวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจขึ้น พระองค์ก็ได้ทรงเน้นย้ำถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนี้มาโดยตลอด เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ไขให้พสกนิกรและประเทศไทยรอดพ้นจากวิกฤติการณ์ต่าง ๆ สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม เทคโนโลยี สุขภาพอนามัย เป็นต้น ทั้งนี้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา เป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤติเพื่อความมั่นคงและยั่งยืน

2.1.1 ความหมายของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบรมราโชวาทและพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลเดช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ได้พระราชทานไว้ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2517 เป็นต้นมา พระองค์ได้ทรงเน้นย้ำ

แนวทางการพัฒนาบนหลักการพึ่งพาตนเอง เพื่อให้เกิดความพอมีพอกิน พอมีพอใช้ของคนส่วนใหญ่ โดยใช้หลักความพอประมาณ การคำนึงถึงความมีเหตุผล การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวและทรงย้ำเตือนประชาชนคนไทยไม่ให้ประมาท แต่ให้ตระหนักถึงการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอนที่ถูกต้องตามหลักวิชา รวมถึงการมีคุณธรรมเป็นกรอบในการปฏิบัติและการดำรงชีวิต ทั้งหมดนี้เป็นที่รู้จักกันดีภายใต้ชื่อว่าหลักเศรษฐกิจพอเพียง โดยพระองค์ได้ทรงใช้คำต่าง ๆ เช่น การพออยู่พอกิน พอกินพอใช้ อยู่ดีกินดี พอประมาณ พอสมควร พอเพียงและเศรษฐกิจพอเพียง เป็นคำที่ทรงตรัสเตือน เพื่อเป็นการปูพื้นฐานให้เห็นภาพอันเป็นที่มาของการเกิดปัญหาทางเศรษฐกิจในช่วงปีพ.ศ. 2540 โดยพระองค์ทรงให้ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงเอาไว้ ดังเช่นพระราชดำรัสเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2540 ดังนี้

> *“ความพอเพียงนี้ไม่ได้หมายความว่าทุกครอบครัวจะต้องผลิตอาหารของตัว จะต้องทอผ้าใส่เองอย่างนั้นมันเกินไป แต่ว่าในหมู่บ้านหรือในอำเภอจะต้องมีความพอเพียงพอสมควร บางสิ่งบางอย่างที่ผลิตได้มากกว่าความต้องการก็ขายได้ แต่ขายในที่ไม่ห่างไกลเท่าไหร่ ไม่ต้องเสียค่าขนส่งมากนัก” (สำนักราชเลขาธิการ, 2541 : 631)*

พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อวันที่ 23 ธันวาคม พ.ศ. 2542 ปรากฏ ดังนี้

> *“ถ้าไม่มีเศรษฐกิจพอเพียง เวลาไฟดับ... จะพังหมดจะทำอย่างไร หากมีเศรษฐกิจพอเพียงแบบไม่เต็มที่ ถ้ามีเครื่องปั่นไฟก็ใช้ปั่นไฟ หรือถ้าโบราณกว่าก็ใช้จุดเทียน คือมีทางที่จะแก้ปัญหาเสมอ ฉะนั้นเศรษฐกิจพอเพียงนี้ก็มีเป็นขั้น ๆ แต่จะบอกว่าเศรษฐกิจพอเพียง นี้ให้พอเพียงเฉพาะตัวเองร้อยเปอร์เซ็นต์เป็นไปไม่ได้ จะต้องมีการแลกเปลี่ยนต้องมีการช่วยเหลือกัน...พอเพียงในทฤษฎีหลวงนี้ คือให้สามารถที่จะดำเนินงานได้” (สำนักราชเลขาธิการ, 2542 : 47)*

พระราชดำรัสของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ทรงตรัสให้แก่พสกนิกรต่างที่ ต่างเวลาในหลาย ๆ ครั้งนั้น อภิชัย พันธเสน (2549 : 78) ได้ทำการจำแนกความหมายแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

สถาบันวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

กลุ่มที่หนึ่ง อธิบายว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่อยู่เหนือแนวคิดเศรษฐศาสตร์เป็นภูมิปัญญาไทยเป็นทุนทางสังคมของประเทศ เนื่องมาจากปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมชุมชนและเป็นพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจในสังคมไทย ซึ่งเป็น

วัฒนธรรมของคนส่วนใหญ่ทั้งประเทศ เป็นปรัชญาแนวคิดที่ประยุกต์นำหลักศาสนามาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ลดปริมาณความอยาก (Want) ลงมาสู่ระดับที่สามารถพึ่งตนเองได้

กลุ่มที่สอง อธิบายว่าแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มีส่วนประกอบสำคัญสามส่วนที่เกี่ยวข้องกันและจะขาดส่วนหนึ่งส่วนใดไปไม่ได้ คือความพอดี ความเสี่ยงและการพึ่งตนเอง คือ

ความพอดี ในทรรศนะของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จะมีลักษณะใกล้เคียงกับดุลยภาพในสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ แต่จะเป็นดุลยภาพที่เป็นพลวัตร ปรับตัวอยู่ตลอดเวลาขึ้นอยู่กับสถานะและความเหมาะสมของแต่ละบุคคล

ความเสี่ยง เกี่ยวข้องกับความพยายามในการลดและกระจายความเสี่ยง เพื่อให้เกิดความพอดีอย่างยั่งยืน

การพึ่งตนเอง คือความพยายามในการที่จะเพิ่มขีดความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยงที่ก่อให้เกิดความไม่แน่นอนและลดต้นทุนในการแลกเปลี่ยน (Transaction Cost) ไม่ให้สูงเกินไป

กลุ่มที่สาม ให้ความเห็นว่าแนวคิดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่มีความสอดคล้องกับเศรษฐกิจกระแสหลัก เพราะเป็นการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจภายใต้ข้อจำกัดของรายได้ (Budget Constraints) และอยู่ภายใต้การบริหารการกระจายความเสี่ยงอย่างสมดุล มีการแลกเปลี่ยนอย่างมีประสิทธิภาพ (Efficiency) ซึ่งนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้ได้ให้ข้อสังเกตว่าการพึ่งตนเองอาจทำให้สูญเสียโอกาสที่จะได้รับประสิทธิภาพจากการเน้นความชำนาญเฉพาะอย่าง ดังนั้นการพึ่งตนเองในทรรศนะของนักเศรษฐศาสตร์กลุ่มนี้จึงหมายถึง ความสามารถในการควบคุมปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ เพื่อลดความเสี่ยงลงให้ได้มากที่สุดและเห็นว่าแม้จะมีการติดต่อค้าขายกับภายนอกและต่างประเทศหรือการใช้เทคโนโลยีจากต่างประเทศ หากสามารถควบคุมและรู้เท่าทันก็ยังถือว่าเป็นการพึ่งตนเองเพื่อให้เกิดความพอเพียง ประกอบกับการที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้เน้นถึงการให้น้ำหนักแก่ความเสี่ยงด้านล่าง (Downside Risk) ที่จะช่วยให้กลุ่มที่มีอำนาจต่อรองต่ำสามารถเผชิญกระแทกจากการเปลี่ยนแปลงสภาวะแวดล้อมได้อันจะส่งเสริมให้ระบบเกิดเสถียรภาพมากขึ้น

กลุ่มที่สี่ เป็นกลุ่มที่ให้ความคิดเห็นอื่น ๆ ที่เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตและการพัฒนาประเทศบนพื้นฐานความเป็นอยู่อันควรตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับประเทศ

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในทรรศนะของสุเมธ ตันติเวชกุล (2544 : 69) มองว่าเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะระบบเศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตนเองอยู่ได้ (Relative Self-sufficiency) ในระดับพื้นฐาน โดยไม่เดือดร้อนจึงจะสามารถสร้างความเจริญก้าวหน้าและฐานะทางเศรษฐกิจขั้นสูงต่อไปได้ ความสามารถในการอยู่ได้ในระดับพื้นฐานนั้นจะต้องยึดแนวทางการเดินทางสายกลาง (มัชฌิมาปฏิปทา) เป็นหลักในการดำรงชีวิต เพื่อสร้างความสามารถในการพึ่งตนเอง ประกอบไปด้วยหลักการพึ่งตนเอง 5 ประการ ดังนี้

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

1. พึ่งตนเองทางจิตใจ คนที่สมบูรณ์พร้อมจะต้องมีจิตใจที่เข้มแข็ง มีจิตสำนึกว่าตนนั้นสามารถพึ่งตนเองได้ จึงควรที่จะสร้างพลังผลักดันให้มีภาวะจิตใจฮึกเหิมต่อสู้ชีวิตด้วยความสุจริต แม้ว่าอาจจะไม่ประสบความสำเร็จบ้างก็ตาม มิพึงท้อถอยท้อแท้ให้พยายามต่อไป

2. พึ่งตนเองทางสังคม เสริมสร้างให้แต่ละชุมชนในท้องถิ่นได้ร่วมมือช่วยเหลือเกื้อกูลกัน นำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดและเผยแพร่ให้ได้ประโยชน์ซึ่งกันและกัน

3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ คือการส่งเสริมให้มีการนำเอาศักยภาพของผู้คนในท้องถิ่น สามารถเสาะแสวงหาทรัพยากรธรรมชาติหรือวัสดุในท้องถิ่นที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งส่งผลให้เกิดการพัฒนาประเทศได้อย่างดียิ่ง สิ่งดีก็คือการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งมีมากมายในประเทศ

4. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี ควรส่งเสริมให้มีการศึกษา ทดลอง ทดสอบเพื่อให้ได้มาซึ่งเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและสังคมไทยและสิ่งสำคัญสามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้อย่างเหมาะสม

5. พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ หมายถึงความสามารถอยู่ได้ด้วยตนเองในระดับเบื้องต้น กล่าวคือ แม้ไม่มีเงินก็ยังมีข้าว ปลา ผัก ผลไม้ ในท้องถิ่นของตนเอง เพื่อการยังชีพและสามารถนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในระดับมหภาคต่อไปด้วย

หากพิจารณาถึงหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามหลักวิชาทางด้านเศรษฐศาสตร์ ก็จะประกอบด้วยการผลิต การจำหน่ายและการบริโภค จึงถือว่าเป็นวิธีการเลี้ยงชีวิตแบบรู้จักพอด้วยการพยายามผลิตสินค้าขึ้นมาเองให้พอเพียงสำหรับคนครอบครัวได้กินได้ใช้ ถ้าหากผลิตเหลือกินเหลือใช้จึงขายออกไป หากผลิตได้ไม่พอก็ต้องซื้อบ้างมิได้มุ่งผลิตเพื่อขายอย่างเดียว แต่ต้องคิดที่จะผลิตสินค้าและบริการเพื่อตนเองได้บริโภคด้วย นอกจากนี้การผลิตและการบริโภคก็ต้องอยู่ในหลักของความพอดี รู้จักพอในการผลิตและการบริโภค ในขณะเดียวกันนั้นก็จะต้องร่วมมือกันในรูปกลุ่มหรือสหกรณ์และให้ประสานงานกับเอกชนภายนอกด้วยเพื่อทำกิจกรรมทางเศรษฐกิจให้แข็งแรงขึ้น

ชัยอนันต์ สมุทรวณิช (2542 : 9) มีมุมมองว่า ความพอเพียงมิได้มีความหมายในแง่เศรษฐศาสตร์เพียงด้านเดียว แต่ทว่ามีความหมายในเชิงปรัชญา จริยธรรม คุณค่าและปทัสถานทางพฤติกรรมสำหรับการดำเนินชีวิตในทุก ๆ ด้านอีกด้วย นอกจากนี้ปรัชญาแห่งการพัฒนาที่เน้นทางสายกลางยังเป็นมัชฌิมพัฒนา คือเป็นความพอเพียงที่มีพลวัตและมีแง่มุมทางด้านปรัชญาด้านเศรษฐศาสตร์ คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมไปถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกและสามารถพึ่งพาตนเองได้ ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการที่จะนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน ที่สำคัญต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต

และมีความรู้ที่เหมาะสม ดังนั้นจึงเป็นแนวทางการพัฒนาทางสายกลางแห่งความสมดุล อาจเรียกว่าเป็นปรัชญามัชฌิมพัฒนาของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ก็ได้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) ได้ร่วมกับองค์กรที่มีความสนใจเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ได้เชิญผู้ทรงคุณวุฒิในสาขาต่าง ๆ มาประชุมเพื่อทำการรวบรวม ประมวลและสังเคราะห์แนวพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ปรากฏในวาระต่าง ๆ เพื่อทำการร่างเป็นข้อความและ/หรือคำนิยามของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนำมาใช้เป็นแนวคิดใหม่ในการพัฒนาประเทศ จากนั้นจึงได้กราบบังคมทูลถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เพื่อทรงพิจารณา และพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาติให้ใช้ข้อความเนื้อหาปรัชญาเศรษฐกิจเพียงไว้ ดังนี้

> *“เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาชี้ถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัวระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้มีความก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่ตะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้ต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบและความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน มีความเพียร มีสติ มีปัญญาความรอบคอบ เพื่อให้มีความสมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมจากภายนอกได้เป็นอย่างดี” (จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา และปรียานุช ธรรมปิยา, 2562 : ง)*

ข้อความที่ให้ความหมายเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงดังกล่าวข้างต้น ถือว่าเป็นข้อความที่ถูกนำไปใช้เป็นแนวทางการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นต้นมาและเป็นแนวทางปฏิบัติของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ รวมทั้งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคมและประเทศชาติ

สรุปปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมองได้สองด้าน คือด้านวัตถุวิสัยและด้านจิตวิสัย กล่าวคือมองอย่างวัตถุวิสัยจะเป็นการมองภายนอกของกายภาพ คือจะต้องมีกินมีใช้ มีปัจจัยสี่เพียงพอกับความต้องการหรือมีความพอสมควรตามอัตภาพของตนเอง ใกล้เคียงกับคำว่าสามารถพึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ ส่วนความหมายด้านจิตวิสัยหรือจิตใจภายใน คือเป็นเรื่องของจิตใจ

และความรู้สึกของมนุษย์ คนจะมีความรู้สึกเกี่ยวกับความเพียงพอไม่เท่ากัน บางคนมีเป็นล้านก็ไม่พอ บางคนมีนิดเดียวก็พอแล้ว ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้นจึงเป็นการเพียงพอทางจิตวิสัยหรือด้านจิตใจที่อยู่ภายในตนเอง

2.1.2 องค์ประกอบของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเสมือนสิ่งที่มาจุดประกายให้เกิดความตื่นตัว ร่วมมือร่วมใจ คิดค้นแสวงหาและทำความเข้าใจทั้งในระดับความคิดและปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่เหมาะสมกับสภาพความเป็นจริงของสังคมไทย ส่วนในระดับความคิดจะเป็นหลักการแห่งความยั่งยืนของสังคมในความหมายที่เป็นอุดมการณ์และเกณฑ์คุณค่าเช่นเดียวกับอุดมการณ์ประชาธิปไตย เสรีนิยมและสังคมนิยม ฯลฯ เป็นหลักการอุดมการณ์คู่ขนานปฏิสัมพันธ์กับอุดมการณ์ต่าง ๆ เป็นแกนกลางของคุณค่าและจิตสำนึกใหม่ กระบวนทัศน์ใหม่และวัฒนธรรมการเรียนรู้ใหม่บนพื้นฐานของหลักการสังคมที่เป็นรูปธรรมที่จำเป็นต่อการปรับเปลี่ยนแนวคิดและทิศทางของการปฏิรูปการพัฒนา โดยมีพื้นฐานอยู่ที่เกษตรกรรมและการพออยู่พอกิน พร้อมด้วยกระบวนการเรียนรู้เพื่อยกระดับไปสู่เกษตรยั่งยืน โดยมีไร่นาระดับครัวเรือนเป็นหน่วยพื้นฐานที่กระจายออกไปเป็นเครือข่ายกว้างขวางยิ่งขึ้นตามลำดับ (เสน่ห์ จามริก, 2542 : 32)

ในระดับหลักการหรืออุดมการณ์เศรษฐกิจพอเพียงกระตุ้นให้เกิดการทบทวน รื้อฟื้นหลักทฤษฎีเศรษฐกิจและสังคมต่าง ๆ ขึ้นใหม่ ดังนี้

1. นิยามความหมายเชิงเศรษฐกิจซึ่งโดยสาระมีความหมายเพื่อสนองความต้องการภายใต้ความจำกัดของทรัพยากร มิใช่เป็นเพียงเรื่องของธุรกิจเพื่อแข่งขันช่วงชิงแสวงหากำไรสูงสุดเท่านั้น

2. รื้อฟื้น ทบทวน แยกแยะระหว่างการพัฒนาที่หมายถึงการยกฐานะของคนส่วนใหญ่หรือทั้งหมดกับการเจริญทางเศรษฐกิจที่มุ่งแต่เพียงการสร้างตัวเลขและอัตราการเจริญเติบโตโดยไม่ได้คำนึงถึงการกระจายไปสู่คนส่วนใหญ่ของประเทศ

3. ทบทวนเรื่องคนและคุณค่าของคนที่พึงมีโอกาสเรียนรู้และพัฒนาขีดความสามารถ

4. การทบทวนความเข้าใจเรื่องของทุนที่ควรรวมความไปถึงคน ธรรมชาติและระบบนิเวศที่เป็นทุนของชีวิตและสังคมด้วย

5. ตลาดเสรี จะต้องถูกตีกรอบของสำนึกแห่งธรรมะ

6. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานการเคารพและยอมรับในคุณค่าศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์และธรรมชาติ

7. การบริโภค ที่จะต้องอยู่ในขอบข่ายของความจำเป็นและคำนึงถึงคุณประโยชน์ต่อชีวิตและความยั่งยืนของทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

8. วิถีการพัฒนาเศรษฐกิจจะต้องเป็นไปบนความสมดุล (Balance) และความเสมอภาคเพื่อการพึ่งตนเองและพิทักษ์รักษาระบบชีวิตนิเวศ

สถาบันวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

นัยยะที่สำคัญของเศรษฐกิจพอเพียงก็คือการกลับฟื้นจิตวิญญาณมนุษย์สู่ชีวิตเศรษฐกิจที่แท้จริงอันประกอบด้วยมนุษย์กับธรรมชาติที่เป็นแก่นสาร เศรษฐกิจพอเพียงจึงไม่ได้เป็นระบบที่แปลกแยกหรือสวนกระแสสัจธรรมแห่งความจริง แต่เป็นส่วนหนึ่งของความพยายามถ่วงดุลอำนาจของตลาด ปลดเปลื้องทางจิตสำนึกและกระบวนทัศน์ ฟื้นวัฒนธรรมแห่งการเรียนรู้ เปลี่ยนแนวคิดและทิศทางการพัฒนาไปสู่การพึ่งตนเองและพัฒนาตนเองของคนในชาติ

แนวคิดทฤษฎีทางด้านเศรษฐศาสตร์ที่ตั้งอยู่บนรากฐานปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงโดยการวิเคราะห์ความสอดคล้อง ความแตกต่างของความหมายและองค์ประกอบด้วยวิธีการจำแนกวิเคราะห์ตามหลักวิธีทางตรรกศาสตร์ ซึ่งผลการวิเคราะห์ได้ข้อสรุปว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีองค์ประกอบด้านต่าง ๆ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ที่สามารถใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนากรอบทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ โดยองค์ประกอบของการวิเคราะห์ได้จำแนกออกเป็น 5 ส่วน ดังนี้

1. กรอบแนวคิด ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และการปฏิบัติตน (Economic Life Guiding Principle) โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทยสามารถนำมาประยุกต์ใช้ได้ตลอดเวลา เป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีลักษณะพลวัต (Dynamic) มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัยและวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. คุณลักษณะ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางปฏิบัติในทางที่ควรจะเป็น (Normative Prescription) สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ (Scalable) โดยมีแนวคิดทางสายกลาง (Middle Path) เป็นหัวใจสำคัญของกรอบแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งทางสายกลางในที่นี้จะหมายถึงวิธีการ (Means) หรือการกระทำที่มีความพอประมาณบนพื้นฐานของความมีเหตุผลและการสร้างภูมิคุ้มกันที่จะนำไปสู่การพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง

3. คำนิยาม ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะพร้อมกัน ดังนี้

3.1 ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไป โดยไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับสมดุล การใช้จ่าย การออมอยู่ในระดับที่ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเองพร้อมรับการเปลี่ยนแปลง

3.2 ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้นจะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผล โดยเป็นการพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนการคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้น ๆ อย่างรอบคอบ

3.3 การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวเตรียมใจให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้น โดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. เงื่อนไข การตัดสินใจและการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้นจะต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

4.1 เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ดังนี้

4.1.1 ความรอบรู้ คือการมีความรู้เกี่ยวกับวิชาการอย่างรอบด้านในเรื่องที่เกี่ยวข้อง เพื่อประโยชน์พื้นฐานสำหรับนำไปปฏิบัติอย่างพอเพียง การมีความรอบรู้ทำให้มีการตัดสินใจที่ถูกต้อง

4.1.2 ความรอบคอบ คือมีการวางแผน โดยสามารถที่จะนำความรู้และหลักวิชาการต่าง ๆ มาพิจารณาให้เชื่อมโยงกันสัมพันธ์กัน

4.1.3 ความระมัดระวัง คือความมีสติและการตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นได้ในการนำแผนปฏิบัติที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักวิชาต่าง ๆ เหล่านั้นไปใช้ในทางปฏิบัติ

4.2 เงื่อนไขคุณธรรม เป็นสิ่งที่จะต้องเสริมสร้างให้เกิดขึ้น ประกอบด้วย ความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติหรือผลที่คาดว่าจะได้รับ ความพอเพียงเป็นทั้งวิธีการและผลผลิต จากการกระทำจะทำให้เกิดวิถีการพัฒนาและผลของการพัฒนาที่สมดุล พร้อมรับกับการเปลี่ยนแปลงในทุก ๆ ด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม ความรู้และเทคโนโลยี ในขณะเดียวกันความสมดุลของการกระทำทั้งหมด ผลอาจนำไปสู่ความยั่งยืนของการพัฒนาภายใต้พลวัตทั้งภายในและภายนอกประเทศได้

จะเห็นได้ว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ความรู้และคุณธรรม มีเป้าหมายสูงสุดคือความสมดุลและความยั่งยืน

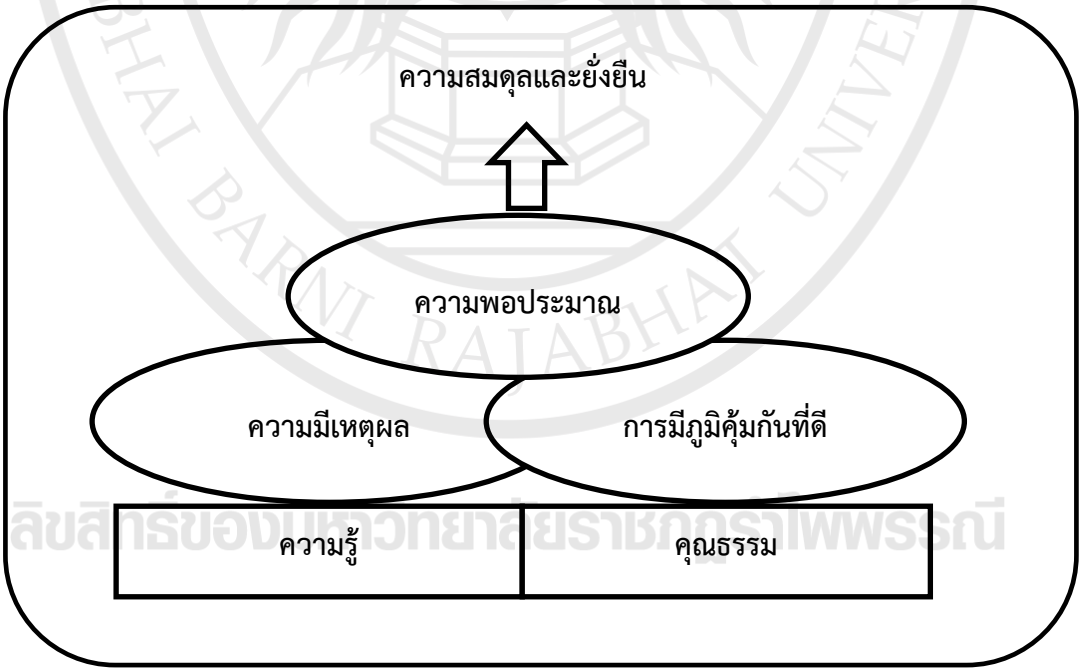

ภาพที่ 2.1 หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง สามห่วง สองเงื่อนไข

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

องค์ประกอบของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจะมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่างกันอย่างเป็นระบบ กล่าวคือความมีเหตุผลจะเป็นพื้นฐานของความพอประมาณและการมีภูมิคุ้มกันในตัว ความมีเหตุผลจะเป็นกระบวนการเสริมสร้างให้ความพอใจให้เป็นไปแต่โดยพอประมาณ เพื่อไม่ให้เกิดการกระทำที่เกินความพอดีหรือน้อยไปหรือเกิดอคติจนเกินขนาด จะช่วยทำให้การตัดสินใจทำอยู่ในขอบเขตที่พอเพียง ในขณะที่ความพอประมาณจำเป็นต้องมีระดับมากพอที่จะสร้างภูมิคุ้มกันเพื่อเป็นปัจจัยเสริมสร้างให้การดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีเหตุผลทั้งในปัจจุบันและอนาคต

อย่างไรก็ตามความมีเหตุผลต้องมีระดับที่สามารถปรับเปลี่ยนไปได้ตามความรู้และประสบการณ์การรับรู้และการตัดสินใจของผู้ปฏิบัติ (การกระทำของแต่ละบุคคล) ซึ่งจะมีลักษณะแตกต่างกันไปตามศักยภาพและโอกาส สภาพสังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของแต่ละบุคคล อาทิ ภูมิหลังของครอบครัว การอบรมบ่มนิสัย เป็นต้น ดังนั้นผู้ปฏิบัติตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต้องปฏิบัติตามเงื่อนไขทั้งสอง คือมีความรอบรู้และมีคุณธรรมด้วย โดยจะต้องเป็นผู้ที่มีความรอบรู้และมีคุณธรรมควบคู่กันไปอย่างสมดุล หากขาดข้อใดข้อหนึ่งแล้วจะอาจทำให้กระบวนการไม่ถูกต้องอาจนำความเสียหายมาสู่ตนเองและสังคมได้ ในลักษณะเดียวกันถ้ามีคุณธรรมแต่ขาดความรู้ก็อาจจะตัดสินใจอย่างรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ก่อให้เกิดผลเสียหายได้เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติที่มีความรอบรู้และคุณธรรมคู่กันตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงจะมีผลทำให้การตัดสินใจและการกระทำการใด ๆ เป็นไปอย่างพอประมาณ มีเหตุผลและเกิดภูมิคุ้มกันที่ดีในตัวเองได้

2.1.3 การนำแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาใช้

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินงานต่าง ๆ ในสังคมได้อย่างกว้างขวางด้วยเหตุผลและความสำคัญ ดังนี้

ประการแรก เป็นระบบเศรษฐกิจที่ยึดถือหลักการที่ว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตนที่มุ่งเน้นการผลิตให้มีความเพียงพอกับความต้องการบริโภคในครัวเรือนเป็นอันดับแรก และเมื่อเหลือเพียงพอจากการบริโภคแล้วจึงคำนึงถึงการผลิตเพื่อการค้ารองลงมา ผลผลิตส่วนเกินที่นำออกสู่ตลาดก็จะเป็นกำไรของเกษตรกร สภาพการณ์เช่นนี้เกษตรกรจะกลายสถานะเป็นผู้กำหนดหรือเป็นผู้กระทำต่อตลาด แทนที่ตลาดจะเป็นตัวกระทำหรือเป็นตัวกำหนดราคาแทนเกษตรกรดังเช่นที่เป็นอยู่ในขณะนี้ หลักใหญ่สำคัญอย่างยิ่งคือการลดค่าใช้จ่ายด้วยการสร้างสิ่งอุปโภค บริโภคในที่ดินของตนเอง เช่น ข้าว น้ำ ปลา ไก่ ไม้ผล พืชผัก ฯลฯ

ประการที่สอง ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มของชาวบ้าน ทั้งนี้กลุ่มชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจในด้านต่าง ๆ ให้มีความหลากหลายและครอบคลุม ทั้งการทำเกษตรแบบผสมผสาน หัตถกรรม การแปรรูปอาหาร การทำธุรกิจค้าขาย การท่องเที่ยวในชุมชน ฯลฯ เมื่อองค์กรชาวบ้านได้รับการพัฒนาให้เข้มแข็ง มีเครือข่ายที่กว้างขวางมากขึ้นแล้ว เกษตรกรก็จะได้รับการดูแลให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งได้รับ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

การแก้ไขปัญหาในทุก ๆ ด้าน เมื่อเป็นเช่นนี้เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศก็จะสามารถเติบโตไปได้อย่างมีเสถียรภาพ หมายความว่าเศรษฐกิจจะสามารถขยายตัวไปพร้อม ๆ กับสภาวการณ์การกระจายรายได้ที่ดีขึ้น

ประการที่สาม เศรษฐกิจพอเพียงตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีความเมตตา ความเอื้ออาทร และความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนด้วยการร่วมแรงร่วมใจกันประกอบอาชีพต่าง ๆ ให้บรรลุผลสำเร็จ ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมิได้หมายถึงรายได้แต่เพียงมิติเดียว แต่ยังรวมถึงประโยชน์ในมิติอื่น ๆ อีกด้วย ได้แก่ การสร้างความมั่นคงให้กับสถาบันครอบครัว สถาบันชุมชน ความสามารถในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนบนพื้นฐานของภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งการรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามของไทยให้คงอยู่ตลอดไป

จากที่กล่าวมาสามารถจำแนกเศรษฐกิจพอเพียงออกเป็น 2 แบบ คือ

1. เศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน คือความพอเพียงในระดับบุคคลและครอบครัว อาทิ การพัฒนาเกษตรตามแนวทางของทฤษฎีใหม่ กล่าวคือครัวเรือนเกษตรกรที่อยู่ห่างไกลจากแหล่งน้ำจะต้องพึ่งพาน้ำฝนและประสบกับปัญหาความเสี่ยงจากฝนแล้ง ทำให้มีน้ำไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก วิธีการสร้างภูมิคุ้มกันสำหรับครัวเรือนประเภทนี้ก็คือการขุดสระน้ำ เพื่อกักเก็บน้ำเอาไว้ใช้สำหรับการเพาะปลูก ขณะเดียวกันเกษตรกรควรจะลดการพึ่งพาตลาดลง โดยเปลี่ยนจากการปลูกพืชเชิงเดี่ยวไปสู่การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ อย่าง เพื่อการบริโภคในครัวเรือน รวมทั้งขายผลผลิตในส่วนที่เหลือเพื่อให้มีรายได้เป็นค่าใช้จ่ายอื่น ๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้

2. เศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า เป็นความพอเพียงในระดับชุมชน ระดับองค์กร ระดับจังหวัดและระดับประเทศที่มีการกระจายการปฏิบัติไปอย่างกว้างขวาง เป็นการสนับสนุนให้เกษตรกรรวมกลุ่มกันในประเภทต่าง ๆ เช่น สหกรณ์ เครือข่ายธุรกิจ (Networking for Business) กลุ่มธุรกิจ (Cluster) และวิสาหกิจชุมชน (Community Business) เป็นต้น โดยสมาชิกได้ร่วมมือกันเสียสละเพื่อประโยชน์ของกลุ่มในการอยู่ร่วมกันอย่างพอเพียง ไม่ตั้งอยู่บนความประมาทและต้องร่วมกันสร้างภูมิคุ้มกันร่วมกันบนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียนกัน มีการแบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันตามกำลังและความสามารถของแต่ละคน เพื่อทำให้ชุมชนโดยรวมเกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติอย่างแท้จริง สามารถนำไปสู่การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการแลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยีและบทเรียนจากการพัฒนาร่วมกัน

ทุกคนสามารถนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตได้ไม่ใช่เฉพาะในหมู่คนจนหรือเกษตรกร โดยต้องระเบิดจากข้างในคือการเกิดจิตสำนึก มีความศรัทธาเชื่อมั่นและเห็นคุณค่าเสียก่อนแล้วจึงนำไปปฏิบัติด้วยตนเอง เมื่อเห็นผลเป็นที่ประจักษ์จึงขยายไปสู่ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560 : 21)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

1. ความพอเพียงระดับบุคคลและครอบครัว เป็นการมุ่งเน้นให้บุคคลและครอบครัวสามารถอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ทั้งทางกายและทางใจ พึ่งพาตนเองอย่างเต็มความสามารถ ไม่ทำอะไรมากมายจนเกินตัว ดำเนินชีวิตโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น รวมทั้งใฝ่รู้และมีการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง เพื่อความมั่นคงในอนาคตและเป็นที่พึ่งให้ผู้อื่นได้ในที่สุด เช่น การหาปัจจัยสี่มาเลี้ยงตนเองและครอบครัว การประกอบสัมมาชีพ รู้ข้อมูลรายรับ-รายจ่าย มีการแบ่งปันภายในครอบครัว ชุมชนและสังคม การรักษาวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามและการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม

2. ความพอเพียงระดับชุมชน การที่คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อร่วมกันทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันภายในชุมชนบนหลักของความรู้ รัก สามัคคี สามารถสร้างเป็นเครือข่ายเชื่อมโยงกันภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น การรวมกลุ่มอาชีพ กลุ่ม/องค์กรการเงิน การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมถึงการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชนมาสร้างประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม เพื่อสร้างเสริมชุมชนให้มีความเข้มแข็งและมีความเป็นอยู่ที่พอเพียง

3. ความพอเพียงในภาคธุรกิจ โดยเริ่มจากความมุ่งมั่นในการทำธุรกิจที่มุ่งหวังผลประโยชน์ในระยะยาวมากกว่าระยะสั้น เป็นการแสวงหาผลตอบแทนบนพื้นฐานของการแบ่งปัน มุ่งให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้รับประโยชน์อย่างเหมาะสมและเป็นธรรมทั้งลูกค้า คู่ค้า ผู้ถือหุ้นและพนักงานในองค์กร ส่วนด้านการขยายธุรกิจก็ต้องทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป รวมทั้งต้องมีความรู้และเข้าใจธุรกิจของตนเอง รู้จักลูกค้า ศึกษาคู่แข่งและเรียนรู้การตลาดอย่างถ่องแท้ ผลิตในสิ่งที่ถนัดและทำตามกำลัง การสร้างเอกลักษณ์ที่แตกต่างและพัฒนาคุณภาพผลิตภัณฑ์อย่างต่อเนื่อง องค์กรมีการเตรียมความพร้อมต่อการเปลี่ยนแปลงที่อาจจะเกิดขึ้นได้ มีความซื่อสัตย์ รับผิดชอบต่อสังคมและป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ที่สำคัญจะต้องสร้างเสริมความรู้และจัดสวัสดิการให้แก่พนักงานอย่างเหมาะสม

4. ความพอเพียงระดับประเทศ เป็นการบริหารจัดการภายในประเทศของตนเอง เริ่มต้นจากการวางรากฐานให้ประชาชนส่วนใหญ่อยู่อย่างพอมีพอกินและพึ่งตนเองได้ มีความรู้และคุณธรรมในการดำเนินชีวิต มีการรวมกลุ่มของชุมชนหลาย ๆ แห่ง เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ และร่วมกันพัฒนาตามแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงอย่างรู้ รัก สามัคคี

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2560 : 8) ได้อธิบายว่า บริบทของสังคมไทยในยุคปัจจุบันเป็นยุคที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งความแปรปรวนทางด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ได้ส่งผลกระทบด้านลบต่อมวลมนุษย์ที่อาศัยอยู่บนโลกใบนี้อย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้ ภายใต้บริบทดังกล่าวส่งผลให้แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) กลายเป็นสิ่งจำเป็นและได้รับความสนใจมากขึ้นตามลำดับ (Avery & Bergsteiner, 2016 : Editors’ Preface; UNDP, 2007) เนื่องจากข้อเสนอของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีความสอดคล้องกับสถานการณ์

ปัจจุบันที่มองว่าการยึดมั่นใน 3 ห่วง 2 เงื่อนไข ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน ประเทศชาติและประชาคมโลก จะส่งผลให้เกิดการพัฒนาที่มีความสมดุลและความยั่งยืน (Thongpakde N, 2007 : 1-24, Bergsteiner & Dharmapiya, 2016 : 32-52; Avery & Bergsteiner, 2016 : 235-247) เป็นแนวความคิดที่กำลังได้รับความสนใจจากองค์การระหว่างประเทศและประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์การสหประชาชาติ ส่งผลให้แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (SEP) ได้รับความสนใจจากนักวิชาการระดับโลกอย่างกว้างขวางอยู่ในขณะนี้

สำหรับนักวิชาการที่นำแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปพัฒนาต่อในช่วงประมาณไม่ถึงสิบปีที่ผ่านมานี้ ประกอบด้วย Gayle C. Avery, Harald Bergsteiner, Priyanut Dharmapiya และ Sooksan Kantabutra นักคิดเหล่านี้มองว่าองค์ประกอบของสามห่วงคือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผลและความระมัดระวัง มีสถานะเป็นความคิดว่าด้วยความพอเพียง (Sufficiency Thinking) ซึ่งมีความเป็นนามธรรมระดับสูง ดังนั้นการนำไปปฏิบัติจะต้องมีการแปลงให้เป็นรูปธรรมเสียก่อน (Bergsteiner & Dharmapiya, 2016 : 40) ดังที่พวกเขาได้พยายามแปลงแนวความคิดว่าด้วยความพอเพียง เพื่อให้เกิดความเหมาะสมสำหรับนำไปใช้กับองค์การธุรกิจ โดยทำการพัฒนาออกมาเป็นภาคปฏิบัติของภาวะผู้นำแบบยั่งยืนจำนวน 23 ประการ (23 Sustainable Leadership Practices) โดยมองว่าองค์การที่ยั่งยืนได้จะต้องมีภาวะผู้นำแบบผึ้ง (Honeybee) ตรงข้ามกับการนำแบบตั๊กแตน (Locust) ที่ส่งผลให้องค์การขาดความยั่งยืน (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 8-15)

ตารางที่ 2.1 เปรียบเทียบภาวะผู้นำแบบผึ้งกับแบบตั๊กแตน

ภาคปฏิบัติของภาวะผู้นำ	นำแบบผึ้ง (องค์การยั่งยืน)	นำแบบตั๊กแตน (ไม่ยั่งยืน)
1. การพัฒนาบุคลากร	พัฒนาบุคลากรทุกคนต่อเนื่อง	พัฒนาบุคลากรเพียงบางคน
2. แรงงานสัมพันธ์	แสวงหาความร่วมมือเป็นหลัก	เป็นปฏิปักษ์ต่อกัน
3. การรักษาพนักงาน	จ้างงานระยะยาวกับทุกๆ ระดับ	ยอมรับอัตราการลาออกที่สูง
4. การสืบทอดตำแหน่งระดับสูง	ส่งเสริมการสืบทอดจากภายใน	แต่งตั้งบุคคลจากภายนอก
5. การให้คุณค่ากับพนักงาน	สนใจสวัสดิการที่ดีของพนักงาน	พนักงานมีฐานะเป็นต้นทุน
6. ซีอีโอและทีมผู้บริหาร	ซีอีโอเน้นทำงานเป็นทีม	ซีอีโอตัดสินใจและเป็นฮีโร่
7. พฤติกรรมทางจริยธรรม	ค่านิยมหลัก คือทำในสิ่งที่ถูกต้อง	ค่านิยมคลุมเครือ ต่อรองได้
8. ผลประโยชน์ระยะสั้น/ยาว	ให้ความสำคัญต่อผลประโยชน์ระยะยาวมากกว่าระยะสั้น	เน้นกำไรระยะสั้น และโตเร็ว
9. การเปลี่ยนแปลงองค์การ	เปลี่ยนแปลงไม่เร็ว แต่มั่นคง	เปลี่ยนแปลงรวดเร็ว สุ่มเสี่ยง

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

ตารางที่ 2.1 (ต่อ)

ภาคปฏิบัติของภาวะผู้นำ	นำแบบผึ้ง (องค์การยั่งยืน)	นำแบบตั๊กแตน (ไม่ยั่งยืน)
10. การมองตลาดการเงิน	รักษาความเป็นอิสระจากตลาดการเงินให้มากที่สุด	ขาดความเป็นอิสระ ทำตามข้อกำหนดของสถาบันการเงิน
11. คุณค่าของสิ่งแวดล้อม	ปกป้อง/คุ้มครองสิ่งแวดล้อม	เน้นใช้ประโยชน์
12. ความรับผิดชอบทางสังคม	ให้คุณค่ากับพนักงานและชุมชน	เบียดเบียนพนักงานและชุมชน
13. ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย	ทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง	ให้ความสำคัญเฉพาะผู้ถือหุ้น
14. วิสัยทัศน์ทางธุรกิจ	ยึดถือวิสัยทัศน์ร่วมกันในฐานะเป็นเครื่องมือที่สำคัญ	มิได้นำวิสัยทัศน์แห่งอนาคตมาใช้ในการขับเคลื่อนธุรกิจ
15. การตัดสินใจ	กระจายอำนาจและใช้ฉันทามติ	รวมศูนย์ที่ผู้จัดการ
16. การจัดการตนเอง	พนักงานจัดการตนเอง	จัดการโดยผู้จัดการ
17. ความสำคัญของทีมงาน	มอบอำนาจให้ทำงานเป็นทีม	ศูนย์กลางอยู่ที่ผู้จัดการ ใช้ทีมน้อย
18. วัฒนธรรมองค์การ	ยึดถือวัฒนธรรมองค์การร่วมกัน	ไม่ค่อยยึดถือร่วมกัน/อ่อนแอ
19. การแบ่งปัน/เก็บรักษา	กระจายความรู้ไปทั่วทั้งองค์การ	จำกัดความรู้ไว้ที่คนไม่กี่คน
20. ความไว้เนื้อเชื่อใจ	ไว้ใจกัน มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน	ไว้ใจต่ำ จึงต้องควบคุมใกล้ชิด
21. นวัตกรรม	เกิดอย่างเป็นระบบทุก ๆ ระดับ	เกิดน้อย ต้องซื้อจากภายนอก
22. การมีส่วนร่วมของพนักงาน	ผูกพันกับองค์การและทุ่มเททำงาน	ใช้เงินรางวัลเพื่อจูงใจพนักงาน
23. คุณภาพของงาน	เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม	ได้มาจากการควบคุมภายนอก

ที่มา : (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 15)

จากตารางดังกล่าวข้อที่ 1-14 จะเป็นการปฏิบัติในระดับรากฐาน ส่วนข้อที่ 15-20 จะเป็นการปฏิบัติในระดับสูงขึ้นและข้อที่ 21-23 จะเป็นปัจจัยขับเคลื่อนให้เกิดผลการปฏิบัติที่สำคัญ

เมื่อแปลงแนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสู่ภาคปฏิบัติ (23 ข้อของผู้นำแบบผึ้ง) ก็จะนำไปสู่ผลผลิต (Output) ซึ่งก็คือองค์การที่มีการพัฒนาอย่างสมดุล ระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม ตรงกันข้ามกับองค์การที่นำแบบตั๊กแตนที่เน้นการเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเร่งรัดเกินไปโดยไม่ได้คำนึงถึงผลกระทบที่ก่อให้เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อมและทำลายความสัมพันธ์ทางสังคม

อันก่อให้เกิดการพัฒนาที่ขาดความสมดุล การพัฒนาที่สมดุลจึงเป็นผลผลิตของแนวคิดแบบพอเพียง โดยผ่านภาคปฏิบัติของภาวะผู้นำแบบผึ้ง นอกจากก่อให้เกิดผลผลิตตามที่กล่าวมาแล้วยังก่อให้เกิดผลลัพธ์ (Outcome) ที่สำคัญคือการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) อันเป็นเป้าหมายสุดท้ายที่พึงปรารถนา การพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ประกอบด้วยคุณลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ

ประการแรก การพึ่งตัวเอง (Self-reliance) ซึ่งแน่นอนที่สุดคงไม่มีใครในโลกนี้ที่จะสามารถพึ่งตัวเองได้ร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่การพึ่งพิงผู้อื่นมากเกินไปก็อาจจะทำให้องค์การอยู่ในสภาวะผันผวนตามสภาพของสิ่งแวดล้อมมากเกินไปจนทำให้องค์การขาดความยั่งยืนในที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นที่องค์การจะต้องพยายามหาทางพึ่งตัวเองให้ได้มากที่สุด

ประการที่สอง ความสามารถในการฟื้นตัวจากสภาวะของวิกฤติต่าง ๆ ได้อย่างรวดเร็ว (Resilience) องค์การดังกล่าวจะต้องมีความพร้อมในการเผชิญกับสภาวะวิกฤติและสามารถเปลี่ยนวิกฤติให้เป็นโอกาสได้พร้อม ๆ กับค้นหาทางออกจากสภาวะวิกฤติได้อย่างรวดเร็ว

ประการสุดท้าย การเสริมสร้างภูมิคุ้มกัน (Immunity) หมายถึง การตัดสินใจดำเนินงานบนพื้นฐานของเหตุผลและข้อมูลที่ผ่านการพิจารณาอย่างรอบคอบและรอบด้าน รวมทั้งการพิจารณาตัดสินใจด้วยความระมัดระวัง/ไม่ประมาทก็จะทำให้องค์การมีภูมิคุ้มกันที่สำคัญ

แนวคิดของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

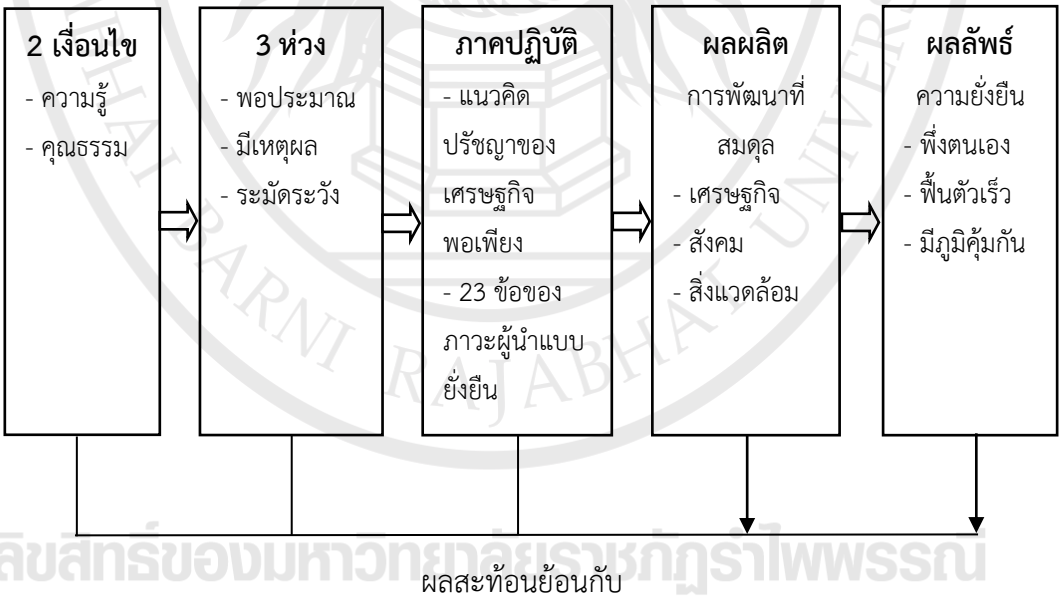

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพที่ 2.2 แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่เชื่อมโยงกับการพัฒนาที่ยั่งยืน
ที่มา : (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 16)

2.2 แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) คำนี้ได้ถูกนำมาใช้กันอย่างกว้างขวาง นับเป็นเวลากว่าห้าทศวรรษแล้ว เพื่ออธิบายความหมายเกี่ยวกับอนาคตของสังคมมนุษย์และโลกที่มนุษย์อาศัยอยู่ร่วมกัน แม้ในปัจจุบันก็ยังคงมีความพยายามอย่างต่อเนื่องที่จะหาแนวทางและกลไกวิธีการดำเนินการ เพื่อให้เกิดการขับเคลื่อนการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนและเกิดผลอย่างเป็นรูปธรรม สาเหตุสำคัญประการหนึ่งอาจเป็นเพราะสังคมโดยรวมยังไม่สามารถมองทะลุให้เห็นถึงเหตุและปัจจัยที่จะทำให้ทุกภาคส่วนร่วมมือกันในการปรับเปลี่ยนวิถีการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนได้อย่างจริงจัง ทำให้เรื่องนี้เป็นประเด็นเชิงยุทธศาสตร์ที่นักวิชาการและนักพัฒนาทั่วโลกยังขบคิด หารือเสวนากันว่าจะทำให้การพัฒนาที่ยั่งยืนเกิดขึ้นจริงได้อย่างไร

2.2.1 แนวคิดและความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้ได้แปรเปลี่ยนมาจากคำนิยามของสมัชชาโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาแห่งสหประชาชาติที่กล่าวไว้ในรายงานเรื่องอนาคตของเราร่วมกัน (Our Common Future) ว่า

> *“การพัฒนาที่ยั่งยืน คือรูปแบบของการพัฒนาที่ตอบสนองต่อความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมลดทอนความสามารถในการที่จะตอบสนองความต้องการของตนเอง”*
>
> *“ Sustainable development is development that needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs” (World Commission on Environment and Development, 1983)*

ความหมายดังกล่าวข้างต้น หมายถึงการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อผลประโยชน์ของคนรุ่นปัจจุบัน ซึ่งจะต้องไม่ใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลือง แต่ควรเป็นการใช้ทรัพยากรในเชิงอนุรักษ์และพัฒนาให้เต็มศักยภาพอยู่ตลอดเวลา โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องพิจารณาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและระบบนิเวศไปพร้อม ๆ กัน

ประเทศไทยได้นำเสนอคำนิยามของคำว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนในการประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ณ นครโจฮันเนสเบอร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. 2545 มีข้อความว่า

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยรามคำแหง

“การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยเป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมในทุก ๆ ด้านอย่างสมดุล บนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเองและคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียมกัน” (จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา และปรียานุช ธรรมปิยา, 2562 : 2)

การให้ความหมายดังกล่าวเป็นข้อเสนอที่มีพื้นฐานมาจากหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่รัฐบาลไทยได้อัญเชิญมาเป็นกรอบทิศทางการพัฒนาประเทศตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) จนกระทั่งปัจจุบัน โดยได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุลทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม เพื่อให้ประเทศไทยรอดพ้นจากวิกฤติสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและนำไปสู่การพัฒนาที่มีคุณภาพและยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้มีพื้นฐานมาจากการวิเคราะห์เรื่องความล้มเหลวของการพัฒนาเศรษฐกิจโลก ซึ่งได้ครอบคลุมไปถึงความล้มเหลวของทฤษฎี แนวคิดและอุดมการณ์ที่ข้องเกี่ยวกันกับการพัฒนาที่เรียกว่าวิกฤติการณ์ของการพัฒนา โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนจะเป็นยุทธวิธีการพัฒนาที่ช่วยจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรมนุษย์ รวมถึงจัดการทางการเงินและวัสดุอุปกรณ์ทางกายภาพเพื่อเพิ่มความมั่นคงและคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีของประชากรโลก ให้ความสำคัญกับคนในสังคมทุกขั้นตอนของการพัฒนาด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยมีความเชื่อว่าประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสิน ควบคุมและผลักดันให้ผลของการพัฒนาสำเร็จหรือล้มเหลว นอกจากนี้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ที่สนใจผลกระทบในสิ่งที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ ป่าไม้ ดินและแหล่งน้ำเป็นสำคัญอีกด้วย

ธันวา จิตต์สงวน (2560 : 8) กล่าวถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าควรมีคุณสมบัติ 3 ประการ คือ

ประการที่ 1 การสร้างความเจริญเติบโต (Growth) คือการเพิ่มขึ้นของเป้าหมายอันพึงประสงค์ที่ดี

ประการที่ 2 มีการกระจายที่เท่าเทียม (Distribution) คือ มีการกระจายผลที่เกิดขึ้นในกลุ่มเศรษฐกิจและสังคมต่าง ๆ ที่แตกต่างกันให้เสมอภาคกัน

ประการที่ 3 ส่งผ่านข้ามเวลาได้ (Transfer) คือการเกิดพลังขับเคลื่อนผลของการพัฒนาจากปัจจุบันสู่อนาคตได้หรือการส่งต่อผ่านไปยังรุ่นต่อรุ่นนั่นเอง

ดังนั้นการที่จะบอกว่าการพัฒนาที่เกิดขึ้นนั้นมีความยั่งยืนต้องตรวจสอบได้ว่าเกิดผลลัพธ์และผลกระทบครบทั้ง 3 ประการ สำหรับแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ใช้กันทั่วโลกนั้นมาจากการระดมความคิดเห็นของประเทศสมาชิก โดยมีองค์การสหประชาชาติเป็นแกนนำในการดำเนินการเพื่อให้เกิดความร่วมมือกันของสมาชิกเพื่อให้บรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

สถาบันวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

การพัฒนาที่ยั่งยืนที่ได้มีการกล่าวถึงในกระแสหลัก เป็นการนำแนวคิดของการเอาระบบธรรมชาติมาใช้ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ระหว่างคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต ซึ่งจะขาดมิติของการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณ โดยมีมุมมอง ฐานคิด ความเชื่อ โลกทัศน์ที่ว่ามนุษย์สามารถที่จะครอบครองและจัดการธรรมชาติได้ด้วยความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี จึงทำให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความพยายามที่จะทำให้มีความยั่งยืน ด้วยวิธีการแก้ปัญหาแบบสร้างปัญหาใหม่ให้เกิดขึ้นวนเวียนอย่างไม่รู้จักจบสิ้น

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2549) ได้กล่าวไว้ว่าหลักการพื้นฐานของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้นจะประกอบไปด้วยการให้คุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีมิติอนาคตและความยุติธรรม จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่จะครอบคลุมถึงความยั่งยืนทางนิเวศด้วย เนื่องจากเงื่อนไขทางนิเวศมีความจำเป็นในฐานะที่เป็นระบบพื้นฐานของการดำรงชีวิตของมนุษย์ ความยั่งยืนยาวนานที่แท้จริงไม่สามารถได้มาโดยการใช้กลไกและระบบการจัดการทรัพยากรสิ่งแวดล้อมเพียงอย่างเดียว แต่สิ่งที่สำคัญกว่านั้นก็คือการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรมนิยมมาเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมสีเขียว ซึ่งจะตั้งอยู่บนฐานนิเวศวิทยาแห่งความยั่งยืนและนิเวศวิทยาทางจิตที่สอนเราว่า การแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการอนุรักษ์ธรรมชาติจะไม่เกิดประสิทธิผลแต่อย่างใด แต่ถ้าคนเรายังคงมีวิธีคิดเกี่ยวกับธรรมชาติแบบเก่า ๆ ที่มองว่าธรรมชาติดำรงอยู่เพื่อเศรษฐกิจหรือธุรกิจ ดังนั้นความยั่งยืนยาวนานจึงต้องการวิธีคิดแบบใหม่ที่ให้ความสำคัญกับคุณค่าของธรรมชาติ คือมีความเคารพและห่วงใยสรรพสิ่งทั้งหลายของโลกธรรมชาติ การอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติและการให้ความคุ้มครองธรรมชาติ ที่สำคัญกว่าการส่งเสริมความเจริญทางเศรษฐกิจ วิธีการมองธรรมชาติแบบนี้จะเกิดขึ้นได้ต้องมีการมองลึกลงไปที่ธรรมชาติหรือธรรมธาตุภายในตัวของเราเสียก่อน

2.2.2 เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน

การประชุมสมัชชาแห่งสหประชาชาติสมัยสามัญ ครั้งที่ 70 วันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2558 ณ สำนักงานใหญ่สหประชาชาติ ประเทศไทยและประเทศสมาชิกสหประชาชาติรวม 193 ประเทศ ได้เข้าร่วมประชุมเพื่อลงนามรับรองวาระการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก ค.ศ. 2030 (2030 Agenda for Sustainable Development) ซึ่งเป็นกรอบการพัฒนาของโลกเพื่อร่วมกันบรรลุการพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยไม่ทิ้งใครเอาไว้ข้างหลังภายในปี ค.ศ. 2030 ได้มีการกำหนดเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals: SDGs) เพื่อใช้เป็นแนวทางให้แต่ละประเทศดำเนินการร่วมกัน

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก (SDGs) มี 17 เป้าหมายใหญ่ ซึ่งแต่ละเป้าหมายจะมีองค์ประกอบย่อย ๆ อีก รวมทั้งสิ้น 169 เป้าหมายย่อยที่มีความเป็นสากล เชื่อมโยงและเกื้อหนุนกัน นอกจากนี้ยังได้กำหนดให้มีตัวชี้วัดจำนวน 247 ตัวชี้วัด เพื่อใช้ติดตามและประเมินความก้าวหน้าของ

การพัฒนา โดยสามารถจัดกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ตามปัจจัยที่เชื่อมโยงกันใน 5 มิติ (5P) ได้แก่ (สำนักงานสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ, 2564)

1. การพัฒนาคน (People) ได้ให้ความสำคัญกับการกำจัดปัญหาด้านความยากจนและความหิวโหย ลดความเหลื่อมล้ำในสังคม

2. สิ่งแวดล้อม (Planet) ได้ให้ความสำคัญกับการปกป้องและรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสภาพภูมิอากาศเพื่อพลเมืองโลกรุ่นต่อไป

3. เศรษฐกิจและความมั่งคั่ง (Prosperity) ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเป็นอยู่ที่ดีและสอดคล้องกับธรรมชาติ

4. สันติภาพและความยุติธรรม (Peace) ยึดหลักการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ สังคมที่สงบสุขและไม่แบ่งแยก

5. ความเป็นหุ้นส่วนการพัฒนา (Partnership) เน้นสร้างความร่วมมือของทุกภาคส่วนในการขับเคลื่อนการพัฒนา

การกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนดังกล่าวในส่วนของประเทศไทยสามารถอธิบายเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในแต่ละเป้าหมาย ดังนี้

เป้าหมายที่ 1 ยุติความยากจนทุกรูปแบบในทุกที่

ความยากจนเป็นอุปสรรคสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เนื่องจากส่งผลกระทบในระยะยาวต่อการพัฒนาทุนมนุษย์และขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ ซึ่งความยากจนไม่เพียงแต่หมายถึงความขัดสนทางด้านรายได้ในการดำรงชีพเท่านั้นแต่ยังครอบคลุมถึงวิถีชีวิตและความอยู่ดีมีสุขในทุกมิติตลอดช่วงชีวิตของมนุษย์ จึงทำให้การแก้ไขปัญหาความยากจนเป็นวาระการพัฒนาหลักของหลายประเทศรวมถึงประเทศไทยด้วย การยุติความยากจนให้หมดสิ้นไปจะต้องดำเนินการให้ครอบคลุมอย่างรอบด้าน โดยเฉพาะในกลุ่มเปราะบางที่มีความท้าทายในการเข้าถึงทรัพยากรและบริการขั้นพื้นฐาน อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับภัยพิบัติและการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรงทางเศรษฐกิจและสังคม

เป้าหมายที่ 2 ยุติความหิวโหย บรรลุความมั่นคงทางอาหารและยกระดับโภชนาการและส่งเสริมเกษตรกรรมที่ยั่งยืน

ความมั่นคงทางอาหารและโภชนาการมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทุกคน เนื่องจากการมีพัฒนาการทางร่างกายและสติปัญญาที่เหมาะสมตามวัย ซึ่งการมีสุขภาพที่ดีจะช่วยสนับสนุนให้สามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมได้อย่างเต็มศักยภาพ อาหารที่บริโภคจะต้องมีความปลอดภัย มีโภชนาการที่จำเป็นในระดับที่เหมาะสม ป้องกันการเกิดภาวะทุพโภชนาการ โดยเฉพาะในกลุ่มคนยากจนและผู้ที่อยู่ในสถานการณ์เปราะบาง อาทิ คนพิการ คนชราและทารก เนื่องจากเป็นกลุ่มที่มีความท้าทายในการเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัย มีโภชนาการในปริมาณที่เพียงพอ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

นอกจากนี้ภาคเกษตรที่เป็นแหล่งผลิตอาหารสำคัญ มีบทบาทอย่างมากในการสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร จึงควรสนับสนุนให้มีระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่คำนึงถึงคุณภาพชีวิตของเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย ความปลอดภัยของผู้บริโภค การเพิ่มมูลค่าผลผลิตของภาคการเกษตร ความสมดุลของระบบนิเวศ ความมั่นคงของฐานทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ภัยพิบัติและความผันผวนของราคาสินค้าเกษตร

เป้าหมายที่ 3 สร้างหลักประกันการมีสุขภาวะที่ดีและส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีสำหรับทุกคนในทุกช่วงวัย

การส่งเสริมการมีสุขภาวะที่ดีสำหรับคนทุกช่วงวัย มีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศและการยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชน โดยต้องดำเนินการอย่างจริงจังในทุกระดับ ทั้งในระดับบุคคล ชุมชน ท้องถิ่น ภูมิภาคและประเทศ ผ่านการประชาสัมพันธ์องค์ความรู้ด้านการดูแลรักษาสุขภาพและการหลีกเลี่ยงพฤติกรรมเสี่ยงต่อความเจ็บป่วยเบื้องต้นได้อย่างถูกต้อง มีการกระจายบุคลากรด้านสาธารณสุขที่เพียงพอและครอบคลุม สร้างระบบการบริการสุขภาพที่ทันสมัยเข้าถึงได้และมีคุณภาพ ตลอดจนการเตรียมความพร้อมในการรับมือภาวะฉุกเฉินด้านสาธารณสุข ซึ่งเกิดจากโรคติดต่อและไม่ติดต่อ โรคอุบัติใหม่ อุบัติเหตุและสาธารณภัยอย่างมีประสิทธิภาพ

เป้าหมายที่ 4 การสร้างหลักประกันว่าทุกคนมีการศึกษาที่มีคุณภาพอย่างครอบคลุมและเท่าเทียม สนับสนุนโอกาสในการเรียนรู้ตลอดชีวิต

การศึกษาเป็นฟันเฟืองที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ การเข้าถึงการศึกษาอย่างทั่วถึงจะช่วยยกระดับความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจ ปิดช่องว่างทางสังคม สร้างความเป็นธรรม และลดความเหลื่อมล้ำในทุกมิติ การพัฒนาที่ยั่งยืนเป้าหมายที่ 4 มุ่งเน้นสร้างหลักประกันว่าเด็กทั้งชายและหญิงสามารถเข้าถึงการศึกษาตั้งแต่ระดับปฐมวัยไปจนถึงระดับมัธยมศึกษาโดยไม่มีค่าใช้จ่าย เยาวชนและผู้ใหญ่สามารถเข้าถึงการฝึกอบรมทักษะของอาชีพในราคาที่เหมาะสมอย่างเท่าเทียมกัน ขจัดความไม่เสมอภาคทางเพศและความเหลื่อมล้ำของสังคม ตลอดจนบรรลุการเข้าถึงการศึกษาในระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพอย่างถ้วนหน้า

เป้าหมายที่ 5 บรรลุความเสมอภาคระหว่างเพศ เพิ่มบทบาทของสตรีและเด็กหญิงทุกคน

มุ่งดำเนินการเพื่อให้เกิดความเสมอภาคระหว่างเพศ และเพิ่มบทบาทของผู้หญิงและเด็กหญิงทุกคน โดยกำหนดให้ทุกประเทศต้องยุติการกระทำที่ก่อให้เกิดการเลือกปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อผู้หญิง การใช้ความรุนแรงทั้งทางร่างกายและจิตใจและการล่วงละเมิดทางเพศ ส่งเสริมการเคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของเพศหญิงให้มีสิทธิในการเลือกคู่ครองตามวัยที่เหมาะสม รวมทั้งมีสิทธิที่จะพัฒนาศักยภาพตนเองและเข้าถึงองค์ความรู้ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังต้องให้ความสำคัญกับการมีบทบาททางการเมืองและการทำงานของเพศหญิงอย่างเท่าเทียม

เป้าหมายที่ 6 การสร้างหลักประกันเรื่องน้ำและการสุขาภิบาล ให้มีการจัดการอย่างยั่งยืนและมีสภาพพร้อมใช้สำหรับทุกคน

น้ำจัดเป็นทรัพยากรที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตและการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ โดยการส่งเสริมการเข้าถึงบริการด้านน้ำและการสุขาภิบาล รวมทั้งการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำอย่างยั่งยืน เป็นหนึ่งในวาระการพัฒนาที่สำคัญทั้งในระดับประเทศและระดับโลก ทั้งนี้เพื่อให้ประชาชนสามารถเข้าถึงน้ำสะอาดและการสุขาภิบาลที่ดี จึงต้องผลักดันให้เกิดการบริหารจัดการน้ำอย่างมีคุณภาพ ทั่วถึงและยั่งยืน ซึ่งครอบคลุมการเข้าถึงน้ำอุปโภคบริโภคเพียงพอและได้มาตรฐาน ส่งเสริมให้เกิดการปรับปรุงคุณภาพน้ำและบำบัดน้ำเสียอย่างเป็นระบบ เพิ่มประสิทธิภาพการใช้น้ำด้วยการมีการบริหารจัดการน้ำแบบบูรณาการ การปกป้อง ฟื้นฟูระบบนิเวศที่เกี่ยวข้องกับแหล่งน้ำ ตลอดจนการขยายความร่วมมือกับองค์กรระหว่างประเทศและเพิ่มมาตรการมีส่วนร่วมของท้องถิ่นในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำในชุมชน

เป้าหมายที่ 7 สร้างหลักประกันว่าทุกคนสามารถเข้าถึงพลังงานสมัยใหม่ในราคาที่สามารถซื้อหาได้ เชื่อถือได้และยั่งยืน

พลังงานเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของมนุษย์และการดำเนินกิจกรรมเพื่อขับเคลื่อนเศรษฐกิจ ความต้องการใช้พลังงานได้มีการขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามการพึ่งพาแหล่งพลังงานที่ใช้แล้วหมดไปหรือพลังงานจากฟอสซิลที่สามารถจัดหาได้อย่างสะดวก ง่ายต่อใช้งานในหลาย ๆ กิจกรรม ส่งผลให้ภาคพลังงานมีการปล่อยก๊าซเรือนกระจกมากที่สุดและเป็นปัจจัยสำคัญของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ด้วยเหตุนี้พลังงานสะอาดโดยเฉพาะพลังงานหมุนเวียนจึงเป็นทางเลือกสำคัญในการยกระดับประสิทธิภาพในการบริหารจัดการพลังงานไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ลดการพึ่งพาเชื้อเพลิงฟอสซิล ให้ประชาชนสามารถเข้าถึงและหาซื้อพลังงานหมุนเวียนได้ง่ายขึ้น สามารถปรับปรุงยกระดับคุณภาพชีวิต รวมทั้งมีการตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงในภาคพลังงาน การเพิ่มบทบาทของเทคโนโลยีดิจิทัลและการเปลี่ยนผ่านไปสู่ยุคแห่งการขับเคลื่อนด้วยไฟฟ้า

เป้าหมายที่ 8 ส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ต่อเนื่องเข้าถึงครอบคลุมและยั่งยืน การจ้างงานเต็มที่และมีผลิตภาพและการมีงานที่มีคุณค่าสำหรับทุกคน

มุ่งส่งเสริมการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจที่ยั่งยืน ผ่านการยกระดับผลิตภาพของแรงงานและการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมเพื่อการผลิต โดยการบรรลุเป้าหมายดังกล่าวนี้จะต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความเป็นผู้ประกอบการ การสร้างงานรวมถึงการดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อขจัดปัญหาแรงงานที่ผิดกฎหมาย แรงงานทาสและการค้ามนุษย์ ซึ่งจะนำไปสู่การจ้างงานได้เต็มที่มีผลิตภาพและการมีงานที่มีคุณค่าสำหรับทุกคนภายในปี 2573

เป้าหมายที่ 9 สร้างโครงสร้างพื้นฐานที่มีความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลง การสนับสนุนส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ครอบคลุมและส่งเสริมนวัตกรรมยั่งยืน

การมีระบบโครงสร้างพื้นฐานที่ดีและมีการคิดค้นนวัตกรรมใหม่ ๆ สู่สังคมอย่างต่อเนื่องได้กลายเป็นปัจจัยขับเคลื่อนสำคัญของการเติบโตทางเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน เนื่องจากโครงสร้างพื้นฐานที่ดี โดยเฉพาะด้านการคมนาคมและขนส่งจะช่วยทำให้การเดินทางระหว่างประชาชนในพื้นที่ต่าง ๆ ทำได้ง่ายขึ้น นำไปสู่การแลกเปลี่ยนสินค้าและองค์ความรู้ให้เกิดขึ้นในสังคมอย่างทั่วถึง ขณะที่การคิดค้นนวัตกรรมใหม่ ๆ จะนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในสังคมมากขึ้น อาทิ การพัฒนาเทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน การพัฒนาเทคโนโลยีในภาคอุตสาหกรรมที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาเทคโนโลยีดิจิทัล เพื่ออำนวยความสะดวกต่อการใช้ชีวิตและการทำธุรกิจ อย่างไรก็ดีการพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐานและการส่งเสริมนวัตกรรมดังกล่าวจะต้องคำนึงถึงมิติการกระจายโอกาสการเข้าถึงให้ครอบคลุมประชาชนทุกกลุ่ม ทั้งผู้พิการและผู้สูงอายุ รวมไปถึงการทำให้ประชาชนผู้มีรายได้น้อยสามารถเข้าถึงบริการที่มีคุณภาพได้อย่างครอบคลุมและเท่าเทียม

เป้าหมายที่ 10 ลดความไม่เสมอภาคภายในและระหว่างประเทศ

ประเทศไทยมีปัญหาความเหลื่อมล้ำในหลายมิติ อาทิ ด้านโครงสร้างพื้นฐาน ด้านรายได้ ความมั่งคั่ง โอกาสในการเข้าถึงสวัสดิการของรัฐ การเข้าถึงแหล่งเงินทุนและทรัพยากรที่จำเป็นและการเข้าถึงกระบวนการยุติธรรม ปัญหาความเหลื่อมล้ำดังกล่าวถือเป็นอุปสรรคที่สำคัญในการพัฒนาประเทศ ดังนั้นความเหลื่อมล้ำจึงเป็นประเด็นการพัฒนาที่สำคัญของไทยมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจโลกอย่างรวดเร็วจากความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและนวัตกรรม ส่งผลให้เกิดความไม่เสมอภาคระหว่างกลุ่มคน อันนำมาซึ่งปัญหาความเหลื่อมล้ำที่ชัดเจนมากขึ้นในสังคม

ในช่วงปีพ.ศ. 2559-2562 สถานการณ์ความเหลื่อมล้ำของประเทศไทยได้มีแนวโน้มลดลงอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะความเหลื่อมล้ำของรายได้ ทั้งนี้รายได้ต่อหัวของกลุ่มประชากรร้อยละ 40 ที่มีรายได้ต่ำสุดมีอัตราเพิ่มขึ้น จึงทำให้ช่องว่างของรายได้ระหว่างคนในกลุ่มชั้นรายได้ต่าง ๆ ลดลง แต่อย่างไรก็ตามความเหลื่อมล้ำในการถือครองทรัพย์สินยังคงอยู่ในระดับสูง เนื่องจากประเทศไทยยังไม่ได้มีการปรับปรุงระบบภาษี เพื่อลดปัญหาความเหลื่อมล้ำอย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งนี้ไทยได้ริเริ่มดำเนินการโครงการต่าง ๆ และจัดตั้งสวัสดิการสังคมจากภาครัฐ เพื่อช่วยเพิ่มโอกาสความเท่าเทียมในการดำรงชีวิตและยกระดับคุณภาพชีวิตให้กับกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการความช่วยเหลือเป็นพิเศษ โดยเฉพาะในกลุ่มเปราะบาง คนยากจนและกลุ่มคนด้อยโอกาส อาทิ เงินอุดหนุนเลี้ยงดูเด็กแรกเกิด บัตรสวัสดิการแห่งรัฐ เบี้ยผู้สูงอายุ เบี้ยผู้พิการ รวมถึงมาตรการช่วยเหลือเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากการแพร่ระบาดของโรคโควิด-19

เป้าหมายที่ 11 การทำให้เมืองและการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มีความครอบคลุม ปลอดภัย ยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงและยั่งยืน

ความเป็นเมืองกำลังขยายตัวอย่างรวดเร็ว โดยองค์การแห่งสหประชาชาติคาดการณ์ว่าภายในปี 2593 ประชากรโลกที่อาศัยในเขตเมืองจะมีมากถึงร้อยละ 68 ของจำนวนประชากรทั่วโลก หรือที่จำนวน 6.7 พันล้านคน เนื่องจากเมืองเป็นแหล่งสำคัญของการจ้างงาน มีความพร้อมด้านระบบสาธารณูปโภคและการคมนาคมขั้นพื้นฐานและมีสวัสดิการสังคมต่าง ๆ รองรับ ดังนั้นการทำให้เมืองที่อยู่อาศัยมีคุณภาพ มีสภาพแวดล้อมที่ดี มีความปลอดภัยและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม จึงเป็นเรื่องจำเป็นที่ทุกภาคส่วนจะต้องให้ความสำคัญ นอกจากนี้การพัฒนาเมืองยังต้องคำนึงถึงมิติความแตกต่างทางสังคม โดยเฉพาะการพัฒนาที่คำนึงถึงกลุ่มเปราะบาง เช่น ผู้พิการ ผู้สูงอายุ เด็กและสตรีมีครรภ์ ผู้มีรายได้น้อย ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ในเมืองได้อย่างมีคุณภาพและเข้าถึงบริการพื้นฐานต่าง ๆ ได้อย่างเท่าเทียม

เป้าหมายที่ 12 สร้างหลักประกันให้มีแบบแผนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน

การขับเคลื่อนรูปแบบการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน มีความสำคัญต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนบนพื้นฐานของการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ตระหนักถึงต้นทุนทางสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ การปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตและบริการขององค์กร ตลอดจนกรอบคิดและพฤติกรรมของประชาชนให้มีความสอดคล้องกับความสามารถในการรองรับของธรรมชาติ ผ่านการดำเนินงานอย่างบูรณาการของหน่วยงานภาครัฐ เอกชน ประชาสังคม ตั้งแต่ระดับนโยบายตลอดจนนำไปสู่การปฏิบัติในพื้นที่อย่างครอบคลุมและเป็นรูปธรรมในประเด็นต่าง ๆ อาทิ การกำหนดให้มีแผนขับเคลื่อนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืนของประเทศ การลดการสูญเสียจากการผลิต ขยะอาหารตลอดจนห่วงโซ่อุปทาน การจัดการกับกากของเสียและสารเคมีอย่างถูกวิธี เพื่อเป็นการลดมลพิษที่เป็นอันตรายต่อมนุษย์และสิ่งแวดล้อม โดยสนับสนุนหลักปฏิบัติการ ลดการใช้ การใช้ซ้ำและการนำกลับมาใช้ใหม่ (Reduce, Reuse, Recycle : 3Rs) การประยุกต์ใช้วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม เพื่อยเป็นการกระดับการผลิตและการบริโภค การพัฒนาหลักสูตรการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน รวมถึงการส่งเสริมการใช้พลังงานสะอาดเพื่อขับเคลื่อนประเทศในระยะยาว

ประเทศไทยได้ดำเนินการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนการผลิตและการบริโภคที่ยั่งยืน พ.ศ. 2560-2580 เพื่อกำหนดกรอบในการดำเนินงานและปรับเปลี่ยนสังคมไทยไปสู่สังคมที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ คุ้มค่าและสมดุลกับฐานทรัพยากรของประเทศ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการจัดการศึกษาเพื่อให้คนไทยทุกคนได้รับการศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ สร้างเสริมคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมตามแนวทางที่กำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 และในภาคธุรกิจนักลงทุนและผู้ประกอบการให้ความสำคัญกับการดำเนินธุรกิจ

อย่างยั่งยืนมากขึ้น โดยในปี 2563 บริษัทจดทะเบียนไทยร้อยละ 20.14 จัดทำรายงานความยั่งยืนตามความสมัครใจและเปิดเผยข้อมูลในมิติสิ่งแวดล้อม สังคมและบรรษัทภิบาล (Environmental, Social and Governance : ESG) รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมสีเขียวที่มีกระบวนการผลิตและการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ มีความรับผิดชอบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม โดยในช่วงปี พ.ศ. 2554-2563 มีโรงงาน/สถานประกอบการได้รับใบรับรองอุตสาหกรรมสีเขียวรวมทั้งสิ้น 40,799 ใบรับรอง โดยตั้งเป้าหมายให้โรงงานอุตสาหกรรมภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงอุตสาหกรรมที่มีอยู่กว่า 71,130 โรงทั่วประเทศ ให้พัฒนาสู่การเป็นอุตสาหกรรมสีเขียวภายในปี 2568 อีกทั้งยังเร่งส่งเสริมการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่ตระหนักถึงผลกระทบต่อชุมชน ระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพ การเตรียมการจัดทำบัญชีต้นทุนทางด้านทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม (System of Environmental Economic Accounting : SEEA) ร่วมกับบัญชีประชาชาติในด้านการท่องเที่ยว (Tourism Satellite Account) เพื่อเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบของการท่องเที่ยวต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เป้าหมายที่ 13 ปฏิบัติการอย่างเร่งด่วนเพื่อต่อสู้กับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและผลกระทบที่เกิดขึ้น

การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เป็นความท้าทายสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ท้าทายสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทางเศรษฐกิจอย่างมาก โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของฤดูกาล การเกิดภัยพิบัติ การสูญพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต และการเปลี่ยนรูปแบบการกระจายของเชื้อโรคและพาหะนำโรค โดยมีปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ คือ ก๊าซเรือนกระจก ซึ่งมีองค์ประกอบของก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์ (CO_2) และมีเทน (CH_4) ที่มีแหล่งกำเนิดหลักมาจากการเผาไหม้เชื้อเพลิงฟอสซิลจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจของมนุษย์เป็นองค์ประกอบสำคัญ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศยังจัดเป็นหนึ่งในสาเหตุหลัก ๆ ของการเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติที่มีความถี่และมีแนวโน้มที่จะทวีความรุนแรงมากขึ้น ก่อให้เกิดความสูญเสียอย่างมากต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน รวมทั้งส่งผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมในวงกว้าง โดยเฉพาะในระดับชุมชนและระดับท้องถิ่นที่ยังมีขีดความสามารถด้านการรับมือกับภัยพิบัติที่มีขีดจำกัด ประชาคมโลกได้ร่วมกันหารือถึงแนวทางความร่วมมือ เพื่อร่วมกันลดการปล่อยก๊าซเรือนกระจกและบรรเทาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ และได้พัฒนามาเป็นความตกลงปารีส (Paris Agreement) เพื่อควบคุมการเพิ่มขึ้นของอุณหภูมิเฉลี่ยของโลก เพิ่มขีดความสามารถในการปรับตัวและฟื้นตัวจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ส่งเสริมการพัฒนาแบบคาร์บอนต่ำที่ไม่ส่งผลกระทบต่อการผลิตอาหาร และจะทำให้มีเงินทุนหมุนเวียนเพื่อสนับสนุนแนวทางการพัฒนาแบบคาร์บอนต่ำ มีภูมิต้านทานที่ดีเหมาะสมและสามารถฟื้นตัวจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ซึ่งประเทศไทยได้ร่วมให้สัตยาบันเมื่อวันที่ 21 กันยายน 2559

เป้าหมายที่ 14 อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเลและทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

มหาสมุทรและทะเลมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสิ่งมีชีวิตบนโลกไม่ว่าจะเป็นวัฏจักรฝน น้ำดื่ม ภูมิอากาศ ชายฝั่ง รวมถึงแหล่งอาหารและกิจกรรมต่าง ๆ ล้วนเกี่ยวข้องกับมหาสมุทรและทะเล ด้วยเหตุนี้ การบริหารจัดการทรัพยากรในมหาสมุทรและทะเลจึงมีความซับซ้อนและมีความเกี่ยวข้องกับมิติสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม กฎระเบียบและกฎหมายระหว่างประเทศ ในส่วนของประเทศไทยมีพื้นที่ทะเลและชายฝั่ง คิดเป็นร้อยละ 60 ของอาณาเขตทางบก ครอบคลุม 23 จังหวัด ทรัพยากรทางทะเลเหล่านี้ได้สร้างประโยชน์มหาศาลในการหล่อเลี้ยงชีวิต และยังเป็นส่วนสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจ อย่างไรก็ดีปัญหาท้องทะเลไทยที่เกิดขึ้นในปัจจุบันได้ส่งผลกระทบเป็นวงกว้าง ทั้งในด้านสิ่งแวดล้อม ได้แก่ มลพิษทางทะเล ปรากฏการณ์ทะเลกรด (Ocean Acidification) การกัดเซาะชายฝั่ง ปริมาณสัตว์ทะเลลดลง รวมถึงด้านการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ทะเลและชายฝั่ง ได้แก่ ปัญหาการทำประมงผิดกฎหมาย ขาดการรายงานและการควบคุม และจากความตระหนักถึงความสำคัญของปัญหาที่เกิดขึ้นกับมหาสมุทรและท้องทะเล จึงเป็นที่มาของการดำเนินการภายใต้ SDG14 อนุรักษ์และใช้ประโยชน์จากมหาสมุทร ทะเลและทรัพยากรทางทะเลอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยประเทศไทยได้บูรณาการระหว่างหน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ทรัพยากรท้องทะเลไทยฟื้นฟูกลับสู่ความสมบูรณ์ รวมถึงปรับปรุงแนวทางการบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพครอบคลุมทุกมิติด้านการพัฒนา เพื่อสร้างความยั่งยืนของท้องทะเลไทยให้คงอยู่ต่อไปในอนาคต

เป้าหมายที่ 15 ปกป้อง ฟื้นฟู สนับสนุนการใช้ระบบนิเวศบนบกอย่างยั่งยืนจัดการป่าไม้ที่ยั่งยืน ต่อสู้การกลายสภาพเป็นทะเลทราย หยุดการเสื่อมโทรมของที่ดินและฟื้นสภาพกลับมาใหม่ และหยุดการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ

การพัฒนาเศรษฐกิจในศตวรรษที่ผ่านมาได้ส่งผลกระทบต่อความสมดุลของระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การใช้สารเคมีที่เกินขนาดในภาคการเกษตร แบบแผนการผลิตในภาคอุตสาหกรรมที่ก่อให้เกิดมลพิษและก๊าซเรือนกระจก การขยายตัวของเขตเมืองที่รุกล้ำเข้าไปในพื้นที่ป่าไม้ที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ อีกทั้งพฤติกรรมการบริโภคของมนุษย์ที่มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างฟุ่มเฟือย ล้วนเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของที่ดินและระบบนิเวศบนบก ส่งผลให้สิ่งมีชีวิตต้องสูญพันธุ์ สูญเสียแหล่งที่อยู่อาศัยหรืออยู่ในสถานภาพที่มีความเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ จึงมีความพยายามทั้งในระดับประเทศและระหว่างประเทศเพื่ออนุรักษ์ ฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้และระบบนิเวศบนบก รวมถึงปกป้อง คุ้มครองพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ไม่ให้สูญพันธุ์จากการถูกคุกคามโดยมนุษย์และการถูกรุกรานโดยชนิดพันธุ์ต่างถิ่นเพื่อให้คงไว้ซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพ ตลอดจนส่งเสริมให้มีการเข้าถึงและการแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน เท่าเทียมและเป็นธรรม บนแนวทางการบริหารจัดการทรัพยากรที่ยั่งยืน โดยบูรณาการมูลค่า

ของระบบนิเวศและความหลากหลายทางชีวภาพเข้าไปสู่กระบวนการจัดทำแผนและยุทธศาสตร์การพัฒนาและจัดทำบัญชีประชาชาติ นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นการระดมทรัพยากรจากทั้งภาครัฐและภาคเอกชนทั้งในและต่างประเทศ เพื่อสนับสนุนการดำเนินการด้านการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพและอนุรักษ์ ฟื้นฟูระบบนิเวศบนบก

ในระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมาพื้นที่ป่าไม้ของประเทศค่อนข้างคงที่ อยู่ที่ประมาณร้อยละ 32 ของพื้นที่ประเทศ โดยในปี 2563 มีพื้นที่ป่าไม้ 102.35 ล้านไร่ และได้มีการส่งเสริมการจัดการป่าไม้โดยชุมชนมีส่วนร่วมผ่านการจัดตั้งป่าชุมชน มีพื้นที่ป่าชุมชนสะสมทั้งสิ้นกว่า 7.63 ล้านไร่และมีชุมชนเข้าร่วมโครงการ 17,442 หมู่บ้านในปี 2562

เป้าหมายที่ 16 ส่งเสริมสังคมที่สงบสุขและครอบคลุมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนให้ทุกคนเข้าถึงความยุติธรรม สร้างสถาบันที่มีประสิทธิผล มีความรับผิดชอบและครอบคลุมในทุกระดับ

สังคมที่สงบสุขจะต้องมีความมั่นคง มีสันติภาพ ประชาชนได้รับการปฏิบัติอย่างเท่าเทียมกันภายใต้หลักสิทธิมนุษยชน และมีระบบการปกครองบนพื้นฐานของหลักนิติธรรมและธรรมาภิบาล เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน เป้าหมายที่ 16 มุ่งเน้นการตัดวงจรความขัดแย้ง การข่มเหง การแสวงหาประโยชน์อย่างไม่ถูกต้อง การค้ามนุษย์ การใช้ความรุนแรงและการทรมานทุกรูปแบบ เพื่อการสร้างความมั่นคงและปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินให้กับประชาชน และสร้างหลักประกันว่าทุกคนสามารถเข้าถึงความยุติธรรมได้อย่างเท่าเทียม มีกระบวนการตัดสินใจที่มีความรับผิดชอบ ครอบคลุมและมีส่วนร่วมในทุกระดับ รวมทั้งส่งเสริมการพัฒนาเชิงสถาบันให้มีประสิทธิภาพ ตลอดจนมีการบังคับใช้กฎหมายและนโยบายที่ไม่เลือกปฏิบัติเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

เป้าหมายที่ 17 เสริมสร้างความแข็งแกร่งให้แก่กลไกการดำเนินงานและฟื้นฟูหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลกเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

มุ่งยกระดับหุ้นส่วนความร่วมมือระดับโลก โดยเฉพาะความร่วมมือจากหลายภาคส่วนเพื่อขับเคลื่อนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนในทุก ๆ ประเทศ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม โดยไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง ผ่านการระดมทุนที่เป็นตัวเงิน เทคโนโลยีและนวัตกรรม ตลอดจนความรู้และแนวปฏิบัติที่ดี เพื่อสนับสนุนประเทศกำลังพัฒนาและประเทศพัฒนาน้อยที่สุดในการดำเนินนโยบายมาตรการต่าง ๆ ตามความต้องการ จนสามารถบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ภายในปี 2573

2.2.3 ความสอดคล้องระหว่างการพัฒนาที่ยั่งยืนกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

จิรายุ อิศรางกูร ณ อยุธยา และปรียานุช ธรรมปิยา (2562 : 3-6) ได้อธิบายว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่ชาวโลกทั้งนักวิชาการและนักพัฒนากำลังปรึกษาหารือถกเถียงกันเกี่ยวกับการปรับเปลี่ยนยุทธศาสตร์การพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน โดยจุดเด่นของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่เพิ่มวิสัยทัศน์ทำให้เกิดการพัฒนามุ่งไปสู่ความยั่งยืนมี 4 ประการ คือ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

1. การให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่สมดุล โดยเสนอแนวทางการตัดสินใจเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากร เพื่อการพัฒนาที่สามารถนำมาใช้ได้ทั้งในระดับบุคคล องค์กร หน่วยงาน ตลอดไปจนถึงรัฐบาล ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างสมดุล ทั้งทรัพยากรทางกายภาพที่เป็นวัตถุ เงินทุน ระบบนิเวศวิทยาไปจนถึงทรัพยากรทางสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ความเป็นอยู่ ค่านิยมและการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้าไปพร้อมกับความสมดุลภายใต้สภาวะการเปลี่ยนแปลง มากกว่าการที่จะขยายการเจริญเติบโตให้มากขึ้นเพียงมิติเดียวดังที่เคยมีมาในอดีต

2. การให้ความสำคัญกับเป้าหมายของกิจกรรมพัฒนาที่มุ่งเน้นประโยชน์ส่วนรวม เนื่องจากมีลักษณะการมองโลกอย่างเป็นองค์รวมของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง จึงได้ให้ความสำคัญกับความเชื่อมโยงสัมพันธ์ของมนุษย์กับสรรพสิ่ง (คนกับวัตถุ/คนกับคน/คนกับธรรมชาติ/คนรุ่นต่าง ๆ ที่สืบทอดชนชาติต่อ ๆ กันมา) จากมุมมององค์รวมดังกล่าวทำให้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนี้มองว่า การกระทำของแต่ละบุคคลในที่สุดแล้วย่อมส่งผลกระทบต่อผู้อื่นและสังคมส่วนรวมไม่ช้าก็เร็วและไม่มากก็น้อย ฉะนั้นแต่ละคนจึงควรที่จะใส่ใจที่จะกำหนดเป้าหมายย่อยส่วนบุคคลในทิศทางที่สอดคล้องกับเป้าหมายที่เป็นประโยชน์ของส่วนรวม และในขั้นปฏิบัติแต่ละบุคคลควรดำเนินภารกิจตนให้ดีที่สุด เพื่อบรรลุเป้าหมายภายใต้บริบทและข้อจำกัดของแต่ละคน เพื่อให้เกิดประโยชน์ตนและประโยชน์ส่วนรวมไปพร้อม ๆ กัน

3. การให้ความสำคัญกับการพัฒนาที่ก้าวหน้าไปอย่างมั่นคง โดยเริ่มจากการพัฒนาฐานรากของสังคม คือการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในระดับครอบครัวให้เข้มแข็ง พออยู่พอกิน สามารถพึ่งตนเองได้ระดับหนึ่งก่อนแล้วจึงเพิ่มระดับการพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอน เช่น การพัฒนากลุ่มอาชีพ การจัดการระบบการออมและสวัสดิการชุมชนต่าง ๆ ไปจนถึงการพัฒนาในระดับเครือข่ายที่ขยายสู่สังคมและประเทศชาติในที่สุด การพัฒนาอย่างเป็นขั้นเป็นตอนที่เริ่มจากฐานรากนี้จะทำให้ผลพวงที่เกิดจากการพัฒนาตกถึงมือประชาชนส่วนใหญ่โดยตรงและเป็นแนวทางการพัฒนาที่ไม่เสี่ยงต่อการเกิดวิกฤติล้มละลายทั้งระบบอย่างที่เคยเกิดขึ้นในหลาย ๆ ประเทศ

4. การให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้มีคุณธรรมกับความรู้ในการดำเนินชีวิต จึงจะสามารถทำเกิดวิถีการพัฒนาสู่ความยั่งยืนได้ เพราะคนที่มีคุณภาพจะสามารถใช้สติปัญญาในทางที่ถูกต้อง เป็นเหตุเป็นผลและใส่ใจ เรียนรู้ คิดค้น ปรับปรุงในการจัดการทรัพยากรต่าง ๆ ให้เหมาะสมเกิดความสมดุลและป้องกันแก้ไขข้อบกพร่อง เพื่อให้เกิดผลดีขึ้นเรื่อย ๆ ทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม ซึ่งในที่สุดก็จะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนนั่นเอง

สถาบันวิทยบริการจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้รับการยอมรับจากภายในประเทศและในระดับสากล ดังเช่นที่องค์การสหประชาชาติได้ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายรางวัลความสำเร็จสูงสุดด้านการพัฒนามนุษย์แด่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลเดช บรมนาถบพิตร (รัชกาลที่ 9) ซึ่งมี

นายโคฟี อันนัน เลขาธิการสหประชาชาติขณะนั้นได้กล่าวสดุดีไว้เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม พ.ศ. 2549 ณ พระราชวังไกลกังวล อำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ความว่า

> *“หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงของพระองค์ มีความหมายอย่างยิ่งต่อชุมชนทุกแห่งในยุคโลกาภิวัตน์ที่การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ปรัชญาดังกล่าวเน้นแนวทางการเดินสายกลางที่มีความสอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาคนของสหประชาชาติที่เน้นการให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา พระราชปณิธานเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศของพระองค์ และพระราชดำริที่แสดงถึงพระวิสัยทัศน์อันชาญฉลาดได้สร้างแรงบันดาลใจให้แก่พสกนิกรของพระองค์และประชาชนทั่วทุกแห่ง” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2556)*

หากจะกล่าวถึงปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนได้อย่างไรนั้น ขั้นต้นจำเป็นจะต้องมีการตัดสินใจเกิดขึ้น ซึ่งการตัดสินใจที่จะนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ให้เกิดความยั่งยืนต้องอาศัยความรู้และคุณธรรมเป็นประการสำคัญเสียก่อน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักสามประการคือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกันที่ดี ซึ่งผลของการตัดสินใจบนพื้นฐานปรัชญาของเศรษฐกิจพอพียง ควรคำนึงถึงการก้าวหน้าพร้อมกับความสมดุลจะสามารถนำไปสู่ความยั่งยืนใน 4 มิติ คือ ด้านวัตถุ ด้านสังคม ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านวัฒนธรรม ดังพระราชดำรัสที่ได้ทรงอธิบายความพอเพียงและการประมาณตน เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ. 2541 ว่า

> *“คือคำว่าพอก็เพียงพอเพียงนี้ก็พอดังนั้นเอง คนเราถ้าพอในความต้องการก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อย ก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ถ้าทุกประเทศมีความคิด อันนี้ไม่ใช่เศรษฐกิจ มีความคิดว่าทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมากคนเราก็อยู่เป็นสุข” (กิติพร นิมิตรบรรณาสาร และรติรัตน์ นิมิตรบรรณสาร, 2564 : 18)*

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมิใช่ปรัชญาของความตระหนี่คับแคบอย่างที่มีการตีความผิดอยู่บ่อยครั้ง แต่เป็นปรัชญาที่มุ่งเน้นให้บริโภคอย่างพอเหมาะพอดีและสมเหตุสมผล มีความคล้ายคลึงกับการพัฒนาที่ยั่งยืนที่ว่าไม่ได้เป็นการเรียกร้องให้ถอยกลับไปดำเนินชีวิตแบบในอดีต ไม่จำเป็นต้องละทิ้งความสะดวกสบาย รวมถึงไม่ได้เป็นการพัฒนาที่ปฏิเสธการเจริญเติบโตหรือกลไกของตลาดเสรี หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนี้แนะนำให้คน กลุ่มคน ชุมชน องค์กรดำเนินชีวิตและดำเนินธุรกิจตามอัตภาพที่สมฐานะและไม่ประมาท

แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงถือเป็นการหลอมรวมแนวพระราชดำริด้านการพัฒนาของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่พระองค์ทรงมีพระราชดำรีไว้โดยเชื่อมโยงแง่มุมหลัก ๆ เข้าไว้ด้วยกันภายใต้กรอบแนวคิดที่จะนำพาไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

การตัดสินใจเกิดขึ้นโดยอาศัยองค์ความรู้และคุณธรรม	
ความรู้	คุณธรรม
1. ความรอบรู้ 2. ความเข้าใจที่ถูกต้อง 3. มีความรอบคอบและระมัดระวังการนำความรู้ไปใช้	1. ความซื่อสัตย์ 2. การเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม 3. ความเพียร 4. มีสติใช้ปัญญา

การตัดสินใจตั้งอยู่บนพื้นฐานของ 3 หลักการ		
ความพอประมาณ	ความมีเหตุผล	การมีระบบภูมิคุ้มกันในตัว
1. พอเหมาะ พอดี ไม่มากไม่น้อยจนเกินไป 2. เติมศักยภาพแต่ไม่เกินขีดความสามารถ 3. หลีกเลี่ยงความสุดโต่ง เช่น ตามใจตัวเองจนไร้ของเขตหรือไม่ทำอะไรเลย	รู้เหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้อง ประเมินผลของการกระทำที่จะเกิดขึ้นแก่ตนเองและผู้อื่นทั้งในระยะสั้นและระยะยาว	1. บริหารความเสี่ยง ไม่ประมาท 2. เตรียมพร้อมสำหรับผลกระทบหรือการเปลี่ยนแปลงที่คาดว่าอาจจะเกิดขึ้นได้

ภาพที่ 2.3 ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนำไปสู่ความยั่งยืน
ที่มา : (กิติพร นิมิตรบรรณาสาร และรติรัตน์ นิมิตรบรรณสาร, 2564 : 18)

Harald Bergsteiner and Preeyanuch Thammapiya ได้อธิบายถึงกรอบปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในหนังสือ Sufficiency Thinking : Thailand's Gift to an Unsustainable World (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2561 : 174) ถึงการขยายความกรอบของหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นสภาวะที่ทำให้คน ครอบครัว องค์กรและชาติบ้านเมือง มีความสุขกับการดำรงอยู่อย่างสอดคล้องกับสถานการณ์แห่งความเป็นจริง ถ้าหากสถานภาพอำนวยก็สามารถอยู่ได้อย่าง

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สะดวกสบาย ทั้งนี้ต้องรักษาความสมดุลระหว่างวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยได้นำเสนอโมเดลพื้นฐานเพื่อทำให้แนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ

1. จะต้องเริ่มต้นด้วย 2 เงื่อนไข คือคุณธรรมและความรู้

2. แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดเชิงปทัฏฐานดังนั้นคุณธรรมจะต้องมาก่อนความรู้

3. ห่วงทั้ง 3 คือ พอประมาณ มีเหตุผลและมีภูมิคุ้มกัน มีลักษณะเป็นปัญญาซึ่งจะเกิดหลังความรู้

4. แนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งเป็นนามธรรม ดังนั้นจึงไม่อาจจะจบลงด้วยตัวของมันเองได้แต่ควรจะเชื่อมโยงต่อไปยังการกระทำ

5. สิ่งที่ตามมาคือผลของการกระทำ ซึ่งเป็นส่วนสุดท้ายของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

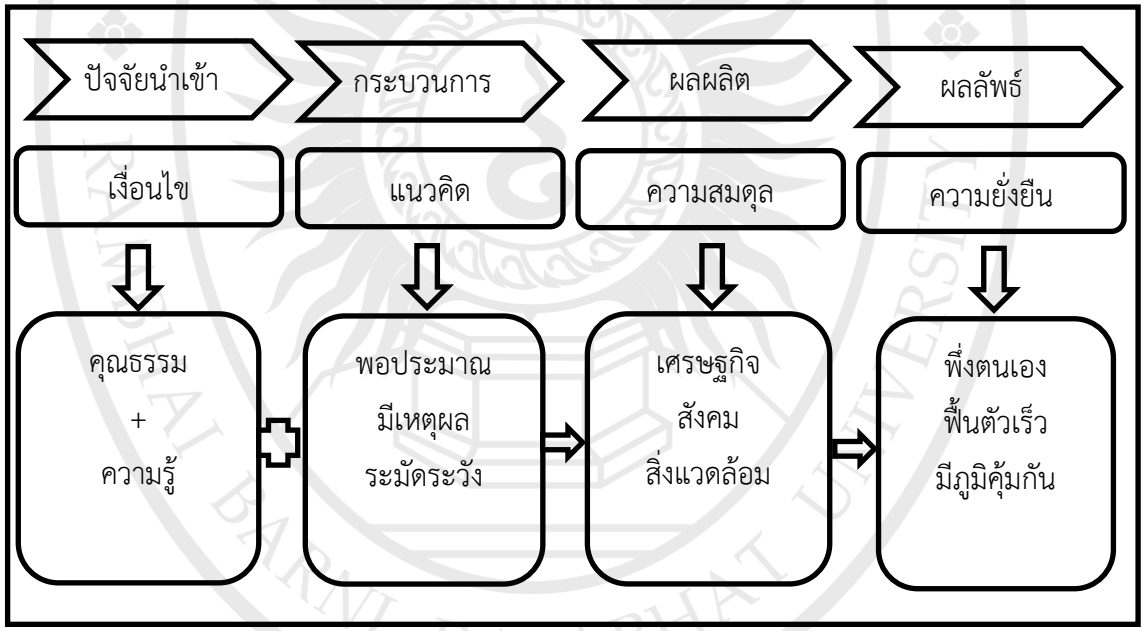

ภาพที่ 2.4 กระบวนการปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงที่นำไปสู่ความยั่งยืน
ที่มา : (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2561 : 11)

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

โดยนักคิดกลุ่มนี้มองว่าปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมีความเป็นนามธรรม ดังนั้นการนำไปปฏิบัติปฏิบัติจึงต้องแปลงให้เป็นรูปธรรมเสียก่อน โดยมองว่าสามห่วงมีสถานะเป็นปัจจัยนำเข้า (Input) แต่การมีภูมิคุ้มกันน่าจะเป็นผลลัพธ์ (Outcome) มากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงได้ค้นหาคำใหม่ คือ การระมัดระวัง (Prudence) ซึ่งมีสถานะเป็นปัจจัยนำเข้าและนำมาเป็นส่วนหนึ่งของแนวคิดสามห่วง

พร้อม ๆ กับนำคำว่า การมีภูมิคุ้มกันตนเองไปเป็นผลลัพธ์แทน แต่เพื่อมิให้เกิดความสับสนกับทฤษฎีสามห่วงแบบเดิมจึงตัดคำว่า Self ออกคงเหลือเพียง Immunity ดังนั้นแนวคิดสามห่วงแบบใหม่จึงประกอบด้วย ความพอประมาณ มีเหตุผลและระมัดระวัง เมื่อแปลงแนวคิดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงภาคปฏิบัติก็จะนำไปสู่ผลผลิต ซึ่งก็คือการพัฒนาอย่างสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมและนำไปสู่ผลลัพธ์คือความยั่งยืนในที่สุด

2.3 แนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม

ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) คือสินทรัพย์ที่เป็นทุนในเชิงเศรษฐศาสตร์ที่อยู่ในรูปแบบของทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยทรัพยากรนั้น ๆ จะต้องมีขอบเขตพื้นที่การใช้ด้วย ซึ่งจากการศึกษาแนวความคิดของเอลินอร์ ออสตรอม (Ostrom, 1997 : 45) พบว่าการจัดการทรัพยากรมีความเป็นไปได้และอาจจะมีประสิทธิภาพดี หากการบริหารจัดการและกฎกติกาในการจัดการนั้นดำเนินการโดยผู้ใช้ทรัพยากรอย่างสมัครใจเอง เพราะพวกเขาสามารถร่วมมือกันเพื่อให้บรรลุเป้าหมายร่วมที่ดีสำหรับทุกฝ่ายได้ หากมีโอกาสได้ร่วมพูดคุยตกลงกัน เนื่องจากผู้ใช้ทรัพยากรมีความรู้ในเชิงพื้นที่ของระบบนิเวศ และรู้จักกับผู้ใช้ทรัพยากรคนอื่นก็จะทำให้สามารถออกแบบกติกาที่เป็นที่ยอมรับและเหมาะกับบริบทในพื้นที่ด้วย

2.3.1 แนวคิดและความหมายของคำว่าทรัพยากรร่วม

คำว่าทรัพยากร (Resource) ในที่นี้คือสิ่งที่ปรากฏอยู่ตามธรรมชาติหรือสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ สามารถอำนวยประโยชน์ให้แก่มนุษย์และธรรมชาติด้วยกันเอง โดยได้มีการจัดแบ่งประเภทของทรัพยากรเอาไว้หลากหลายประเภท เช่น ดิน น้ำ ป่า สัตว์ป่า แร่ธาตุ เป็นต้น เกษม จันทร์แก้ว (2545 : 8) กล่าวถึงทรัพยากรไว้ว่า หมายถึง สิ่งที่เป็นทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น มีบทบาทสำคัญต่อมนุษย์ในการเอื้อให้เกิดปัจจัยด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค ซึ่งเป็นปัจจัยที่จำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทรัพยากรกายภาพและทรัพยากรชีวภาพมีคุณค่าในการใช้ประโยชน์ของมนุษย์ (Human Use Values) และมีคุณค่าด้านคุณภาพชีวิต (Life Quality Values)

มนุษย์ล้วนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด ทั้งในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ในขณะเดียวกันก็เป็นผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในการดำรงชีวิต ดังนั้นความสำคัญของทรัพยากรในที่นี้สามารถสรุปได้เป็น 4 ประการ ดังนี้

1. เป็นแหล่งที่มาของวัตถุดิบและผลิตผล
2. เป็นแหล่งรองรับกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์และช่วยเกื้อกูลให้ชีวิตดำรงอยู่ได้
3. เป็นแหล่งรองรับของเสียและเศษของเหลือจากกระบวนการผลิตและบริโภค
4. เป็นแหล่งให้ความรื่นรมย์แก่จิตใจของมนุษย์

สถาบันวิทยบริการมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ดังนั้นการที่มนุษย์ได้รับผลประโยชน์จากทรัพยากรต่าง ๆ จึงช่วยทำให้มีชีวิตรอดอยู่ได้และสามารถทำให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์ดีขึ้น แต่ทั้งนี้จะต้องอยู่ภายใต้เงื่อนไขของการรู้จักใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างชาญฉลาด (Wise Use) และมีการจัดการทรัพยากรให้เป็นระบบอย่างเหมาะสม โดยจะต้องคำนึงถึงขีดความสามารถในการรองรับ (Carrying Capacity) เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน (Sustainable Utilization)

ส่วนคำว่า ทรัพยากรชุมชนในที่นี้หมายถึง ทุกสรรพสิ่งที่มีอยู่ในชุมชน ซึ่งอาจจะแบ่งออกได้เป็น 3 องค์ประกอบใหญ่ คือ (โกวิทย์ พวงงาม, 2553 : 386)

1. ทรัพยากรชุมชนทางชีวภาพ ได้แก่ มนุษย์ สัตว์ พืชและสิ่งมีชีวิตขนาดเล็ก

2. ทรัพยากรชุมชนทางกายภาพ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติ คือ ดิน น้ำ แร่ธาตุ ป่าไม้ พลังงาน ทะเล มหาสมุทร อากาศและแสง

3. ทรัพยากรที่ชุมชนสร้างขึ้น ได้แก่ สิ่งก่อสร้าง โบราณสถาน ศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม ภูมิปัญญา กลุ่มและองค์กรชุมชนต่าง ๆ เป็นต้น

ทรัพยากรชุมชนดังกล่าวเป็นฐานของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกัน จึงจำเป็นต้องธำรงรักษาไว้ เพราะสมาชิกชุมชนต่างต้องใช้ทรัพยากรร่วมกันและมีการพัฒนาวิธีการใช้ทรัพยากรเพื่อให้ตอบสนองความอยู่รอดและความต้องการของชุมชน เป็นการสงวนรักษาซึ่งสิทธิชุมชนต่อฐานทรัพยากร ซึ่งสิทธิดังกล่าวประกอบด้วย 2 ส่วน คือ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2549 : 15)

1. สิทธิภายใน คือระบบการจัดการความสัมพันธ์ต่อการใช้ทรัพยากรของสมาชิกในชุมชน เช่น กำหนดการจัดสรรน้ำในเหมืองฝายของชุมชน ประเพณี ความเชื่อในการดูแลรักษาป่า การเลี้ยงสัตว์ในที่สาธารณะของชุมชน การกำหนดประเภทเครื่องมือประมงในการจับปลา เป็นต้น

2. สิทธิภายนอก คือการอ้างสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและดำเนินการปกป้องฐานทรัพยากรไม่ให้ภายนอกเข้ามาทำลายหรือมาเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ส่งผลกระทบต่อการดำรงอยู่ของชุมชน

จากที่กล่าวมาจึงแสดงให้เห็นว่าชุมชนเองก็สามารถสร้างข้อตกลง กฎเกณฑ์ กติกาและปฏิบัติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละเภทได้ เพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ตั้งอยู่บนฐานของความยั่งยืนทางนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและความเป็นธรรมทางสังคม ข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ดังกล่าวอาจอยู่ในรูปแบบแผนการดำเนินชีวิตร่วมกันของชุมชนตามวัฒนธรรม ประเพณี หรืออาจสร้างเป็นลายลักษณ์อักษร โดยทั้งนี้มีองค์กรหรือสถาบันของชุมชนทำหน้าที่บริหารจัดการให้เป็นไปตามเจตจำนงร่วมกันของชุมชน

การดำรงรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรชุมชนนั้น ชุมชนสามารถดำรงรักษาความสมบูรณ์ของทรัพยากรชุมชนให้ยั่งยืนได้จะต้องมีปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ, 2548 : 8-9)

1. ชุมชนสามารถเข้าถึงการใช้ประโยชน์ จัดการ ดูแลรักษา ตัดสินใจและสามารถปกป้องการทำลายทรัพยากรได้ดีกว่ารัฐ

2. ชุมชนสามารถวางแผน ออกกฎ ระเบียบในการใช้ประโยชน์ การจัดการและฟื้นฟูทรัพยากรของชุมชนให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ภูมิปัญญา ความเชื่อและวัฒนธรรมของชุมชน

3. ชุมชนสามารถกำหนดทางเลือกและตัดสินใจในการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่เข้ามาภายในชุมชน เช่น โครงการพัฒนา การส่งเสริมการท่องเที่ยว การส่งเสริมการปลูกพืชต่าง ๆ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการธำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในชุมชนนั้นจะขึ้นอยู่กับชุมชนเป็นตัวดำเนินการหลัก เพราะชุมชนมีความสามารถสูงทั้งด้านการเข้าถึงการใช้ประโยชน์ การวางแผนดูแลรักษาและการกำหนดทางเลือก ตัดสินใจให้เข้ากับวิถีชีวิต ภูมิปัญญาและลักษณะทางกายภาพของชุมชน ซึ่งเป็นการคำนึงถึงอนาคตของอนุชนรุ่นหลังที่อาจจะไม่ได้ใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรชุมชนแล้วยังต้องมารับผลการกระทำของบรรพชนตนเอง

ปัจจุบันความต้องการใช้ทรัพยากรของชุมชนประเภทต่าง ๆ ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างต่อเนื่องตามความเจริญทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของประชากร ในขณะที่ทรัพยากรต่าง ๆ มีอยู่อย่างจำกัด ถ้าหากมีการจัดการที่ไม่เหมาะสมก็จะก่อให้เกิดปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งการแย่งชิงทรัพยากรของผู้คนและชุมชน ซึ่งปัญหาเหล่านี้หากไม่มีการเข้ามาจัดการที่เหมาะสมแล้วอาจทำให้ชุมชนต่าง ๆ ไม่สามารถดำรงอยู่ได้ ทั้งนี้ทรัพยากรชุมชนเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงอยู่ของชุมชน ชาวบ้านในชุมชนต่างก็ต้องใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชนเพื่อตอบสนองต่อความต้องการและความอยู่รอดในการดำรงชีวิต นอกจากจะใช้ประโยชน์แล้วชุมชนก็ต้องร่วมมือกันดูแลและรักษาทรัพยากรมิให้ถูกทำลายด้วยเช่นกัน ดังนั้นการจัดการทรัพยากรของชุมชนจึงต้องให้ความสำคัญกับผู้ที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรเหล่านั้นเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก

ในส่วนของประเทศไทยได้มีวิธีการในการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่า 3 วิธี ประกอบด้วยดังนี้ (ธันภัทร โคตรสิงห์, 2559 : 73)

1. รัฐเป็นผู้จัดการและเป็นผู้ดูแลทรัพยากรร่วมเหล่านี้เอง เช่น มีการจัดตั้งเขตป่าสงวนการอนุรักษ์ป่าไม้และทรัพยากรอื่น ๆ ภายในป่า โดยกันมิให้ผู้ใดเข้าไปใช้ประโยชน์ใด ๆ จากป่าได้เลย

2. รัฐให้สัมปทานกับเอกชนในการใช้ประโยชน์และดูแลทรัพยากร

3. ผู้ใช้ทรัพยากรเป็นผู้กำหนดกิติกาในการใช้และการดูแลทรัพยากรเหล่านั้นเอง เช่น กรณีของป่าชุมชนหรือการจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้านที่ใช้แหล่งน้ำร่วมกัน

ปัจจุบันผลการดำเนินการเพื่อจัดการทรัพยากรและการอนุรักษ์ 2 วิธีแรกจะเป็นแนวทางที่ไม่มีประสิทธิภาพในการดูแลและจัดการทรัพยากร ดังจะเห็นได้จากการเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นพื้นที่ป่าไม้หรือสภาพของน้ำ ในช่วงเวลาที่ผ่านมาได้เกิดการเสื่อมโทรมลง

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

อย่างต่อเนื่อง ส่วนการจัดการในลักษณะที่สามยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการจากภาครัฐ และมักจะนำไปสู่การเกิดข้อพิพาทระหว่างเจ้าหน้าที่รัฐกับชาวบ้าน สาเหตุมาจากปัญหาการทับซ้อนระหว่างที่ดินทำกินหรือบริเวณทรัพยากรที่ชาวบ้านใช้ในการดำรงชีวิตกับพื้นที่ถูกประกาศให้เป็นพื้นที่ของรัฐ

เอลินอร์ ออสตรอม (Ostrom, 2010) ผู้ได้รับรางวัลโนเบล สาขาเศรษฐศาสตร์ในปี 2009 กล่าวถึงการไม่เห็นด้วยกับลักษณะที่รัฐเป็นผู้จัดการทรัพยากรร่วม ทั้งนี้ระบบกรรมสิทธิ์ชุมชนสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้สำเร็จโดยปราศจากการควบคุมที่มาจากอำนาจส่วนกลางหรือการทำให้ทรัพยากรร่วมกลายเป็นทรัพย์สินเอกชนได้ และยังได้กล่าวถึงลักษณะของทรัพยากรร่วมว่าเป็นคนละลักษณะกับสินค้าในทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ กล่าวคือสินค้าที่ได้รับการพิจารณาในทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์มีสองประเภท ได้แก่ สินค้าเอกชนและสินค้าสาธารณะ โดยสินค้าเอกชนมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือเป็นสินค้าที่กีดกันได้และต้องมีการแข่งขันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค ส่วนสินค้าสาธารณะมีลักษณะตรงกันข้ามกันกับสินค้าเอกชน ไม่สามารถกีดกันได้และไม่จำเป็นต้องแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค แต่สำหรับทรัพยากรร่วมก็จัดเป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่งแต่จะกีดกันได้ยากมาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ โดยข้อค้นพบของเอลินอร์ ออสตรอมจากการศึกษาชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรจากทั่วโลก พบว่าผู้ใช้ทรัพยากรสามารถจัดการทรัพยากรร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่วนการจัดการทรัพยากรโดยภาครัฐจะมีประสิทธิภาพต่ำกว่าการจัดการโดยองค์กรชุมชน ซึ่งแนวคิดนี้แสดงให้เห็นว่าการให้ชุมชนเข้ามามีสิทธิในการจัดการทรัพยากรเป็นเรื่องที่จะยังประโยชน์ให้กับทรัพยากรมากกว่า

2.3.2 ลักษณะของทรัพยากรร่วม

ทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources) เป็นประเภทของสินค้าทางเศรษฐศาสตร์อีกลักษณะหนึ่งที่มีลักษณะกีดกันได้ยาก เนื่องจากขอบเขตของทรัพยากรมีขนาดใหญ่ ขณะเดียวกันทรัพยากรมีลักษณะต้องแข่งขันกันเพื่อให้ได้มาซึ่งการบริโภค ยิ่งบริโภคมากหรือเก็บเกี่ยวปรโยชน์จากทรัพยากรมากขึ้นเท่าไรจำนวนทรัพยากรที่ใช้ได้ก็จะน้อยลงไปเรื่อย ๆ ได้แก่ ป่าและทรัพยากรจากป่า น้ำและทรัพยากรสัตว์น้ำ เป็นต้น ฉะนั้นปัญหาที่เกิดจากการที่มีผู้ใช้ทรัพยากรมากเกินไปและปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดีจึงเป็นปัญหาของการใช้ประโยชน์ในทรัพยากรร่วม ขณะเดียวกันผู้ใช้ก็ไม่มีแรงจูงใจที่จะดูแลรักษาเพราะไม่สามารถกีดกันคนอื่น ๆ ที่ไม่ได้ร่วมแบ่งปันต้นทุนในการดูแลรักษาจากการใช้ทรัพยากรได้ อนึ่งจุดสำคัญที่แบ่งแยกทรัพยากรร่วมกับสินค้าสาธารณะคือปัญหาการใช้ทรัพยากรเกินพอดี เพราะคนสามารถบริโภคสินค้าสาธารณะร่วมกันได้ในขณะที่ทรัพยากรร่วมนั้นเมื่อมีคนบริโภคตัวทรัพยากรแล้วก็จะทำให้ทรัพยากรที่เหลืออยู่ลดลง

ผู้ใช้ทรัพยากรในชุมชนเดียวกันและอยู่ร่วมกับทรัพยากรย่อมมีความรู้เกี่ยวกับสภาพพื้นที่และผู้คนเพียงพอที่จะมีแนวโน้มในการจัดการทรัพยากรร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ

สถานการณ์ที่ผู้ใช้ทรัพยากรเหล่านั้นกำลังเผชิญอยู่ด้วย หากกำลังเผชิญสภาวะวิกฤติทางด้านสังคมเศรษฐกิจเป็นการส่วนตัว เขาอาจตัดสินใจไม่ดูแลทรัพยากรและเลือกทางเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างสิ้นเปลืองแทนก็ได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งถ้าอัตราคิดลด (Discount Rate) ในการใช้ทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรสูงขึ้นก็อาจจะทำให้พวกเขาเลือกที่จะใช้ทรัพยากรอย่างไม่ยั่งยืน แทนที่จะร่วมกันใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในแบบที่ยั่งยืนกว่า

ชล บุนนาค (2552 : 29-33) อธิบายว่านอกจากนี้ผู้ใช้ทรัพยากรยังมีพฤติกรรมที่มีแนวโน้มจะปฏิบัติตามบรรทัดฐาน (Norm) ของชุมชนที่อยู่อาศัยด้วยบรรทัดฐานเป็นมาตรการที่กำกับพฤติกรรมของผู้ใช้ทรัพยากรว่า สิ่งใดคือสิ่งที่ถูกต้องและควรทำ ควรเป็นทางเลือกของการกระทำที่จะเลือกทำหรือสิ่งใดเป็นสิ่งที่ผิดก็ไม่ควรทำและไม่ควรเป็นทางเลือกของการกระทำ การมีพฤติกรรมที่สอดคล้องกับบรรทัดฐานดังกล่าวทำให้เห็นว่าควรมีการตั้งกฎ กติกาบางอย่างขึ้นมาและชุมชนผู้ใช้ทรัพยากรนั้นมีบรรทัดฐานที่ให้ความสำคัญกับการรักษาคำพูด การปฏิบัติตามกฎหรือกติกาก็จะมีความเป็นไปได้ว่าหากกติกาที่ร่างขึ้นมามีประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากร การจัดการนั้นมีโอกาสที่จะสัมฤทธิ์ผลเมื่อผู้ใช้ทรัพยากรปฏิบัติตามกฎเป็นเวลานานย่อมมีโอกาสที่จะรับเอากติกานั้นเข้ามาเป็นบรรทัดฐานภายในตัวของเขา (Internal Norm) ถือเป็นความจริงในทุกสังคมย่อมมีทั้งคนดีและคนไม่ดี กลไกในการตรวจตราและมาตรการลงโทษทางสังคมจึงมีบทบาทอย่างยิ่งในการทำให้การจัดการทรัพยากรมีประสิทธิภาพ

อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์ (2557 : 63-66) กล่าวว่าในทางเศรษฐศาสตร์มนุษย์จะมีการจัดสรรและเลือกใช้ทรัพยากรอย่างไรจะขึ้นอยู่กับประโยชน์ที่จะได้รับ เมื่อมนุษย์มาอยู่ร่วมกันย่อมมีกฎเกณฑ์ที่จะมากำหนดการจัดสรรประโยชน์ต่าง ๆ เหล่านั้น สิทธิในทรัพย์สินจะเป็นตัวกำหนดว่า ใครมีสิทธิแค่ไหน อย่างไร ในการที่จะได้ประโยชน์และผู้อื่นก็จะต้องมีหน้าที่ที่จะต้องเคารพในสิทธินั้น ๆ ซึ่งกฎเกณฑ์ที่ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพคือการจัดสรรผลประโยชน์ภายใต้แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในการกำหนดมูลค่าทางเศรษฐกิจของทรัพยากร

การกำหนดมูลค่าทางเศรษฐกิจของทรัพยากรธรรมชาติ มิได้จำกัดอยู่แต่มูลค่าด้านราคาแต่ยังมีประโยชน์อื่น ๆ ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ มูลค่าทางเศรษฐกิจของทรัพยากรประกอบไปด้วยมูลค่าที่เกิดจากการใช้ (Use Value) และมูลค่าที่มิได้เกิดจากการใช้ (Non-use Value) โดยที่มูลค่าที่เกิดจากการใช้แบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

1. มูลค่าที่เกิดจากการใช้โดยตรง เช่น สัตว์น้ำเพื่ออาหาร

2. มูลค่าที่เกิดจากทางอ้อม หมายถึง ประโยชน์ที่จะได้รับจากทรัพยากรธรรมชาติในด้านการรักษาสมดุลของระบบนิเวศ เช่น ป่าชายเลน เป็นต้น

3. มูลค่าเผื่อที่จะใช้ หมายถึง ความสำคัญต่อการเก็บรักษาทรัพยากรเพื่อใช้ประโยชน์ต่อไปในวันข้างหน้า

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

มูลค่าอีกประเภทหนึ่งของทรัพยากร คือมูลค่าที่ไม่ได้เกิดจากการใช้ที่ประกอบไปด้วยมูลค่าการคงอยู่และมูลค่าที่เก็บรักษาไว้เพื่อคนรุ่นต่อไปในอนาคต เช่น ปะการัง หญ้าทะเลและป่าชายเลน ที่นอกจากจะมีมูลค่าจากการใช้ทางตรงแล้ว ยังมีมูลค่าจากการเป็นฐานประโยชน์ของทรัพยากรที่เป็นฐานการผลิต ได้แก่ ความคงอยู่ของสัตว์น้ำเพื่อการทำประมงอีกด้วย

ทฤษฎีสิทธิในทรัพย์สินที่สมบูรณ์แบบนั้นจะต้องสามารถกีดกันใช้ประโยชน์ได้อย่างสมบูรณ์ คือสามารถเป็นเจ้าของประโยชน์ที่จะได้รับจากทรัพย์สินนั้นแต่เพียงผู้เดียว โดยสามารถกีดกันมิให้ผู้อื่นใช้ประโยชน์ในทรัพย์สินนั้น หากจะมีการให้ผู้อื่นมาใช้ประโยชน์ก็สามารถเรียกร้องผลตอบแทนจากการถ่ายโอนสิทธิในการได้รับประโยชน์จากทรัพย์สินเอง ซึ่งลักษณะดังกล่าวคือคุณลักษณะที่สำคัญของสิทธิส่วนบุคคลที่นักเศรษฐศาสตร์มองว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ อย่างไรก็ตามทรัพยากรบางประเภทโดยเฉพาะทรัพยากรธรรมชาติที่ต้องใช้ร่วมกันการกำหนดสิทธิแบบส่วนบุคคลอาจจะทำไม่ได้เลยด้วยซ้ำในบางกรณี บ่อยครั้งนำไปสู่สภาวะที่กลายเป็นทรัพยากรที่เสมือนไม่มีเจ้าของเลยก็ได้

จากแนวคิดที่ว่ามิใช่ทุกพื้นที่ที่ไม่มีเจ้าของคือรัฐหรือปัจเจกจะเป็นพื้นที่เสรี แต่มีพื้นที่ทรัพยากรร่วมที่ชุมชนหนึ่งหรือหลายชุมชนได้สร้างข้อตกลงร่วมกันในการดูแลจัดการทรัพยากร ดังนั้นทรัพยากรร่วมจึงไม่ใช่สมบัติของทุกคนและก็ไม่ใช่เป็นทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของ แต่เป็นทรัพยากรที่มีการจัดการร่วมกัน เพื่อป้องกันมิให้ผู้อื่นที่ไม่ได้เป็นสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนมาแย่งใช้และมีการจัดสรรการใช้ในหมู่สมาชิกที่เป็นเจ้าของร่วมกัน ดังนั้นทรัพยากรกรรมสิทธิ์ร่วมจึงเป็นสถาบันสังคมอย่างหนึ่งที่เป็นการกระจายสิทธิในการใช้ทรัพยากรให้แก่บุคคลโดยเท่าเทียมกัน แต่ก็มิได้มีความหมายว่าการใช้ทรัพยากรแต่ละครั้งจะต้องเท่าเทียมกันในเชิงปริมาณเสมอไป

ลักษณะเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมนั้นมีนักวิชาการได้กล่าวไว้หลายแง่มุม แต่มีความคล้ายคลึงกันในลักษณะที่สำคัญหลายประการ จึงจะได้พิจารณาลักษณะของการจัดการร่วมในแง่มุมต่าง ๆ ดังนี้

1. รัฐในฐานะหุ้นส่วนของการจัดการร่วมเป็นผู้มีบทบาทหลักในการดำเนินการจัดการร่วม มิใช่เป็นเพียงผู้แทนของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเท่านั้น

2. การจัดการร่วมในฐานะของการจัดการประเภทหนึ่งจะมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงของปัจจัยการจัดการให้มีความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของรัฐในฐานะหุ้นส่วนการจัดการยิ่งไปกว่าการควบคุมสั่งการดังเช่นในกรณีการสั่งการทั่วไป

สถาบันวิทยบริการมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

3. การจัดการร่วมจะมีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับการควบคุมโดยชุมชนบ้างในฐานะของหุ้นส่วนตัวการที่มีบทบาทหลักในพื้นที่ อาทิ การกำหนดหลักเกณฑ์การใช้ประโยชน์และแบ่งปันผลประโยชน์จากการใช้ทรัพยากรในชุมชนท้องถิ่น

4. การจัดการร่วมจะมีความเกี่ยวพันกับการเจรจาต่อรองของผู้เป็นหุ้นส่วนการจัดการกับผู้มีส่วนได้เสียฝ่ายต่าง ๆ ในหลายมิติ อันจะนำไปสู่การสร้างความร่วมมือในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการจัดการร่วมกันที่มีความเป็นประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมของประชาสังคม

5. การจัดการร่วมเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการใช้สิทธิของกลุ่มยิ่งไปกว่าการใช้สิทธิของปัจเจก โดยหากการใช้สิทธิดังกล่าวอยู่ในระดับใดระดับหนึ่งก็จะขึ้นอยู่กับการใช้สิทธิของผู้เกี่ยวข้องนั้นทั้งในระดับที่สูงกว่าและต่ำกว่าในทุกระดับ ดังเช่นการใช้สิทธิเข้าถึงข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการจัดทำนโยบายในระดับที่สูงขึ้น

ดังนั้นระบบทรัพยากรร่วมของชุมชนจึงเป็นกรอบใหญ่ที่ชุมชนได้ใช้จัดการทรัพยากรโดยการสร้างข้อตกลง กติกาทั้งที่เกิดจากประเพณี เป็นข้อตกลงที่เป็นทางการในการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกชุมชน ชุมชนและกับภายนอกต่อการใช้การจัดการทรัพยากร ซึ่งมีความหลากหลายในแต่ละชนิด ประเภทและสถานะของทรัพยากรนั้น ๆ ฐานคิดในการสร้างข้อตกลงอาจจะเป็นเรื่องของหลักเศรษฐศาสตร์ หลักศีลธรรมหรือหลักประโยชน์นิยมที่สมาชิกในชุมชนเห็นประโยชน์ที่จะได้ในระยะยาวก็ตาม และภายในตัวระบบทรัพยากรร่วมกันก็มีสิทธิเชิงซ้อนหลายแบบไม่ว่าจะเป็นสิทธิปัจเจก ครอบครัว ชุมชน สาธารณะที่สัมพันธ์กันอย่างหลากหลาย

ในส่วนของการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนมีลักษณะการจัดการที่สามารถพิจารณาได้ดังนี้

1. โดยที่ระบบสิทธิร่วมของชุมชนในทรัพยากร เป็นแนวคิดที่วางอยู่บนหลักการของสิทธิการใช้ที่ถือว่าเป็นสิทธิที่ผูกติดกับตัวทรัพยากรที่เปลี่ยนแปลงได้ตามบริบทและเงื่อนไขของระบบนิเวศสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม จึงมิใช่สิทธิเด็ดขาดดังเช่นสิทธิของรัฐแต่เป็นสิทธิของส่วนรวมสำหรับการใช้ประโยชน์ร่วมเป็นสิทธิเชิงซ้อน คนในชุมชนจะมีสิทธิการใช้และสิทธิการเข้าถึงในทรัพยากรนั้นไม่จำเป็นต้องขึ้นอยู่กับความเป็นเจ้าของดังเช่นในกรณีสิทธิของรัฐหรือปัจเจกบุคคล

2. เป็นการจัดการเชิงซ้อนที่ใช้วิธีการที่หลากหลายในการจัดการตามสภาพของทรัพยากรและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่มีความหลากหลายที่แตกต่างกันไป โดยคนในชุมชนมีสิทธิเข้าถึงทรัพยากรในชุมชนได้อย่างเสรี ที่เปิดโอกาสให้กับคนภายนอกทั่วไปเข้าถึงทรัพยากรได้ตามเงื่อนไขที่กำหนด

3. ชุมชนใช้จารีตประเพณีและกฎของชุมชนในการจัดการ โดยให้ความสำคัญกับการจัดการทางเทคนิคที่มุ่งใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการที่สอดคล้องกับสภาพทางธรรมชาติของทรัพยากรที่คำนึงถึงทรัพยากรธรรมชาติอย่างองค์รวมที่ต้องการจัดการอย่างเป็นระบบ

การจัดการทรัพยากรในชุมชนจะต้องมีการกำหนดพื้นที่อย่างชัดเจนและให้สิทธิแก่ชุมชนในท้องถิ่นในการแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรจะมีผลเป็นการกันบุคคลภายนอกที่มิใช่สมาชิกของชุมชนออกไปจากการใช้สิทธิในทรัพยากรนั้นหรือที่เรียกกันว่า สิทธิหน้าหมู่ (อุดมศักดิ์ สินธิพงษ์,

2557 : 33) ควบคู่ไปกับสิทธินี้ก็คือการมีเกณฑ์ในกลุ่มเกี่ยวกับการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากร ตลอดจนบังคับใช้กฎเกณฑ์เหล่านั้น องค์ประกอบที่สำคัญในการจัดการแบบนี้คือจะต้องมีโครงสร้างของชุมชนที่เข้มแข็งและชัดเจนเพียงพอที่จะสร้างกฎเกณฑ์ที่เป็นที่ยอมรับร่วมกันและบังคับให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ นอกจากนี้รัฐจะต้องให้อำนาจตามกฎหมายแก่ชุมชนในการจัดการทรัพยากรอีกด้วย

จากการศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมในประเทศไทยพบว่า มีงานศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมอยู่จำนวนมาก ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับระบบสิทธิและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากรร่วม เช่น ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ (2546) วิเชียร อันประเสริฐ (2547) ยศ สันตสมบัติ (2547) วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ และคณะ (2548) สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2560) เป็นต้น อธิบายได้ดังนี้

ชลธิรา สัตยาวัฒนา และคณะ (2546 : 2) กล่าวว่าระบบสิทธิ หมายถึงระบบความสัมพันธ์ของผู้คนในสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานระบบศีลธรรมและความเป็นธรรม แต่ไม่มีคำที่มีนัยยะสำคัญหรือความหมายใกล้เคียงกันกับคำว่าสิทธิในวัฒนธรรมปัจจุบัน ถ้าหากเทียบเคียงระบบสิทธิในความหมายที่ว่าหมายถึงระบบความสัมพันธ์ขอผู้คนในสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานระบบศีลธรรมและความเป็นธรรม สามารถสะท้อนระบบสิทธิผ่านแบบแผนการดำรงชีวิต วิถีปฏิบัติ กฎ จารีตประเพณีและข้อห้ามผ่านระบบที่เรียกว่าขึด ซึ่งเป็นกฎจารีต ประเพณี พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า และสิ่งเหนือธรรมชาติในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เรียกว่าของหน้าหมู่ (ซึ่งรวมทั้งระบบทรัพยากรธรรมชาติ เช่น พื้นที่ป่า ผืนดิน แม่น้ำ ฯลฯ และสิ่งของที่ชุมชนสร้างร่วมกันหรือมีผู้คนบริจาคให้ เช่น เหมืองฝาย วัด เครื่องครัวประจำหมู่บ้าน) ซึ่งชาวบ้านหรือสมาชิกก็มีสิทธิที่จะขอใช้ประโยชน์ได้แต่ต้องมีความรับผิดชอบ หากนำไปใช้โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบที่อาจเกิดแก่ผู้อื่นหรือนำไปใช้จนเสียหายแล้วไม่ซ่อมแซมอาจถูกปรับ ตัดสิทธิการใช้ครั้งต่อไป

วิเชียร อันประเสริฐ (2547 : 218) ได้ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับระบบสิทธิและการจัดการทรัพยากรของชาวกะเหรี่ยง (ปะกาเกอญอ) พบว่าความคิดเรื่องของสิทธิของชาวกะเหรี่ยงนั้นเชื่อว่าทุกสรรพสิ่งล้วนมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นเจ้าของไม่ว่าจะเป็นที่ดิน สายน้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่าล้วนมีเจ้าของทั้งสิ้น หากต้องการจะใช้ประโยชน์ต้องขอจากเจ้าของก่อนเสมอ มนุษย์มีสิทธิ์เพียงแค่ใช้ประโยชน์หรือมีสิทธิในการใช้แต่ไม่มีสิทธิครอบครองเป็นเจ้าของโดยเด็ดขาด ส่วนผู้ที่ตัดไม้หักร้างถางพงพื้นที่ป่าให้เป็นนาเป็นไร่ก็จะมีสิทธิในการใช้และถ่ายโอนได้

ยศ สันตสมบัติ (2547 : 22) ได้นำเสนอเกี่ยวกับระบบสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรทางภาคเหนือของประเทศไทยว่า การจัดการทรัพยากรร่วมนั้นเป็นสิทธิของชุมชน ซึ่งในความหมายประเพณีดั้งเดิม หมายถึงสิทธิร่วมหรือสิทธิการใช้เหนือทรัพย์สินร่วมของชุมชน สมาชิกของชุมชนจะทำหน้าที่รักษาป่าเท่านั้นจึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า รวมทั้งให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตนและกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์ร่วมกัน

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ดังนั้นจึงคำนึงถึงความยั่งยืนและความเป็นธรรมในสังคมและสิทธิชุมชนเป็นระบบกรรมสิทธิ์ร่วมและการจัดการเชิงซ้อน

นอกจากนี้ยศ สันตสมบัติ (2542 : 116) กล่าวว่ากรอบแนวคิดเกี่ยวกับระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนท้องถิ่น ประกอบด้วย

1. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรในบริบทการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างเศรษฐกิจ การเมืองและระบบนิเวศ ในระบบนี้การผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนไม่ได้เป็นปรากฏการณ์ที่หยุดนิ่ง แต่เป็นการปรับตัวที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคจากภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงอำนาจในการจัดการทรัพยากรซึ่งมีลักษณะรวมศูนย์มากขึ้น

2. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนจากมิติวัฒนธรรม กรณีของความเชื่อผีขุนน้ำเป็นการมองความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติอย่างเป็นองค์รวมและรอบด้าน การมองความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าในฐานะวิถีชีวิตในระบบนิเวศเดียวกัน โดยแบ่งแยกออกจากกันมิได้ จัดว่าเป็นพัฒนาการทางวัฒนธรรมและพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ของชุมชนที่มีความหมายหลากหลาย ซับซ้อน ลึกซึ้ง มีวิธีคิดที่เป็นระบบ มีหลักเหตุผลและความเชื่อพื้นฐานนี้ได้ถูกนำมาพัฒนาเป็นกฎ ระเบียบ ข้อบังคับและจารีตในการจัดการทรัพยากรร่วมนั่นเอง

3. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน ระบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนมีรากเหง้าและพัฒนาการที่แตกต่างจากแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์ของระบบกฎหมายตะวันตกที่แบ่งแยกกรรมสิทธิ์ได้เพียง 2 ลักษณะ คือทรัพย์สินของรัฐ (State Property) และทรัพย์สินส่วนบุคคล (Private Property) ซึ่งระบบดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ว่าทรัพยากรเสมือนสินค้าที่สามารถซื้อขายได้ แต่ระบบกรรมสิทธิ์ของชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานสิทธิการใช้ (User's Right) และมีระบบการจัดการโดยชุมชนและองค์กรชุมชน โดยกลุ่มผู้ใช้จะออกแบบการใช้ของตนเองว่าใครมีสิทธิหรือไม่มีสิทธิใช้ อย่างไร จัดลำดับการใช้อย่างไร ควบคุมและจัดการอย่างไร เป็นต้น

4. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในฐานะที่เป็นกระบวนการทางสังคม ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนอาจเป็นการสืบทอดวิถีปฏิบัติและจารีตประเพณีมาเนิ่นนานหรือเกิดใหม่ก็ได้ เป็นความพยายามในการปรับตัวภายใต้บริบทและสภาวการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างดุลยภาพระหว่างการผลิตในภาคเกษตรกับวิถีชีวิตและระบบนิเวศ และปกป้องการรุกรานทรัพยากรจากภายนอก และบ่อยครั้งที่ระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้ถูกพัฒนาไปสู่การรวมตัวกับชุมชนใกล้เคียงหรืออื่น ๆ ในระบบนิเวศเดียวกันจนเป็นเครือข่ายชุมชน

5. การมองระบบการผลิตและการจัดการทรัพยากรของชุมชนในบริบทของการพัฒนาและการอนุรักษ์ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน การจัดการทรัพยากรร่วมเป็นกระบวนการแสวงหา

ทางเลือก เพื่อที่จะได้กำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมและประเพณีที่หลากหลายและเป็นความพยายามในการอนุรักษ์ การฟื้นฟูธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไปพร้อม ๆ กัน

สรุปได้ว่าแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมในประเทศไทยส่วนใหญ่จะเป็นระบบกรรมสิทธิ์และการใช้กฎ กติการ่วมของแต่ละชุมชนผ่านระบบวัฒนธรรมชุมชนท้องถิ่น จารีตและประเพณี โดยมีความเชื่อและคุณธรรมของตนเองเข้ามาร่วมจัดการทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพและยาวนาน แต่ระบบดังกล่าวได้ถูกแทรกแซงและควบคุมผ่านกลไกของรัฐในภายหลัง ระบบการจัดการโดยรัฐดังกล่าวนอกจากแย่งชิงฐานทรัพยากรไปจากชุมชนแล้วยังได้สร้างความแตกแยกและความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรเป็นอย่างมากอีกด้วย (จตุรงค์ คงแก้ว, 2559 : 21) ดังนั้นภาคส่วนต่าง ๆ อาทิ ชุมชน นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการจึงมีความพยายามที่จะศึกษาจุดร่วมหรือการให้รัฐยอมรับกระบวนการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชน เพื่อให้มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตและบริบทของชุมชน เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน

การศึกษางานวิจัยจากต่างประเทศพบว่า มีแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมของนักเศรษฐศาสตร์รางวัลโนเบลในปี 2009 คือเอลินอร์ ออสตรอม (Elinor Ostrom) ร่วมกับโอลิเวอร์ วิลเลียมสัน (Oliver Williamson) ที่เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วม (Common-pool Resources Management) จากผลงานเรื่อง Governing the Common : The Evolutions for Collective Action ซึ่งได้ถูกตีพิมพ์ขึ้นในปี 1990 โดยแนวคิดเรื่องการจัดการทรัพยากรร่วมได้รับการตอบรับและถูกนำไปใช้อย่างมากมายจากสังคมทั่วโลก ซึ่งคุณูปการสำคัญและยิ่งใหญ่ทางวิชาการของเอลินอร์ ออสตรอมก็คือเธอพยายามคิดแสวงหาแนวทาง เพื่อหาทางแก้ปัญหาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมดังกล่าว โดยได้ทำการวิพากษ์แนวคิดที่สำคัญ 3 แนวคิด (ซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดที่สนับสนุนแนวคิดกระแสหลักอยู่ในขณะนั้น) ได้แก่ แนวคิดโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม แนวคิดเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษและแนวคิดว่าด้วยตรรกะของการกระทำร่วม สามารถอธิบายได้ดังนี้ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 3-13)

แนวคิดที่ 1 แนวคิดโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วม (The Tragedy of the Commons) เป็นแนวคิดที่เสนอโดย กาเรท ฮาร์ดิน (Harrett Hardin) ที่เขาได้ตั้งคำถามต่อทรัพยากรร่วมที่ใครต่อใครก็สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้นั้น รัฐควรจะจัดการอย่างไรกับทรัพยากรร่วมดังกล่าว โดยเขามีฐานคติว่า ชาวบ้านทุกคนต่างเป็นผู้มีเหตุผลในการตัดสินใจ ซึ่งก็คือการคำนึงถึงประโยชน์สูงสุดที่ตนพึงจะได้รับอันนำไปสู่การกอบโกยจนทำให้ทรัพยากรร่วมเสื่อมโทรมลงอย่างน่าเวทนา เพราะแต่ละคนต่างคำนึงถึงผลประโยชน์ระยะสั้น โดยไม่มีใครเฉลียวใจถึงผลกระทบที่จะตามมาในภายหลัง แนวคิดของฮาร์ดินมีฐานคติแบบเดียวกับอดัม สมิธ (Adam Smith) คือคนทุกคนต่างเป็นสัตว์เศรษฐกิจที่มีเหตุผล จึงตัดสินใจดำเนินการเพื่อให้ตนได้รับประโยชน์สูงสุด อดัม สมิธ เชื่อว่ามือที่มองไม่เห็น (Invisible hand) จะมาจัดการกับระบบเศรษฐกิจที่ดำเนินไปเองให้เข้าสู่สภาวะดุลยภาพได้ในที่สุด

ตรงข้ามกับทรัพยากรร่วมที่แต่ละคนต่างเข้าไปแสวงหาประโยชน์สูงสุด แต่กลับไม่มีมือที่มองไม่เห็นเข้ามาจัดระเบียบ ส่งผลทำให้ทรัพยากรร่วมที่มีอยู่อย่างจำกัดต้องเสื่อมโทรมลงและหมดไปในที่สุด (Ostrom, 1990 : 2-3)

แนวคิดที่ 2 แนวคิดทฤษฎีเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษ (The Prisoner's Dilemma Game) แนวคิดนี้ถูกนำเสนอโดยจอห์น แนช (John Nash) โดยมองว่าคนอาจจะตัดสินใจไม่ร่วมมือกันหากอยู่ภายใต้สถานการณ์ไม่แน่นอน และเขาคิดว่าการแปรพักตร์ไปเข้าข้างฝ่ายตรงข้ามอาจทำให้ตนได้รับประโยชน์มากกว่า แนวคิดเกมถูกสมมติให้มีคนร้าย 2 คนถูกตำรวจจับ แต่ตำรวจไม่มีหลักฐานเพียงพอที่จะพิสูจน์ว่าทั้งคู่มีความผิดจึงนำคนร้ายทั้งสองคนไปกักขัง โดยแยกจากกันและสอบสวนทีละคนพร้อมกับยื่นข้อเสนอแก่ผู้ต้องสงสัยว่า หากคนหนึ่งสารภาพจะถูกกันตัวเป็นพยานและถ้าอีกคนหนึ่งยังคงปากแข็งไม่รับสารภาพก็จะติดคุกเต็มเพดานสูงสุด (หนึ่งปี) ส่วนผู้ที่ถูกกันไว้เป็นพยานก็จะไม่ต้องรับโทษ แต่ถ้าทั้งสองยอมรับสารภาพก็จะติดคุกคนละ 3 เดือน ในทางตรงข้ามถ้าทั้งคู่ปฏิเสธ (ซึ่งหมายถึงทั้งคู่อาจไม่ได้ทำความผิดจริงๆ ก็ได้) ก็จะติดคุกด้วยข้อหาเล็ก ๆ น้อย ๆ เพียงคนละ 1 เดือน ทฤษฎีเกมข้างต้นมีฐานคติว่า คนทุกคนต่างมีเหตุผลและมุ่งแสวงหาประโยชน์สูงสุด ในกรณีนี้ผู้ต้องสงสัยที่มีเหตุผลจะต้องตัดสินใจแปรพักตร์ โดยการรับสารภาพ เพื่อทำให้ตัวเองรับโทษน้อยที่สุด แต่เมื่อผู้ต้องสงสัยคนหนึ่งตัดสินใจโดยใช้เหตุผล ผู้ต้องสงสัยอีกคนหนึ่งก็มีเหตุผลในการตัดสินใจด้วยเช่นเดียวกัน ในแง่นี้จึงสามารถคาดการณ์ผลของเกมได้ว่า มีความเป็นไปได้สูงที่ทั้งคู่จะรับสารภาพ (ยอมแปรพักตร์ ขายเพื่อน) เพื่อให้ตัวเองได้รับประโยชน์สูงสุด โดยสรุปแนวคิดนี้นำไปสู่ข้อสรุปแบบเดียวกับแนวคิดของฮาร์ดินที่มองว่าคนเราทุกคนต่างใช้กลยุทธ์ที่มีเหตุผล (คือทำให้ตัวเองได้ประโยชน์สูงสุด) แต่กลยุทธ์ที่มีเหตุผลของตัวเองนั้น มักจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่มีเหตุผลต่อส่วนรวม (Ostrom, 1990 : 4-5)

แนวคิดที่ 3 แนวคิดตรรกะของการกระทำร่วม (The Logic of Collective Action) เสนอโดยเอ็ม โอลเซน (M. Olsen) ในผลงานที่มีชื่อเสียงเรื่อง The Logic of Collective Action : Public Goods and the Theory of Groups โดยกล่าวว่าการกระทำร่วม หมายถึงการกระทำใด ๆ ก็ตามที่จะต้องระดมผู้เข้าร่วมหลาย ๆ คน ในการขับเคลื่อนร่วมกัน ซึ่งหากประสบความสำเร็จก็จะส่งผลให้ทุก ๆ คนได้รับผลประโยชน์ โอลเซนมองว่าเป็นสภาวะปกติธรรมดาที่การกระทำร่วมทุกครั้งจะต้องมีคนที่กินแรงเพื่อน (Free Riders) ที่ไม่ร่วมลงแรงแต่จะคอยซุ่มอยู่เฉย ๆ หากการกระทำร่วมดังกล่าวประสบความสำเร็จ คนที่กินแรงเพื่อนก็จะพลอยได้รับประโยชน์เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ โอลเซนมองว่าคนที่กินแรงเพื่อนแท้จริงแล้วเป็นบุคคลปกติธรรมดาเหมือนกับบุคคลทั่วไปที่ตัดสินใจอย่างมีเหตุผลเพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์สูงสุดของตนเอง การกินแรงเพื่อนทำให้เขาไม่ต้องลงทุน (ไม่ต้องเข้าไปร่วมขับเคลื่อน ไม่เสียเวลา ไม่ต้องเสียเงินทองและไม่ต้องเสี่ยงชีวิตในบางกรณี) แต่ได้รับประโยชน์เหมือนกับผู้ร่วมลงแรงและลงเงินในการขับเคลื่อนกิจกรรม หัวใจสำคัญของแนวคิดนี้ก็คือ ปริศนาของ

คนกินแรงเพื่อน (Ostrom, 1990 : 5-6) ในแง่นี้โอลเซนเสนอทางแก้โดยการให้รางวัลเพื่อเสริมสร้างแรงจูงใจให้กับคนเหล่านี้ได้เข้าร่วมในการขับเคลื่อนกิจกรรมร่วมกันอย่างจริงจัง เพื่อให้ประสบความสำเร็จในที่สุด

โดยสรุปแล้วทั้ง 3 แนวคิดต้องการอธิบายสิ่งเดียวกัน คือเป็นความไม่ฉลาดที่จะปล่อยให้ทรัพยากรร่วมถูกจัดการโดยชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์ เนื่องจากชาวบ้านแต่ละคนต่างพยายามแสวงหาประโยชน์สูงสุดให้แก่ตนเอง ด้วยเหตุที่ความพยายามฉกฉวยประโยชน์สูงสุดเป็นกระบวนการคิดที่มีเหตุผล แต่ผลประโยชน์ของชาวบ้านแต่ละคนย่อมขัดแย้งกับผลประโยชน์ของส่วนรวม เพราะว่าการตักตวงผลประโยชน์จากทรัพยากรร่วมมากเกินไปจะก่อให้เกิดสภาวะเสื่อมโทรมและไม่ยั่งยืน คำถามก็คือทำอย่างไรจึงจะทำให้การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมมีการจัดสรรที่เป็นธรรมและยั่งยืน แนวคิดทั้ง 3 จึงไม่มีพื้นที่สำหรับชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรร่วม เพราะชาวบ้านแต่ละคนต่างคำนึงถึงประโยชน์ของตนโดยขาดความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

เมื่อสมาชิกไม่สามารถจัดการทรัพยากรร่วมภายในชุมชนของตนได้ จึงจำเป็นที่จะต้องมีปัจจัยภายนอกเข้ามาจัดการ ซึ่งก็คือรัฐหรือมิเช่นนั้นก็ต้องเป็นภาคเอกชน (Ostrom, 1990 : 8-15; 2010 : 642-643) ในกรณีที่เป็นรัฐนั้น รัฐมีข้อได้เปรียบในการจัดการทรัพย์สินสาธารณะ เนื่องจากเป็นหน้าที่ของรัฐที่จะดูแลทรัพย์สินของส่วนรวมอยู่แล้ว รวมทั้งรัฐรวมศูนย์ยังสามารถจัดการทรัพย์สินสาธารณะด้วยมาตรฐานเดียวกัน อีกทั้งมีความพร้อมด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์และบุคลากร ส่วนภาคเอกชนนั้นสามารถเข้าไปจัดการทรัพย์สินสาธารณะโดยผ่านการสัมปทานการเช่าหรือการได้รับโอนเป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล อันจะทำให้ภาคเอกชนมีสิทธิอำนาจเต็มในการดำเนินการพร้อมกับกีดกันบุคคลภายนอกมิให้เข้ามาใช้ประโยชน์ เพื่อทำให้การจัดการทรัพย์สินส่วนบุคคลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

แนวคิดข้างต้นนี้เป็นแนวคิดกระแสหลักที่ครอบงำสังคมตะวันตกในช่วงต้นและกลางของศตวรรษที่ 20 นอกจากนี้ยังเป็นแนวคิดที่สอดคล้องกับวิธีคิดที่ครอบงำเทคโนแครท (Technocrats) ในแวดวงราชการในประเทศไทยที่มองว่า ทรัพยากรร่วมเป็นทรัพยากรที่ไม่มีเจ้าของ ดังนั้นจึงไม่มีเจ้าภาพที่จะรับผิดชอบและทรัพยากรดังกล่าวถ้าหากปล่อยไว้ก็จะถูกชาวบ้านเข้าไปใช้สอยอย่างไม่รับผิดชอบจนกระทั่งเสื่อมโทรมและไม่สามารถฟื้นตัวกลับคืนมาได้ อันแสดงถึงการใช้ทรัพยากรที่ไร้ประสิทธิภาพและขาดความยั่งยืน ด้วยเหตุนี้เทคโนแครทภาครัฐจึงต้องการให้สัมปทานพื้นที่ว่างแก่ภาคเอกชน เพื่อปลูกสวนป่าเศรษฐกิจมากกว่าที่จะให้ชุมชนเป็นผู้ดูแล นอกจากนี้ยังได้ดำเนินการล้อมกรอบพื้นที่ป่าให้กลายเป็นทรัพยากรของรัฐในรูปของป่าสงวนแห่งชาติและป่าอนุรักษ์ เพื่อจะได้มีรัฐเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบในการดูแลป่า อย่างไรก็ตามในปัจจุบันได้มีหลักฐานเชิงประจักษ์จำนวนมากต่างชี้ให้เห็นตรงกันว่าการจัดการป่าของรัฐนั้นประสบความล้มเหลว เนื่องจากป่าไม้ในเขตป่าสงวน

แห่งชาติและป่าอนุรักษ์ได้ถูกทำลายลงอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการที่รัฐได้ให้สัมปทานแก่ภาคเอกชนปลูกป่าเศรษฐกิจก็ถูกวิจารณ์ว่าเป็นการเพิ่มพื้นที่ป่าได้จริงหรือไม่ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 35)

ในกรณีของสังคมโลกตะวันตกนั้น แนวคิดกระแสหลักข้างต้นนี้ถูกท้าทายอย่างเป็นระบบและจริงจังในช่วงกลางปี 1980 เมื่อสภาวิจัยแห่งชาติในสหรัฐอเมริกามีการจัดตั้งคณะกรรมการเพื่อดำเนินการประเมินเกี่ยวกับการจัดการเชิงสถาบันที่หลากหลายในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเหล่านั้นโดยผ่านการจัดการร่วมกัน ข้อค้นพบดังกล่าวเป็นการยืนยันว่าชาวบ้านผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วมนั้นสามารถบริหารจัดการทรัพยากรร่วมได้ โดยจะต้องให้พวกเขามีส่วนร่วมในการจัดการด้วยความสมัครใจ ทุกคนร่วมประชุมเพื่อปรึกหารือและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน กำหนดกฎระเบียบในการใช้ทรัพยากรร่วมกันและมีการกำกับติดตาม เพื่อทำให้กฎระเบียบมีผลบังคับใช้อย่างจริงจัง ซึ่งเอลินอร์ ออสตรอมได้นำเสนอแนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับสถานการณ์ของการกระทำภายใต้บริบทของการบังคับใช้กฎระเบียบเป็นกรอบสำคัญสำหรับนำไปใช้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วม

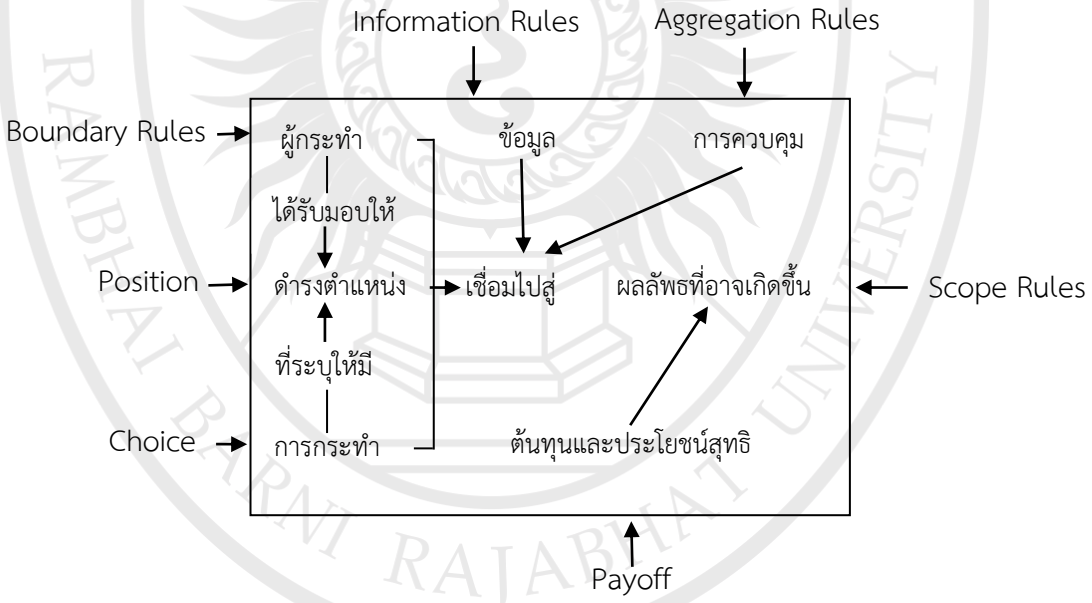

ภาพที่ 2.5 กฎต่าง ๆ ที่มีผลกระทบโดยตรงต่อสถานการณ์ของการกระทำ
ที่มา : (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 28)

สถาบันวิทยบริการมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ภาพประกอบได้แสดงถึงสถานการณ์ของการกระทำ (Action Situation) ที่อยู่ภายใต้กฎระเบียบต่าง ๆ ซึ่งเป็นปัจจัยภายนอก โดยภายในกรอบสี่เหลี่ยม (ที่เป็นเส้นขนานสองชั้น) เป็นสถานการณ์ภายในของการกระทำ อันประกอบด้วยผู้กระทำการที่ได้รับมอบหมายให้ดำรงตำแหน่ง

ภายในระบบการจัดการทรัพยากรร่วมอันเฉพาะเจาะจงแบบหนึ่ง พวกเขาตำแหน่งต่าง ๆ ที่มีการระบุถึงหน้าที่ที่ต้องกระทำ และการกระทำก็จะนำไปสู่ผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้นได้บางอย่าง โดยความสัมพันธ์ระหว่างการกระทำกับผลลัพธ์นั้นเชื่อมโยงต่อกันผ่านข้อมูลที่เกี่ยวข้องและระบบการควบคุมต่าง ๆ ผลลัพธ์ดังกล่าวจะระบุถึงต้นทุนที่จะต้องจ่ายพร้อมกับประโยชน์สุทธิที่พึงจะได้รับ

สถานการณ์ของการกระทำข้างต้นดำเนินการภายใต้บริบทของกฎระเบียบที่เป็นปัจจัยภายนอก โดยกฎระเบียบสำคัญและมีผลต่อสถานการณ์ของการกระทำนั้น ประกอบด้วย 7 ด้าน ดังนี้ (Ostrom, 2010 : 651-652)

1. กฎที่กำหนดขอบเขต (Boundary Rules) ซึ่งจะระบุถึงวิธีการคัดเลือกผู้กระทำการให้ดำรงตำแหน่งในระบบทรัพยากรร่วมและวิธีการออกจากตำแหน่ง จะบ่งบอกให้ทราบว่าใครบ้างที่มีสิทธิ์ในทรัพยากรร่วมและใครไม่มีสิทธิ์

2. กฎที่กำหนดตำแหน่ง (Position Rules) จะระบุตำแหน่งต่าง ๆ ภายในระบบทรัพยากรร่วมและมีผู้กระทำการจำนวนกี่คนที่ดำรงตำแหน่งในแต่ละตำแหน่ง

3. กฎที่กำหนดอำนาจในการตัดสินใจเลือก (Choice Rules) ซึ่งจะระบุเกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของผู้กระทำที่ดำรงตำแหน่งแต่ละตำแหน่งภายในระบบทรัพยากรร่วม

4. กฎเกี่ยวกับข้อมูลข่าวสาร (Information Rules) จะระบุเกี่ยวกับช่องทางการสื่อสารระหว่างผู้กระทำการและกำหนดว่ามีข้อมูลอะไรบ้างที่ผู้กระทำการจะต้องแบ่งปันและใช้ร่วมกัน

5. กฎที่ระบุเกี่ยวกับขอบเขตของผลลัพธ์ (Scope Rules) หมายถึง กฎระเบียบที่กำหนดว่าผลลัพธ์จากการกระทำที่เกิดขึ้นนั้นจะสามารถก่อให้เกิดผลกระทบอะไรที่ยอมรับได้และผลกระทบอะไรที่ยอมรับไม่ได้

6. กฎที่กำหนดถึงวิธีการตัดสินใจของส่วนรวม (Aggregation Rules) ซึ่งจะระบุเกี่ยวกับวิธีการตัดสินใจร่วมกันของผู้กระทำการในแต่ละโหนด (Node) ที่จะเชื่อมโยงไปสู่ผลระยะกลางหรือผลสุดท้าย เช่น การตัดสินใจโดยใช้เสียงส่วนใหญ่หรือตัดสินใจโดยใช้หลักฉันทามติ

7. กฎที่กำหนดเกี่ยวกับผลตอบแทน (Payoff Rules) ซึ่งจะระบุถึงวิธีการในการจัดสรรประโยชน์ที่ผู้กระทำการแต่ละคนพึงจะได้รับและต้นทุนที่แต่ละคนจะต้องแบกรับภาระ

แนวคิดของออสตรอมมีความน่าสนใจ เนื่องจากเขาชี้ให้เห็นว่าการจัดการทรัพยากรร่วมโดยชุมชนนั้นแท้จริงแล้วสามารถจัดการให้มีประสิทธิภาพ ประสิทธิผลและยั่งยืนได้ เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาถึงแนวคิด 3 แนวที่มองว่าชาวบ้านขาดความเสียสละ เอาแต่ได้ ไม่รับผิดชอบ โดยคำนึงถึงแต่ผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้น แม้ว่าแนวคิดทั้ง 3 จะไม่ผิดเสียทีเดียว แต่ก็ไม่สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการจัดการทรัพยากรร่วม กล่าวคือแนวคิดโศกนาฏกรรมของทรัพยากรร่วมมองว่าชาวบ้านจะแย่งกันตักตวง เพื่อตอบสนองต่อผลประโยชน์สูงสุดส่วนตัวจนทรัพยากรเสื่อมโทรมไปในไม่ช้า แนวคิดนี้จึงไม่ผิดภายใต้บริบทที่ต่างคนต่างใช้ประโยชน์จากทรัพยากรร่วม โดยปราศจาก

ความร่วมมือในการจัดการ แนวคิดว่าด้วยตรรกะของการกระทำร่วมให้ความสนใจต่อชาวบ้านบางคนที่กินแรงเพื่อน (คอยรับผลประโยชน์โดยไม่ยอมลงแรง) ส่วนแนวคิดเกมการตัดสินใจแบบเอาตัวรอดของนักโทษนั้นไม่เปิดโอกาสให้ผู้รับประโยชน์ทั้งสองฝ่ายได้มีโอกาสพบปะเพื่อปรึกษาหารือร่วมกัน

กล่าวโดยสรุปในภาพรวมจะเห็นได้ว่าแนวคิดทั้ง 3 ต่างมองว่าการใช้ทรัพยากรร่วมประสบความล้มเหลวเพราะขาดการจัดการ แต่แนวคิดทั้ง 3 ยังไม่ได้ให้คำตอบต่อไปอีกว่าถ้าให้ผู้ใช้ประโยชน์มีส่วนร่วมในการจัดการผ่านการสร้างกฎระเบียบที่ทุกฝ่ายต่างเห็นพ้องต้องกันจะทำให้สามารถจัดการทรัพยากรร่วมให้เกิดความสำเร็จ (ทุกคนได้รับประโยชน์อย่างเป็นธรรมและยั่งยืน) ได้หรือไม่ ในแง่นี้จึงถือว่าเป็นคุณูปการทางวิชาการอันสำคัญของออสตรอมที่ได้ให้คำตอบในส่วนหลังที่ขาดหายไป โดยออสตรอมมองว่าชุมชนในฐานะที่เป็นสถาบันที่จะต้องมีการจัดการทรัพยากรร่วมผ่านการกำหนดกติกาและมีการกำกับติดตามเพื่อให้เกิดการปฏิบัติตามกติกาที่กำหนด

2.3.3 หลักการออกแบบกติกาในการจัดการทรัพยากรร่วม

จากแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสตรอม ดังที่กล่าวมาข้างต้น ได้ชี้ให้เห็นว่าการจัดการทรัพยากรร่วมสามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพโดยมีหลักการออกแบบกติกาที่ประกอบไปด้วย 8 ประการ ดังนี้ (Ostrom, 2010 : 653; Sarker, Ashutosh; Toru Ikeda; Takaki Abe & Ken Inoue, 2015 : 34-36)

ประการที่ 1 กำหนดขอบเขตให้ชัดเจน (Boundaries) จำแนกเป็น 2 ด้าน คือ 1) ขอบเขตของผู้ใช้ประโยชน์ (User Boundaries) ซึ่งจะต้องจำแนกให้ชัดเจนว่าใครเป็นผู้ใช้ประโยชน์ได้บ้างและใครไม่มีสิทธิใช้ประโยชน์ โดยชาวบ้านในท้องถิ่นจะต้องเข้าใจขอบเขตดังกล่าวร่วมกันอย่างชัดเจน และ 2) ขอบเขตของทรัพยากรร่วม (Resource Boundaries) คือจะต้องมีเส้นแบ่งชัดเจนที่ระบุถึงเขตแดนของทรัพยากรร่วมที่ชุมชนได้รับอนุญาตให้เป็นผู้จัดการ ซึ่งแยกออกจากสภาพแวดล้อมทางนิเวศ-สังคมที่อยู่ภายนอก

ประการที่ 2 ความสอดคล้องของกฎระเบียบต่าง ๆ (Congruence) จำแนกเป็น 2 ด้าน คือ 1) ความสอดคล้องกับเงื่อนไขของท้องถิ่น (Congruence with Local Conditions) คือ กฎระเบียบในการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาทรัพยากรร่วม จะต้องสอดคล้องกับเงื่อนไขของสภาพทางสังคมและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติภายในชุมชนท้องถิ่น และ 2) ความสอดคล้องในการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษา (Appropriation and Provision) หมายถึงกฎระเบียบในการใช้ประโยชน์จะต้องสอดคล้องกับกฎระเบียบในการบำรุงรักษาหรือกล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือการกระจายต้นทุนเป็นไปตามสัดส่วนของการกระจายผลประโยชน์ที่ได้รับ ซึ่งหมายความว่าผู้ที่ใช้ประโยชน์มากจะต้องแบกรับภาระต้นทุนในการบำรุงรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรร่วมมากเป็นเงาตามตัว

ประการที่ 3 การจัดให้สมาชิกมีส่วนในการตัดสินใจเลือกร่วมกัน (Collective Choice Arrangements) หมายความว่าสมาชิกส่วนใหญ่ซึ่งเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการจัดการทรัพยากร

ร่วมสมาชิกเหล่านี้จะต้องมีสิทธิอำนาจในการเข้าร่วมในกระบวนการจัดทำกฎระเบียบ และกระบวนการแก้ไขปรับปรุงกฎระเบียบเกี่ยวกับทรัพยากรร่วมดังกล่าว

ประการที่ 4 การกำกับ ติดตามและสอดส่องดูแล (Monitoring) ประกอบไปด้วย 2 ด้าน คือ 1) การกำกับติดตามผู้ใช้ประโยชน์ (Monitoring Users) หมายถึงบุคคลผู้รับผิดชอบ รวมทั้งผู้ใช้ประโยชน์จะต้องมีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมของสมาชิกในการใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาทรัพยากรว่าเป็นไปตามกฎ/ระเบียบที่วางไว้หรือไม่ และ 2) การสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากร (Monitoring Resource) หมายถึงบุคคลผู้รับผิดชอบและสมาชิกผู้ใช้ประโยชน์จะต้องร่วมกันสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรร่วมอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่ 5 การลงโทษผู้ละเมิดกฎระเบียบ (Graduated Sanctions) จากสถานเบาไปสถานหนัก หมายถึง มีระบบการลงโทษผู้ไม่ปฏิบัติตามกฎ/ระเบียบ ซึ่งหากเป็นการกระทำผิดครั้งแรกก็จะต้องถูกลงโทษสถานเบาก่อน แต่ถ้าหลังจากนั้นยังกระทำความผิดซ้ำอีกก็จะถูกลงโทษสถานหนักขึ้นตามลำดับ เพื่อยับยั้งมิให้สมาชิกกระทำผิดซ้ำ

ประการที่ 6 ชุมชนจะต้องมีกลไกการจัดการความขัดแย้งที่มีประสิทธิภาพ (Conflict Resolution Mechanism) หมายความว่าหากเกิดความขัดแย้งขึ้นระหว่างสมาชิกด้วยกันเองหรือความขัดแย้งระหว่างสมาชิกกับเจ้าหน้าที่รัฐจะต้องมีกลไกการจัดการความขัดแย้งที่รวดเร็ว ต้นทุนต่ำและสอดคล้องกับท้องถิ่น

ประการที่ 7 สิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนนั้นจะต้องได้รับการยอมรับจากรัฐ (Minimal Recognition of Rights) โดยเฉพาะอย่างยิ่งรัฐจะต้องให้ความเคารพและให้การยอมรับในสิทธิของชุมชนในการบัญญัติกฎระเบียบเกี่ยวกับการจัดการ การใช้ประโยชน์และการบำรุงรักษาทรัพยากรร่วมของชุมชนได้เอง

ประการที่ 8 การเชื่อมโยงทรัพยากรร่วมสู่ระบบที่ใหญ่กว่าด้วยการจัดการภาคีเครือข่าย (Nested Enterprises) หมายความว่าในกรณีที่การจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนได้เชื่อมโยงเข้าสู่ระบบนิเวศ-สังคมที่ใหญ่กว่าจะต้องมีการจัดระดับความสัมพันธ์ระหว่างชั้นต่าง ๆ ที่ซ้อนกัน โดยผ่านการจัดการภาคีเครือข่าย (Governance Activities are Organized in Multiple Nested Layers) ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีศูนย์เดียวแต่อาจประกอบด้วยศูนย์หลาย ๆ ศูนย์ เพื่อการเอื้ออำนวยให้ชาวบ้านในท้องถิ่นสามารถจัดการตนเองได้ (Self-governance) โดยมีภาคีอื่น ๆ ให้การสนับสนุน

จากการศึกษาแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสตรอมดังกล่าวจึงพบว่าการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนที่ประสบความสำเร็จนั้นมีลักษณะที่ตรงกับหลักการข้างต้นทุกข้อ ส่วนชุมชนที่ล้มเหลวมักจะมีลักษณะสอดคล้องกับหลักการเพียง 1-2 ข้อ และยังพบอีกว่าปัจจัยสำคัญที่ทำให้สมาชิกในชุมชนสามารถตกลงร่วมกันกำหนดกฎ กติกาได้ตั้งแต่เริ่มต้นคือความไว้เนื้อเชื่อใจกันและการต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน เพราะคนไว้เนื้อเชื่อใจกันย่อมร่วมมือกันง่าย ในแง่นี้การค้นพบ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

ของเอลินอร์ ออสตรอมยืนยันถึงประโยชน์ของการช่วยเหลือเอื้ออาทรต่อกัน การแบ่งปันประโยชน์ซึ่งกันและกัน (กาญจนา คุ้มทรัพย์, 2558 : 18)

เสน่ห์ จามริก และคณะ (2536) (อ้างในกาญจนา คุ้มทรัพย์, 2558 : 20) ได้กล่าวว่าชุมชนที่สามารถจัดการป่าชุมชนได้ประสบความสำเร็จนั้นจะต้องประกอบด้วยเงื่อนไข ดังต่อไปนี้

1. มีความเป็นชุมชนสูง กล่าวคือความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างสมาชิกแนบแน่น มีสำนึกความเป็นชุมชนที่สะท้อนออกมาในรูปของความเชื่อ อุดมการณ์ พิธีกรรมที่ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกัน

2. มีทรัพยากรดิน น้ำ ป่าที่อยู่ในสภาพที่ใช้ได้หรือมีสภาพที่สามารถจะฟื้นฟูให้กลับมาสู่ความอุดมสมบูรณ์ เพราะทรัพยากรดิน น้ำ ป่า คือรากฐานการผลิตที่สำคัญของภาคเกษตรกร

3. มีการดูแลรักษาป่าของชาวบ้าน มีพื้นฐานมาจากการมีผลประโยชน์ร่วมกันทั้งการใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อเป็นฐานการผลิต ฐานการดำรงชีวิต เป็นแหล่งอาหาร ยา สมุนไพร ไม้สำหรับก่อสร้างบ้าน เชื้อเพลิงและของป่าอื่น ๆ

4. มีจิตสำนึกของการอนุรักษ์ที่เข้มข้นและลึกซึ้งมากกว่าการมีผลประโยชน์ร่วมกัน รวมถึงการมีอุดมการณ์ ความเชื่อ การปกป้องวิถีชุมชนและสิทธิมนุษยชนมิให้ถูกละเมิดจากบุคคลภายนอก จิตสำนึกการรักษาป่าอาจเกิดจากเงื่อนไขปัจจัยต่าง ๆ เช่น เกิดจากประเพณี ความเชื่อ การผลิตซ้ำอุดมการณ์ที่สืบทอดกันมา เกิดจากความจำเป็นในการป้องกันรักษาสมดุลของระบบนิเวศในชุมชน เกิดจากปัญหาภัยแล้งหรือเกิดจากการต่อต้านการรุกรานแย่งชิงทรัพยากรจากภายนอกชุมชน เช่น การต่อต้านโครงการของรัฐ การต่อต้านสัมปทานป่าไม้ การต่อต้านธุรกิจเอกชน การแย่งชิงทรัพยากรกับชุมชนใกล้เคียง

5. มีผู้นำชุมชนที่เข้มแข็ง ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำไม่เป็นทางการ มีความเข้มแข็งและมีภูมิปัญญาสูง เพราะผู้นำนอกจากจะสามารถควบคุมและรักษากฎ ระเบียบต่าง ๆ ของชุมชนได้แล้ว ยังจะต้องสามารถประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาและจารีตประเพณีของท้องถิ่นให้เข้ากับสภาพเศรษฐกิจ สังคมที่เปลี่ยนแปลงไป โดยมีพื้นฐานการทำงานที่ตั้งอยู่บนผลประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวมเป็นหลัก

6. มีการจัดตั้งองค์กรประชาชน อาจเป็นองค์กรตามประเพณีหรือเป็นองค์กรที่รัฐจัดตั้งขึ้น มีหน้าที่รับผิดชอบด้านการจัดการทรัพยากรอย่างเหมาะสมและเป็นธรรมตามเงื่อนไขของระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองที่แตกต่างของแต่ละชุมชน ลักษณะการทำงานของชาวบ้านนั้นมักอยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญา จารีต ประเพณีและประสบการณ์ที่สั่งสมมา

7. มีจารีตของการจัดการทรัพยากรร่วม กล่าวคือมีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรของชุมชนและการดูแลรักษาเป็นสิ่งที่ต้องทำร่วมกัน และชุมชนมีสิทธิในการจัดการกำหนดข้อตกลงหรือกฎเกณฑ์ เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเกิดความเป็นธรรมต่อสมาชิกในชุมชน

8. มีการจัดการทรัพยากรร่วมอย่างเป็นธรรมและยั่งยืน ทั้งนี้ระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชน ประกอบด้วย หลักการจัดการ วิธีการจัดการและรูปแบบของการจัดการ หลักการจัดการ

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเทพสตรี

ทรัพยากรของชุมชนอยู่บนพื้นฐานของการยอมรับจารีต ประเพณี สิทธิชุมชน การคำนึงถึงประโยชน์ร่วมกันของสมาชิกและความเป็นธรรมในสังคม ความยั่งยืนของระบบการผลิต ความสมดุลของระบบนิเวศและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน

สำหรับประเด็นสุดท้ายที่จะกล่าวถึงในส่วนนี้ ออสตรอมได้สร้างกรอบทั่วไปที่มีประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการศึกษาการจัดการทรัพยากรร่วม คือการวิเคราะห์ถึงสถานการณ์ของการกระทำ (Action Situations) ที่อยู่ในระบบนิเวศ-สังคมที่กว้างกว่า (Social-ecological Systems)

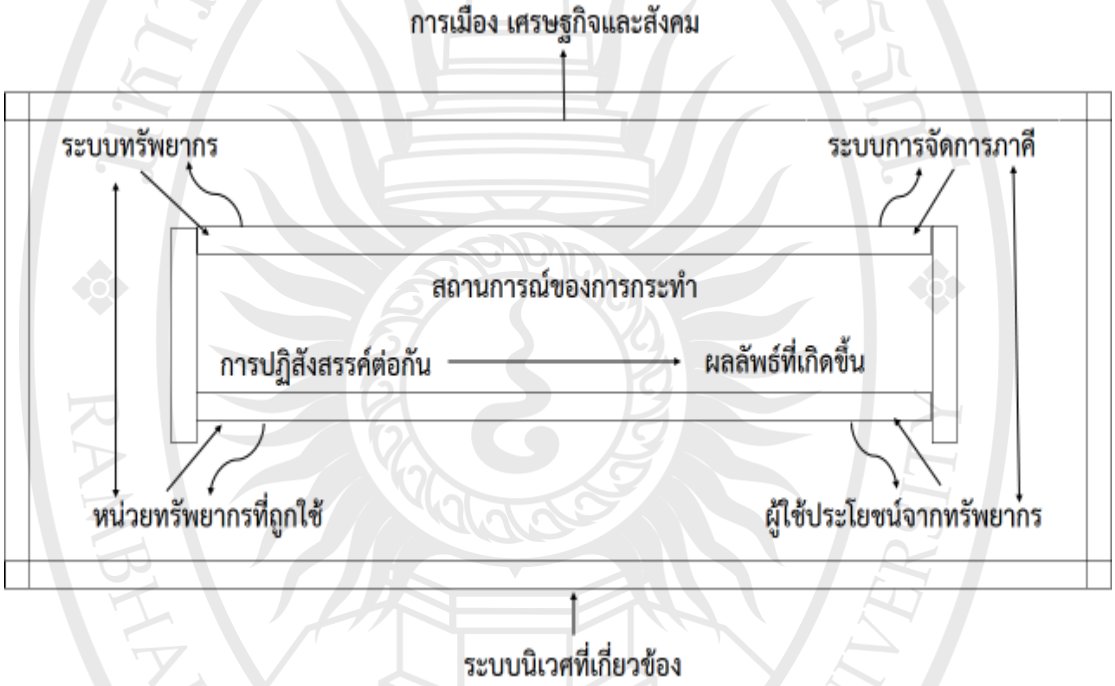

ภาพที่ 2.6 สถานการณ์ของการกระทำที่อยู่ในระบบนิเวศ-สังคมที่กว้างกว่า
ที่มา : (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 31)

อธิบายสัญลักษณ์ในภาพได้ว่ากรอบสี่เหลี่ยมที่เป็นเส้นขนานสองชั้น หมายถึง กรอบที่กั้นระหว่างชั้นในสุด ชั้นถัดมาที่อยู่ตรงกลางและชั้นนอกสุด ลูกศรที่เป็นเส้นตรง หมายถึงการเชื่อมโยงเชิงสาเหตุและผลแบบตรงๆ และลูกศรที่เป็นเส้นโค้ง หมายถึงผลสะท้อนกลับ (Feedback) ในภาพแสดงให้เห็นว่า สถานการณ์ของการกระทำประกอบด้วยการปฏิสังสรรค์ระหว่างผู้เข้าร่วมจำนวนมากอันก่อให้เกิดผลลัพธ์ที่เฉพาะเจาะจงขึ้น โดยสถานการณ์ของการกระทำดังกล่าวนี้เกิดขึ้นภายใต้อิทธิพลของ 4 ปัจจัย คือ (สมศักดิ์ สามัคคีธรรม, 2560 : 15)

1. ระบบทรัพยากร (Resource System)

2. หน่วยทรัพยากร (Resource Units) หมายถึงทรัพยากรที่ถูกใช้ไป เช่น ป่าไม้ ลำคลอง และทุ่งหญ้าต่างเป็นระบบทรัพยากร และยังหมายรวมถึงส่วนจำนวนไม้ที่ถูกตัด ปริมาตรน้ำที่ถูกสูบจากอ่างเก็บน้ำ และปริมาณของหญ้าในทุ่งหญ้าที่ถูกสัตว์เลี้ยงกิน เป็นต้น

3. ผู้ใช้ประโยชน์จากทรัพยากร (Users)

4. ระบบการจัดการภาคีต่าง ๆ (Governance System)

โดยทั้งสี่ปัจจัยดังกล่าวต่างอยู่ภายใต้อิทธิพลของที่ตั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และระบบนิเวศวิทยาที่เกี่ยวข้องทั้งหลาย

สรุปได้ว่าแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมที่กล่าวมาข้างต้นผู้ศึกษาได้ใช้แนวคิดหลักการออกแบบกติกาการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสตรอม จำนวน 8 ประการมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาให้เกิดความครอบคลุมรูปแบบการจัดการทรัพยากรร่วมของชุมชนตมหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในจังหวัดตราด ประกอบด้วย 1) กำหนดขอบเขตชัดเจน 2) สอดคล้องกับสมาชิก/ชุมชน 3) สมาชิกมีส่วนร่วมตัดสินใจ 4) มีระบบการสอดส่องดูแล 5) มีระบบการลงโทษผู้กระทำผิด 6) ระบบการจัดการความขัดแย้ง 7) รัฐยอมรับสิทธิในการจัดการ 8) เชื่อมโยงสู่ระบบใหญ่โดยภาคีเครือข่าย

2.4 แนวคิดทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม (Social Capital) ได้ปรากฏขึ้นครั้งแรกในการอภิปรายของฮานนิฟาน ไลดา (Hanifan, 1920) ในหนังสือ Rural School Community ที่ได้อธิบายถึงสิ่งต่าง ๆ ที่สามารถพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของผู้คน เช่น ภาพลักษณ์ที่ดี การสร้างมิตรภาพ ความเห็นอกเห็นใจและการติดต่อสัมพันธ์กันทางสังคมระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดเป็นหน่วยทางสังคมขึ้นมา โดยการสะสมทุนทางสังคมในชุมชนก็เช่นเดียวกันกับองค์กรทางธุรกิจ คือจะต้องมีการสะสมทุนก่อนดำเนินธุรกิจ หลังจากนั้นแนวคิดทุนทางสังคมก็ถูกนำไปใช้อย่างกว้างขวางในแวดวงของสังคมศาสตร์การพัฒนาและได้แพร่กระจายเข้าสู่ศาสตร์สาขาต่าง ๆ ทั้งรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา

2.4.1 แนวคิดและความหมายเกี่ยวกับทุนทางสังคม

มีนักวิชาการและองค์กรต่าง ๆ ได้ให้ความหมายของคำว่าทุนทางสังคมเอาไว้อย่างชัดเจน ซึ่งแต่ละท่านมีมุมมองต่อประเด็นทุนทางสังคม ดังนี้

ปิแอร์ บูดิเยอ (Bourdieu, 1985) กล่าวว่าทุนทางสังคม หมายถึงมวลรวมของทรัพยากรทั้งหมดที่เป็นจริงและมีศักยภาพที่จะเป็นไปได้ อันเชื่อมโยงกับการเป็นเจ้าของเครือข่ายความสัมพันธ์ที่รู้จักมักคุ้นกันหรือให้การยอมรับซึ่งกันและกัน อันเป็นความสัมพันธ์ที่ก่อรูปเป็นสถาบันไม่มากก็น้อย ทำให้เครือข่ายของความสัมพันธ์ที่มีความคงทนยาวนาน กล่าวอีกอย่างหนึ่งทุนทางสังคม คือการเป็น

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

สมาชิกของกลุ่มอันจะทำให้สมาชิกได้รับการสนับสนุนค้ำจุนในรูปของทุนที่เป็นเจ้าของร่วมกัน โดยทัศนะของบูดิเยอได้จำแนกทุนทางสังคมออกเป็น 4 รูปแบบ ประกอบด้วย

1. ทุนทางเศรษฐกิจ (Economic Capital) หมายถึง ทุนที่อยู่ในรูปของตัวเงินหรือสิ่งของที่สามารถแปลงเป็นตัวเงินได้ เช่น สิทธิในทรัพย์สิน ที่ดิน สิ่งปลูกสร้าง โลหะมีค่า ฯลฯ ซึ่งนัยยะความหมายนี้มีความหมายเช่นเดียวกันกับคาร์ล มาร์กซ์ (Karl Marx)

2. ทุนทางวัฒนธรรม (Culture Capital) เป็นทุนที่อยู่ในรูปของวัตถุหรือสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น ภาพวาด งานเขียน หนังสือ วัตถุโบราณ ฯลฯ ซึ่งการครอบครองวัตถุรูปธรรมดังกล่าวนี้เป็นการครอบครองเชิงสัญลักษณ์ที่สะท้อนให้เห็นว่าผู้ครอบครองมีชุดความเชื่อ รสนิยมทางความคิดที่สร้างสรรค์ ทุนที่อยู่ในรูปแบบที่ไม่ใช่วัตถุที่เป็นรูปธรรม เช่น ความชำนาญ กิริยาท่าทาง ลักษณะหรือรูปแบบในชีวิตประจำ นอกจากนี้ทุนทางวัฒนธรรมอาจอยู่ในรูปของสถาบัน เช่น การรับประกันว่าบุคคลมีลักษณะพิเศษบางประการผ่านใบปริญญา ใบประกาศหรือสิ่งการันตีอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสามารถแยกบุคคลดังกล่าวออกจากคนทั่วไปได้

3. ทุนทางสังคม (Social Capital) เป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่คนภายในเครือข่ายมีความไว้วางใจต่อกันและมีสถานะต่างตอบแทนกัน โดยบูดิเยอมองว่าทุนทางสังคมเป็นเหตุทำให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันในสังคมได้ เช่น การที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งมีความสัมพันธ์กับผู้มีอำนาจหรืออยู่ในเครือข่ายของกลุ่มผลประโยชน์จะมีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ได้ง่ายกว่าบุคคลที่อยู่นอกเครือข่าย

4. ทุนทางสัญลักษณ์ (Symbolic Capital) ได้แก่ สถานภาพ ชื่อเสียงหรือการได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ซึ่งส่งผลทำให้เจ้าของทุนเกิดความได้เปรียบและเกิดเป็นผลประโยชน์ต่าง ๆ ตามมา โดยบูดิเยอได้กล่าวถึงสิ่งที่เรียกว่าวาทกรรม ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการครอบงำความคิดของคนในสังคม โดยวาทกรรมจะเป็นตัวเกื้อหนุนให้ทุนทางสัญลักษณ์ธำรงอยู่ต่อไปได้

ทุนแต่ละประเภทสามารถสั่งสมและยักย้ายถ่ายโอนได้ หากคนมีทุนประเภทใดประเภทหนึ่งสามารถนำมาซึ่งทุนประเภทอื่น ๆ ได้ ยกตัวอย่าง เช่น ผู้ที่สั่งสมทุนทางสังคมจะสามารถแสวงหาโอกาสในการประกอบอาชีพและนำมาซึ่งทางเศรษฐกิจตามมา เป็นต้น นอกจากนี้ยังเห็นว่าเครือข่ายทางสังคมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่สังคมให้มาแต่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติของสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัวมีการให้นิยามตามความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ เป็นต้น ซึ่งเป็นคุณลักษณะของการก่อรูปทางสังคม อาสาสมัครต่าง ๆ สมาคม ความเป็นสมาชิกกลุ่ม การมีส่วนร่วมในการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมและความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกิดจากสมาชิกของกลุ่มเป็นทุนทางสังคม เพราะเป็นแหล่งรวมของการคบค้าสมาคมของสมาชิก ดังนั้นความหมายของทุนทางสังคมในทัศนะของบูดิเยอจึงเป็นปรากฏการณ์ร่วม ความเป็นสมาชิกกลุ่มสามารถสร้างทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อทุนประเภทอื่น ๆ ในหลายด้าน ส่วนการจัดรูปแบบองค์กรระบบราชการก็เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการเปลี่ยนทุนทางสังคมเชิงปริมาณ (จำนวนสมาชิกในองค์กร) ให้เป็นเชิงคุณภาพ (ประสิทธิภาพขององค์กร)

การสร้างองค์กรลักษณะนี้ก่อเกิดสมานฉันท์ ขึ้นระหว่างบุคคลในองค์กรก่อให้เกิดความเป็นสถาบัน การสร้างสมาคมอาสาสมัครต่าง ๆ จึงเป็นทั้งกลยุทธ์ระดับปัจเจกและส่วนรวมในการลงทุน เพื่อให้เกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ที่ยั่งยืนซึ่งก็คือการสะสมทุนทางสังคมนั่นเอง ทั้งนี้ทุนทางสังคมสามารถส่งต่อไปยังบุคคลอื่น ๆ ได้ โดยเฉพาะผู้นำในสมาคมนั้น ๆ และการพัฒนาเครือข่ายทางสังคมขึ้นอยู่กับความรู้สึกทางอัตตวิสัยของปัจเจกบุคคลที่ประกอบไปด้วยการยอมรับ ความนับถือและความเป็นชุมชนและส่วนที่เป็นวัตถุวิสัยคือการได้รับการยอมรับ (การันตี) จากองค์กร

เจมส์ โคลแมน (Coleman, 1988) นักสังคมวิทยาชาวอเมริกันได้กล่าวว่า ทุนทางสังคมมมิได้เป็นองคภาวะเพียงอันเดียวแต่จะประกอบด้วยองคภาวะอันหลากหลาย แต่มีลักษณะร่วมกันอยู่ 2 องค์ประกอบ คือองค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างทางสังคมและองค์ประกอบที่ส่งผลให้ผู้กระทำการได้กระทำพฤติกรรมที่แน่นอนบางอย่างขึ้นภายในโครงสร้างทางสังคมนั้น ไม่ว่าผู้กระทำการดังกล่าวจะเป็นบุคลหรือบรรษัทก็ตาม โคลแมนไดให้ความสำคัญกับโครงสร้างทางสังคมที่เอื้ออำนวยให้เกิดทุนทางสังคม กล่าวคือโครงสร้างทางสังคมได้สร้างความใกล้ชิดระหว่างเครือข่ายทางสังคมอันทำให้ผู้กระทำการมีความเชื่อมสัมพันธ์กันในลักษณะที่เกิดพันธะต่อกันและการแซงชั่นที่กระทำต่อกันในหมู่สมาชิกสามารถจำแนกทุนทางสังคมออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

1. พันธะผูกพันและความคาดหวัง
2. ความสามารถที่จะกระจายข้อมูลข่าวสารไปตามโครงสร้างทางสังคม
3. บรรทัดฐานทางสังคมที่ส่งผลต่อการแซงชั่นอย่างมีประสิทธิภาพ

แนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมนจึงเป็นชุดของความสัมพันธ์ที่อยู่บนความคาดหวังและค่านิยมร่วมกัน รวมทั้งการมีสำนึกในความไว้วางใจระหว่างกันด้วย โคลแมนยังได้มองทุนทางสังคมเพิ่มเติมในมิติของวิถีชีวิตของผู้คนในสังคม คือการมีเครือข่าย สถาบัน นโยบายและจารีตประเพณี รวมถึงระบบคิดที่อยู่ในรูปของค่านิยมวัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจและจารีตประเพณีจะมีผลต่อความสัมพันธ์ของคน ซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจ สังคม ความเป็นชุมชนและเกิดผลดีต่อการดำเนินกิจกรรม (วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548 : 31)

โรเบิร์ต พัทนั่ม (Putnam, 1993) นักรัฐศาสตร์ชาวอเมริกันที่ได้ไปทำการวิจัยในประเทศอิตาลีประมาณ 20 ปี จนสามารถเขียนผลงานที่มีชื่อเสียง คือ Making Democracy Work เขาได้ให้นิยามคำว่า ทุนทางสังคมไว้ว่า หมายถึง รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมหรือโครงสร้างทางสังคมที่เกิดจากการที่สมาชิกมารวมตัวกันจนเกิดแบบแผนการเชื่อถือไว้วางใจกันและสมาชิกในเครือข่ายสามารถแสวงหาผลประโยชน์จากความไว้เนื้อเชื่อใจได้ โดยแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในแวดวงวิชาการในฐานะที่สามารถอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางสังคมและสามารถเติมเต็มช่องว่างของทุนทางทรัพย์สินและทุนมนุษย์ที่มีอยู่แต่เดิมให้มีความครอบคลุมมากยิ่งขึ้น พัทนั่มได้พยายามผลักดันให้มีการศึกษาทุนทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น แทนที่

การกล่าวอ้างถึงทุนทางสังคมอย่างเป็นนามธรรม และได้นำเสนอให้ใช้วิธีการทางปริมาณในการวัดทุนทางสังคม เพื่อให้ง่ายในการเปรียบเทียบและสามารถนำไปใช้งานในเชิงนโยบาย ในช่วงเวลาต่อมาก็มีหน่วยงานระหว่างประเทศหรือองค์กรต่าง ๆ พยายามพัฒนามาตรวัดสำหรับวัดทุนทางสังคมขึ้นมาจำนวนมาก แม้แต่หน่วยงานภาครัฐในประเทศไทยก็มีความพยายามในการจัดทำมาตรวัดสำหรับวัดทุนทางสังคมขึ้นมาเช่นกัน นอกจากพัทนั่มจะมีบทบาทสำคัญในการยกสถานะแนวคิดทุนทางสังคมสู่การศึกษาอย่างเป็นรูปธรรมแล้ว พัทนั่มยังมีส่วนสำคัญในการจัดวางตำแหน่งแห่งที่หรือสถานะของทุนทางสังคมในงานศึกษาเชิงนโยบาย โดยพัทนั่มมองว่าทุนทางสังคมไม่ได้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของนโยบายภาครัฐ แต่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดนโยบายการพึ่งตนเองเป็นการปรับบทบาทของชุมชนให้สามารถอยู่ร่วมกับรัฐและระบบตลาดได้ ในงานชิ้นนี้สอดรับกับแนวคิดของพัทนั่มเช่นกัน โดยได้จัดวางตำแหน่งของทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นตัวเสริมสร้างความมั่นคง ทางเศรษฐกิจให้กับครัวเรือนของเกษตรกรรมและเกื้อหนุนให้เกษตรกรสามารถอยู่ในระบบตลาดที่ไม่เป็นธรรมหรือภายใต้มาตรการช่วยเหลือจากภาครัฐที่ไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ (อัครนัย ขวัญอยู่, 2560 : 19-20)

พอร์ตซ์ อเล็กซ์ (Alex, 1998 : 7) ได้กล่าวไว้ว่าทุนทางสังคม หมายถึง ความสามารถของผู้กระทำการที่จะทำให้ผลประโยชน์ที่เขาได้รับอยู่นั้นมีความมั่นคงยืนยาว ซึ่งสามารถกระทำได้เนื่องมาจากคุณงามความดีของการเป็นสมาชิกอยู่ในเครือข่ายทางสังคมและโครงสร้างทางสังคมอื่น ๆ และยังได้กล่าวเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างทุนทางสังคมกับทุนทางเศรษฐกิจและทุนมนุษย์เอาไว้ว่า ในขณะที่ทุนทางเศรษฐกิจอยู่ในสมุดเงินฝากธนาคารและทุนมนุษย์บรรจุอยู่ในหัวสมองของแต่ละคน แต่ทุนทางสังคมติดแน่นอยู่ภายในโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างพวกเขาด้วยกันเอง ในแง่นี้จะเห็นว่าการครอบครองทุนทางสังคมได้นั้นบุคคลจะต้องสร้างความสัมพันธ์กับผู้อื่นที่จะเป็นแหล่งกำเนิดของผลประโยชน์ที่เขาจะได้รับอย่างแท้จริง

ธนาคารโลก (World Bank, 1998 : 24) ได้พัฒนาแนวคิดจากพัทนั่มและโคลแมน รวมถึงงานวิจัยของธนาคารโลกเอง โดยปีที่เริ่มแนวคิดคือช่วงค.ศ. 1990-1993 ได้ให้แนวคิดความหมายเกี่ยวกับทุนทางสังคมว่า คือสถาบัน ความสัมพันธ์และบรรทัดฐาน/จารีต ที่ก่อรูปทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณของปฏิสัมพันธ์ทางสังคม ทุนทางสังคมไม่ใช่เกิดขึ้นได้ในสถาบันทั้งหมดของสังคม แต่เป็นการเชื่อมสถาบันเหล่านั้นเข้าด้วยกัน บรรทัดฐาน/จารีต และความสัมพันธ์ในสังคมเป็นสิ่งที่ฝังอยู่ในโครงสร้างสังคมที่สามารถทำให้ผู้คนเกิดความร่วมมือกันเพื่อเป้าหมายที่ปรารถนาสูงสุด นอกจากนี้ทุนทางสังคมอาจถูกมองในลักษณะที่เป็นเจตคติและคุณค่าที่เกิดจากการดำเนินงานระหว่างคนภายในชุมชนและความช่วยเหลือในด้านเศรษฐกิจและการพัฒนาจากภายนอกชุมชน

ทุนทางสังคมของธนาคารโลกค่อนข้างเน้นในเรื่องขององค์กร/สถาบันทางสังคม โดยมองว่าองค์กรภายนอกที่เข้าไปให้ความช่วยเหลือชุมชนหรือกลุ่มคน สามารถสร้างทุนทางสังคมให้คนเหล่านั้นได้ สิ่งที่พูดถึงมากและถือเป็นเรื่องทุนก็คือความไว้วางใจและการเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกัน

ทั้งหมดนี้เพื่อจะนำไปสู่ความร่วมมือของสังคมที่จะผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและร่วมมือกันทำงานได้ (วรวุฒิ โรมรัตนพันธ์, 2548 : 328)

เสรี พงศ์พิศ (2547 : 77) ได้กล่าวถึงแนวคิดของธนาคารโลกว่า ทุนทางสังคมเป็นสถาบันความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่กำหนดการอยู่ร่วมกันของคนในสังคม โดยทุนทางสังคมมิใช่แค่เป็นการรวมสถาบันต่าง ๆ ที่สร้างสังคมให้เข้มแข็งแต่เป็นการเชื่อมโยงสถาบันเหล่านี้เข้ากันด้วยประโยชน์ของแนวคิดทุนทางสังคมของธนาคารโลก คือสามารถนำไปใช้กับการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาที่ยั่งยืนได้

องค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา (Organization for Economic Cooperation and Development) (OECD, 2001 : 45) ให้ความหมายทุนทางสังคมไว้ว่า หมายถึงการเข้าร่วมเป็นองค์กรเครือข่ายกันพร้อม ๆ กับการมีบรรทัดฐาน ค่านิยม รวมถึงความเข้าใจร่วมกันที่เอื้ออำนวยให้เกิดความร่วมมือขึ้นภายในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม โดยมีระดับของทุนทางสังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน บริษัทและสถาบันหรือหน่วยในการบริหารระดับชาติและในระดับภูมิภาค โดยทั่วไปแล้วแนวคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมจะสัมพันธ์กับแนวคิดว่าด้วยประชาสังคม

อย่างไรก็ตามความสัมพันธ์ระหว่างความไว้เนื้อเชื่อใจและเครือข่ายเกี่ยวข้องกับสถาบันและองค์กรสาธารณะ ทุนทางสังคมถูกฝังแน่นอยู่ในบรรทัดฐานและสถาบันรวมถึงองคภาวะด้านกฎหมายและสาธารณะ จุดสนใจของการวิเคราะห์อาจขยายไปสู่กลุ่มที่แตกต่างกันที่อยู่ภายในประชาสังคมเดียวกัน (ศิระ พงษ์สุวรรณ, 2557 : 35)

สรุปแนวคิดทุนทางสังคมของบูดิเยอ, โคลแมน, พัทนั่ม, ธนาคารโลกและองค์การเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจและการพัฒนา พบว่าต่างก็มีแนวคิดที่แตกต่างกัน ทั้งนี้มีฐานแนวความคิดมาจากการวิเคราะห์ที่แตกต่างกัน แนวคิดทุนทางสังคมถูกนิยามความหมายไปตามตัวกระทำ บทบาทสถานการณ์ที่แต่ละคนต้องการวิเคราะห์และนำไปใช้ประโยชน์ แนวคิดของบูดิเยอแม้จะอธิบายว่าความสัมพันธ์ทางสังคมจะนำไปสู่การสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ก็เน้นไปที่การวิพากษ์แนวคิดจึงเป็นงานที่ประยุกต์ใช้ได้ยาก จึงไม่ได้รับความสนใจในเชิงนโยบาย ส่วนแนวคิดจากธนาคารโลกและ OECD เหมือนกับแนวคิดของพัทนัมและโคลแมน โดยเฉพาะแนวคิดของพัทนั่มจะได้รับความสนใจในระดับวิชาการและแนวคิดเชิงนโยบายของธนาคารโลกได้มาก

ในประเทศไทยได้รับอิทธิพลทางความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมมาจากตะวันตกตามแนวคิดของนักวิชาการังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น โดยวรวุฒิ โรมรัตนพันธ์ (2548) กล่าวว่า นัยยะทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทยมักถูกนำเสนอในรูปของทรัพยากรชุมชน ความสัมพันธ์ของคนในแนวราบหรือความสัมพันธ์แบบพวกพ้อง รวมถึงมิติทางวัฒนธรรมประเพณี โดยทุนทางสังคมที่เด่นชัดมักจะปรากฏในสังคมเครือญาติหรือสังคมเกษตรกรรมที่ผู้คนมีความเอื้ออาทร ไว้วางใจ คอยช่วยเหลือตอบแทนกัน นอกจากนี้งานของประเวศ วะสี (2542) ที่ชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่า

ชุมชนเข้มแข็งหรือเป็นสังคมที่ผู้คนมีการรวมกลุ่มกัน ผู้คนมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม มีค่านิยมที่ยึดถือร่วมกัน โดยสิ่งที่วรวุฒิและประเวศเห็นตรงกันคือทุนทางสังคมเป็นเงื่อนไขสำคัญที่เอื้อและหล่อเลี้ยงความเข้มแข็งของชุมชน เริ่มจากครอบครัวไปสู่กลุ่มเพื่อน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในชุมชน โดยทุนทางสังคมจะทำหน้าที่จัดระเบียบความสัมพันธ์ของคนในชุมชน รวมถึงแก้แบบแผนการจัดสรรทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งจะส่งผลให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง พึ่งพาตัวเองได้และนำไปสู่ความยั่งยืนในที่สุด

2.4.2 องค์ประกอบของทุนทางสังคม

โรเบิร์ต พัทนั่ม (Putnam, 1993) ได้จำแนกทุนทางสังคมเป็น 3 องค์ประกอบ ได้แก่ บรรทัดฐานในการปฏิบัติ เครือข่ายและความไว้วางใจ ดังจะได้อธิบายตามลำดับ ดังนี้

1. บรรทัดฐานในการปฏิบัติหรือบรรทัดฐานทางสังคม หมายถึงความเข้าใจร่วมกัน กฎทางสังคมที่ไม่เป็นทางการและธรรมเนียมปฏิบัติต่าง ๆ ที่กำหนดเอาไว้เกี่ยวกับข้อที่พึงปฏิบัติหรือข้อห้าม อันเป็นความคิดในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในสังคมตามสถานการณ์ต่าง ๆ ยกตัวอย่าง เช่น ความซื่อสัตย์ การเคารพ การปฏิบัติตามกฎกติกาหรือกฎหมาย การมีคุณธรรมจริยธรรมในการทำงาน การเคารพผู้อาวุโส การยอมรับความแตกต่างและให้ความช่วยเหลือแก่ผู้ที่เดือดร้อน เป็นต้น

ในแต่ละสังคมย่อมมีบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทางสังคมแตกต่างกัน ซึ่งบรรทัดฐานบางอย่างที่แพร่กระจายอยู่ในประเทศตะวันตกจะมีความแตกต่างกับประเทศกำลังพัฒนา ในขณะที่บรรทัดฐานทางสังคมบางอย่างได้รับการปฏิบัติในสังคมวงกว้าง แต่กลับพบว่ากลุ่มย่อยแต่ละกลุ่มที่อยู่ในสังคมเดียวกัน อาจจะมีบรรทัดฐานของตนเองที่แตกต่างไปจากกลุ่มกลุ่มอื่น ๆ (ศิระ พงษ์สุวรรณ, 2557 : 39) สรุปได้ว่าสังคมโดยทั่วไปมีการอบรมขัดเกลาเพื่อถ่ายทอดบรรทัดฐานให้แก่สมาชิก จนกระทั่งสมาชิกได้ซึมซับบรรทัดฐานเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของตนเองและตกผลึกกลายเป็นกลไกในการควบคุมภายใน อันทำให้สมาชิกสามารถควบคุมพฤติกรรมของตนเองได้ ซึ่งเป็นการเสริมแรงทางจิตวิทยา เช่น การสำนึกผิด การรู้สึกบาป ขณะเดียวกันสังคมสร้างกลไกบางอย่างที่อาจปรากฏชัดหรือไม่ชัดในการบังคับให้สมาชิกยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐาน โดยการเสริมแรงจากภายนอก เช่น การไม่ยอมรับให้เข้าร่วมในกิจกรรมของกลุ่มหรือการทำให้เกิดความละอาย ในบางสังคมมีการบังคับใช้บรรทัดฐานโดยผ่านการเสริมแรงทางกายภาพ เช่น การลงโทษและการข่มขู่คุกคาม เป็นต้น

2. เครือข่าย หมายถึง การรวมตัวของประชาชนในรูปแบบของเครือข่ายที่มีการเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ระหว่างกัน ซึ่งสมาชิกของเครือข่ายโดยทั่วไปจะมีลักษณะบางอย่างร่วมกัน เช่น การมีอาชีพเดียวกัน การชอบกีฬาประเภทเดียวกัน อย่างไรก็ตามเครือข่ายในระดับจุลภาคยังรวมถึงครอบครัว กลุ่มเครือญาติและกลุ่มเพื่อนอีกด้วย โดยบุคคลสามารถเข้าร่วมหรือเป็นสมาชิกของเครือข่ายได้มากกว่าหนึ่งเครือข่ายในเวลาเดียวกัน ซึ่งการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายแต่ละประเภทต่างก็มีบรรทัดฐานที่แตกต่างกันไปมากบ้าง น้อยบ้าง ในขณะเดียวกันแต่ละกลุ่มต่างก็สร้างพันธะผูกพันต่อกัน สร้างความคาดหวังกับสมาชิกในระดับที่แตกต่างกันอันนำไปสู่การก่อตัวของความไว้เนื้อเชื่อใจ

ในลักษณะทั่วไปที่ไม่อาจระบุตัวบุคคลอย่างเฉพาะเจาะจงที่มีต่อสมาชิกอื่น ๆ ภายในกลุ่มเดียวกัน และที่มีต่อบุคคลภายนอกกลุ่มในระดับที่แตกต่างกัน

เนื่องจากเครือข่ายเป็นรูปแบบที่ปรากฏให้เห็นได้ในลักษณะของความสัมพันธ์ทางสังคม ในแง่นี้จึงทำให้เครือข่ายมีบทบาทสำคัญในการหนุนเสริมองค์ประกอบด้านอื่นของทุนทางสังคม กล่าวคือในสังคมที่สมาชิกจัดตั้งเป็นเครือข่ายทางสังคมที่กว้างขวางทำให้บรรทัดฐานกลายเป็นกลไกในการควบคุมทางสังคมที่มีประสิทธิภาพ ขณะเดียวกันสังคมที่มีการรวมกลุ่มเป็นเครือข่ายที่เข้มแข็งก็จะมีแนวโน้มที่สมาชิกมีความไว้วางใจหรือไว้เนื้อเชื่อใจระหว่างกันสูง

3. ความไว้วางใจ หมายถึง ความคาดหวังที่เกิดขึ้นภายในชุมชนหนึ่งเป็นความคาดหวังที่มีต่อพฤติกรรมของสมาชิกอื่น ๆ ในชุมชนว่าสมาชิกเหล่านั้นจะมีพฤติกรรมที่เสมอต้นเสมอปลาย มีความซื่อสัตย์และเป็นพฤติกรรมที่ให้ความร่วมมือที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการมีบรรทัดฐานร่วมกัน (Fukuyama, 1995 : 26) บุคคลจะมีความไว้เนื้อเชื่อใจบุคคลอื่นมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับการรับรู้และประสบการณ์ของบุคคลนั้นว่าบุคคลอื่นมีความน่าไว้วางใจเพียงใด ถึงแม้ว่าบุคคลนั้นจะสามารถสะสมความไว้เนื้อเชื่อใจในบุคคลอื่นเอาไว้มากเพียงใดก็ตาม ขณะที่ความไว้เนื้อเชื่อใจมีความสัมพันธ์กับปัจเจกบุคคล แต่ความไว้เนื้อเชื่อใจก็ยังเป็นตัวแปรที่สัมพันธ์กับกลุ่มและสถาบันทางสังคมอีกด้วย รวมทั้งความไว้เนื้อเชื่อใจในรัฐบาล ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่ามีความเป็นไปได้ที่จะรับรู้ถึงระดับทั่วไปของความไว้เนื้อเชื่อใจที่สังคมหนึ่ง ๆ มีอยู่

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2538 : 99) ได้กล่าวว่า ความไว้วางใจหรือความไว้เนื้อเชื่อใจนั้นเป็นตัวแปรที่มีลักษณะของความสัมพันธ์ที่เรียกว่ามีอิทธิพลย้อนกลับ กล่าวคือเมื่อตัวแปรต้นมีอิทธิพลต่อตัวแปรตามแล้ว ตัวแปรตามกลับมีอิทธิพลย้อนไปสู่ตัวแปรต้นและตัวแปรต้นส่งผลกลับมาที่ตัวแปรตามอีกจะเป็นเช่นนี้อย่างไม่รู้จบ การศึกษาของค๊อกซ์และคอล์ดเวล (Cox and Caldwell, 2000) ผลการศึกษาพบว่า การให้ความไว้วางใจต่อบุคคลอื่นนั้นเป็นสาเหตุที่ทำให้บุคคลที่ได้รับความไว้วางใจมีการปรับปรุงตัวเอง พัฒนาตัวเอง เพื่อทำให้ตนมีความน่าไว้วางใจมากยิ่งขึ้น ในขณะเดียวกันผู้ที่ได้รับความไว้วางใจก็จะตอบสนองต่อผู้ให้ด้วยการให้ความไว้วางใจกลับเป็นสิ่งตอบแทน เมื่อเป็นเช่นนี้การให้ความไว้วางใจกลับไปกลับมายิ่งเพิ่มพูนความไว้วางใจระหว่างกันให้สูงขึ้นตามลำดับ ในทางตรงกันข้ามสังคมที่ประชาชนขาดความไว้วางใจต่อกันก็ยิ่งซ้ำเติมให้สังคมดังกล่าวตกอยู่ในวงจรของการแสดงพฤติกรรมอันไม่น่าไว้วางใจระหว่างกัน ยิ่งนำไปสู่ความไม่ไว้วางใจต่อกัน ส่งผลให้เกิดพฤติกรรมอันแสดงออกถึงความไม่น่าไว้วางใจระหว่างกันมากขึ้น

นอกจากนี้พัทนั่ม (Putnam, 1993) ยังได้อธิบายว่า ทุนทางสังคมสามารถสั่งสมหรือบ่มเพาะขึ้นมาได้จากแหล่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ครอบครัว (Families) จัดว่าเป็นพื้นที่สำคัญและเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาทักษะในการสั่งสมทุนทางสังคมให้แก่เด็ก ครอบครัวจะเป็นผู้ถ่ายทอดประสบการณ์และทำหน้าที่สั่งสอน

ให้แก่เด็กในเรื่องเกี่ยวกับความซื่อสัตย์ความไว้วางใจ การร่วมมือ การช่วยเหลือผู้อื่น ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานสำคัญในการสั่งสมทุนทางสังคมให้กับเด็กเมื่อเด็กก้าวสู่สังคมที่กว้างขึ้น

2. ชุมชน (Communities) การปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนบ้าน การมีไมตรีจิตหรือการทำงานร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน ช่วยผลักให้คนในชุมชนสร้างบรรทัดฐานในการพึ่งพาอาศัยและการต่างตอบแทนกัน คนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนสามารถผนวกรวมเข้าด้วยกันและสร้างเครือข่ายโยงใยระหว่างกลุ่มย่อยต่าง ๆ เข้าด้วยกัน

3. องค์กรธุรกิจ (Firm) เป็นพื้นที่สำหรับการสร้างเครือข่ายความไว้วางใจ โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อสร้างประสิทธิภาพในการทำงานภายในองค์กรและนำมาสู่เป้าหมายสุดท้ายคือการลดต้นทุนในการผลิต

4. ประชาสังคม (Civil Society) ถือเป็นหน่วยสำคัญในการสร้างเครือข่ายแห่งความร่วมมือโดยปฏิบัติการผ่านรูปแบบหรือช่องทางต่าง ๆ เช่น การเลือกตั้ง การทำประชามติ การมีฉันทามติ ซึ่งช่องทางเหล่านี้เปิดโอกาสให้ผู้คนในสังคมมีส่วนร่วมในการแสดงออกหรือแบ่งปันความคิดเพื่อหาทางออกหรือแก้ปัญหาต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งจะช่วยลดความขัดแย้งหรือความรุนแรงที่เกิดขึ้นในสังคมในห้วงเวลาที่สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงได้

5. ภาคสาธารณะ (Public Sector) เป็นสวัสดิการและศูนย์รวมสิ่งอำนวยความสะดวกให้กับชีวิตผู้คนในสังคม เพื่อให้คนมีคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ที่ดี โดยสวัสดิการต่าง ๆ จะทำหน้าที่ในการช่วยเหลือและสนับสนุนผู้ที่ไม่สามารถเข้าถึงทรัพยากรต่าง ๆ ทั้งในเรื่องสาธารณสุข การศึกษา การสร้างอาชีพ เป็นต้น เพื่อให้คนกลุ่มดังกล่าวสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้นได้ กล่าวอีกนัยหนึ่งสวัสดิการมีหน้าที่จัดสรรทรัพยากรให้คนกลุ่มต่าง ๆ มีความเสมอภาค เท่าเทียมกัน ซึ่งความเท่าเทียมกันก็จะมีผลต่อความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ระหว่างคนในสังคมด้วยกันเองและคนในสังคมกับรัฐ

6. เชื้อชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์ (Ethnicity) เป็นแหล่งสั่งสมทุนทางสังคมผ่านความรู้สึกร่วมกันของคนที่มีเชื้อชาติหรือวัฒนธรรมแบบเดียวกัน เช่น การเป็นคนไทยเหมือนกัน การเป็นชาวอีสานเหมือนกัน เป็นต้น ในทางตรงกันเชื้อชาติหรือกลุ่มชาติพันธุ์อาจกีดขวางการสร้างทุนทางสังคมได้เช่นกัน ดังเช่น กรณีที่มีการเหยียดหรือกีดกันกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติ การเลือกที่รักมักที่ชัง ความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่ไม่สามารถผสานรวมกันได้

7. เพศ (Gender) เป็นอีกหนึ่งพื้นที่ในการสั่งสมทุนทางสังคม เนื่องจากความคล้ายคลึงกันในเรื่องเพศสภาพ ทำให้กลุ่มคนที่มีเพศเดียวกันสามารถรวมกลุ่มหรือผลักคนต่างเพศออกนอกกลุ่มได้ ในสังคมไทยมีการรวมกลุ่มตามลักษณะทางเพศ เช่น กลุ่มแม่บ้านหรือกลุ่มสตรีที่ประกอบอาชีพเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งการเกิดขึ้นของกลุ่มในลักษณะดังกล่าวช่วยทำให้คนในกลุ่มสามารถพัฒนาทุนทางสังคมได้โดยง่าย

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏเพชรบุรี

2.4.3 ประโยชน์และคุณค่าของทุนทางสังคม

สำหรับประโยชน์และคุณค่าของทุนทางสังคมนั้นสามารถสรุปได้ ดังนี้

โรเบิร์ต พัทนั่ม (Putnam, 2000) ได้อธิบายถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปแบบของเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงานและช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบเอกชน

2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกันหรือการต่างตอบแทน ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรงและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียงและการยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด

3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว

4. การนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ให้เป็นประโยชน์เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

พัทนั่มมองว่าการทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสิ่งที่เอื้อให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน อาจกล่าวได้ว่าในอีกแง่มุมหนึ่งนั้นทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น ความเป็นเครือข่ายจะช่วยสร้างทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการติดต่อสื่อสารระหว่างกัน แต่การติดต่อสื่อสารดังกล่าวก็ไม่ใช่เป้าหมายสุดท้าย เพราะการสื่อสารที่ดีต้องมีข้อมูลที่ดีด้วย ทุนทางสังคมช่วยสร้างกระบวนการที่เกี่ยวกับด้านชีวิตจิตใจ เป็นทางเลือกใหม่ที่จะปรับปรุงและพัฒนาชีวิตส่วนบุคคล อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารกับผู้อื่นจะทำให้ตัวผู้ติดต่อเองเกิดความตระหนักในเรื่องที่เกี่ยวกับผู้อื่นมากขึ้น

ฟรานซิส ฟูกูยาม่า (Fukuyama, 1995) ได้กล่าวว่า ทุนทางสังคมถือเป็นค่านิยมอย่างหนึ่งที่มีอยู่ในหมู่ประชาชน ซึ่งถือเป็นกลไกที่ทำให้วิถีชีวิตของประชาชนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเศรษฐกิจสังคมสามารถดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพหลายอย่าง อาทิ ในระดับกว้างถ้าพลเมือง ในสังคมมีความน่าเชื่อถือจะสามารถช่วยลดต้นทุนในการดำเนินงานในวงการธุรกิจลงได้มาก ช่วยให้ข้อตกลงที่ต้องทำด้วยการบังคับและควบคุมลดความยุ่งยากลง รวมทั้งช่วยในการยับยั้งการฉ้อโกงและการโจรกรรมที่ไม่เอื้อต่อเศรษฐกิจให้ลดลง ดังนั้นจึงมีการกล่าวถึงทุนทางสังคมในส่วนที่เอื้อประโยชน์ต่อเศรษฐกิจมากขึ้น โดยเฉพาะประเด็นความสัมพันธ์กันทางสังคมที่อยู่บนพื้นฐานความไว้วางใจกันและส่งผลให้เกิดความสะดวกต่อการดำเนินการทางเศรษฐกิจ

ฟูกูยาม่าได้พยายามชี้ให้เห็นว่าทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วในแต่ละสังคมและเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับค่านิยมของความไว้วางใจกัน การพึ่งพาอาศัยกันหรือต่างตอบแทนกันรวมถึงค่านิยมในการรวมกลุ่มของประชาชนในการแก้ไขปัญหา ซึ่งเป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคมอันจะส่งผลถึงวิธีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ ดังนั้นประสิทธิภาพ

ในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ อาทิ การลดต้นทุนในการผลิตหรือกรณีความเข้มแข็งของชุมชนล้วนแล้วแต่เป็นผลอันสืบเนื่องมาจากระบบคิดและวิธีปฏิบัติในชุมชนตามแนวทางดังกล่าวข้างต้นทั้งสิ้น

มีนักวิชาการหลายท่านได้ตั้งข้อสังเกตว่าทุนทางสังคมนั้น แม้ว่าด้านหนึ่งจะมีคุณูปการและเป็นประโยชน์ต่อชุมชนแต่ก็มีผลในด้านลบด้วยเช่นกัน ในงานของพรชัย ตระกูลวรานนท์ (2552) ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมก่อให้เกิดผลในด้านบวก ก็คือการเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน แต่ก็มีผลในด้านลบซึ่งก็คือการขูดรีดและการเอาเปรียบจากการเห็นแก่ประโยชน์ของพวกพ้องและกีดกันคนนอกกลุ่มให้ออกจากทรัพยากรต่าง ๆ ในชุมชนหรือการที่กลุ่ม องค์กรชุมชนมีความสัมพันธ์ในเชิงขูดรีดคนที่อยู่ในกลุ่ม เป็นต้น

การเกิดขึ้นของทุนทางสังคมในประเทศไทย ปัจจุบันมีความแตกต่างจากอดีตหลายประการ จากที่อดีตทุนทางสังคมเกิดขึ้นจากการพึ่งพากันในรูปแบบของสังคมเกษตรกรรมหรือการพึ่งพากันด้านแรงงาน เช่น ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว การผูกโยงกันด้วยความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา เนื่องจากคนไทยมีความผูกพันกับวัดและศาสนา ทำให้วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่สามารถระดมความร่วมไม้ร่วมมือต่าง ๆ จากผู้คนในชุมชนได้ ทั้งนี้ลักษณะของชุมชนจะไม่ใช่ลักษณะของชุมชนที่แบ่งตามเขตการปกครองหรือสังกัดราชการ แต่จะหมายถึงชุมชนที่มีการก่อร่างสร้างชุมชนกันมานานและมีประวัติศาสตร์ร่วมกัน กลับกันปัจจุบันทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ต้องพยายามสร้างขึ้น พรระวี สีเหลืองสวัสดิ์ (2542) กล่าวว่า ทุนทางสังคมถูกสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นเกราะป้องกันให้ชุมชน ความสัมพันธ์ที่สร้างขึ้นจะอยู่ในรูปของพันธะสัญญาต่างตอบแทนและมีลักษณะเป็นองค์กรที่ถาวร มีโครงสร้างและลำดับชั้นที่ค่อนข้างแน่ชัด เช่น เครือข่ายองค์กรชุมชน กลุ่มนักพัฒนาชุมชน กลุ่มอนุรักษ์ กลุ่มอาชีพต่าง ๆ ซึ่งผู้ที่เป็นสมาชิกกลุ่มจะอยู่ด้วยพันธะสัญญาและการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ โดยมีลักษณะเด่นชัดคือไม่ได้ผูกยึดติดกับเงื่อนไขเชิงกายภาพหรือเชิงพื้นที่ เนื่องจากในปัจจุบันมีเทคโนโลยีในการติดต่อสื่อสารที่มีความทันสมัย ทำให้สมาชิกในเครือข่ายสามารถติดต่อแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกันได้โดยไม่จำเป็นที่จะต้องอยู่ใกล้กัน

ในทัศนะของอัครชัย ขวัญอยู่ (2560 : 24) ทุนทางสังคมในบริบทของสังคมไทยนั้นแตกต่างจากทุนทางสังคมในบริบทของตะวันตกอยู่อย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้

ประการแรก คือทุนทางสังคมในความหมายของตะวันตกจะให้ความสำคัญกับเรื่องเครือข่ายความสัมพันธ์ บรรทัดฐาน วัฒนธรรมและความไว้วางใจ ในขณะที่ของสังคมไทยจะให้ความสำคัญเรื่องภูมิปัญญาและความเชื่อด้วย

ประการที่สอง ทุนทางสังคมของตะวันตกจะกล่าวถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ของคนในมุมมองของกลุ่ม/องค์กรหรือสถาบัน ในขณะที่ของสังคมไทยจะเน้นไปที่รูปแบบความสัมพันธ์

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

ในครอบครัวและเครือญาติ อีกทั้งยังให้ความสำคัญกับผู้เล่นสำคัญ เช่น ปราชญ์ชาวบ้าน ผู้อาวุโส ผู้นำทางความคิด ผู้นำทางศาสนา ซึ่งบุคคลเหล่านี้อยู่ในสถานะของผู้ยึดเหนี่ยวให้เกิดการรวมกลุ่ม

ประการที่สาม ทุนทางสังคมในไทยนอกจากจะมีผลในด้านบวกแล้วยังมีผลในด้านลบกับสังคมด้วย เช่น การเกิดกลุ่มผลประโยชน์เจ้าพ่อหรือมาเฟียที่มีบารมีและให้ความช่วยเหลือเป็นที่พึ่งพากับผู้ที่มีอำนาจต่อรองน้อยกว่า เป็นต้น

2.5 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ประเมิน กาฬภักดี (2564 : 17-21) ได้ทำการวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืนในเขตพื้นที่ภาคตะวันออก มีวัตถุประสงค์ 1) ศึกษาหากระบวนการจัดการป่าของชุมชนต้นแบบบ้านคลองอาราง ตำบลบ้านแก้ง อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว 2) วิเคราะห์หาปัจจัยความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชน เพื่อกำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืนในพื้นที่ภาคตะวันออก การศึกษาพบว่า การจัดการทรัพยากรป่าชุมชนที่สามารถจัดการได้อย่างยั่งยืนต้องคำนึงถึงการได้ประโยชน์ที่สมดุลกันระหว่างป่ากับชุมชน มีการวางแผนการบริหารจัดการป่า โดยไม่แยกป่าออกจากชุมชน กิจกรรมที่ถูกกำหนดภายใต้กฎ ระเบียบตามมติชุมชนจะต้องไม่ส่งผลกระทบใด ๆ ต่อผลประโยชน์ที่เคยได้รับจากทรัพยากรป่าชุมชน การดำเนินการทุกอย่างจะต้องเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนและต้องสร้างการตระหนักรู้ถึงผลกระทบจากการทำลายป่าชุมชน นอกจากนี้การสร้างความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าชุมชนยังแสดงให้เห็นถึงความสามัคคีและความเข้มแข็งของชุมชน ส่วนแนวทางการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนจะต้องมีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการป่าชุมชน การกำหนดวิสัยทัศน์และวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน การสร้างความตระหนักรู้ในเรื่องของการอนุรักษ์ป่าที่สอดคล้องกับวิถีชุมชน การกำหนดกฎ ระเบียบและบทลงโทษที่ชัดเจนในการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกันและการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการเพาะพันธุ์กล้าไม้สำหรับปลูกเพิ่มหรือทดแทนในโอกาสต่าง ๆ ปัจจัยความสำเร็จของการจัดการทรัพยากรป่าชุมชนบ้านคลองอาราง พบว่ามี 5 ประการ คือ 1) ทุนมนุษย์ของชุมชน 2) การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน 3) การสร้างข้อตกลงและกำหนดกฎ ระเบียบ 4) การแบ่งปันผลประโยชน์จากป่าอย่างเป็นธรรม และ 5) การสร้างเครือข่าย

อุดมพงษ์ เกศศรีพงษ์ศา (2563 : 127) ได้ศึกษาเรื่อง การหาแนวปฏิบัติที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลศรีณรงค์ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) หาแนวปฏิบัติที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนตำบลศรีณรงค์ อำเภอชุมพลบุรี จังหวัดสุรินทร์ 2) เพื่อให้คนในชุมชนมีการบริหารจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าโดยชุมชน ผลการศึกษาพบว่า แนวปฏิบัติที่เหมาะสมในการจัดการทรัพยากรป่าของชุมชนใช้รูปแบบการจัดเป็นกลุ่ม แต่งตั้งคณะกรรมการดูแลป่าชุมชน ทำให้เกิดกลุ่มคณะทำงานการจัดการ

ป่าชุมชน ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่รอบป่า 3 หมู่บ้าน รวม 30 คน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน คนที่ใช้ประโยชน์จากป่า เป็นกลุ่มในการขับเคลื่อน ส่งเสริม กระตุ้นให้คนในชุมชนในการจัดการป่าชุมชน มีการสำรวจทรัพยากรในป่า เน้นการดูแลและใช้ประโยชน์จากป่าทำให้เกิดองค์ความรู้ด้านการบริหารจัดการป่าในชุมชน และมีข้อตกลงในการใช้ประโยชน์จากป่าโดยคนในชุมชนผ่านการตั้งกฎ ระเบียบข้อปฏิบัติในการใช้ประโยชน์จากป่าร่วมกัน สร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนโดยเน้นผู้นำและผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่า ผู้ที่เคยบุกรุกมาก่อนเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่มหรือกรรมการกลุ่มเพื่อให้กลุ่มคนเหล่านี้ช่วยดูแลป่า มีการดำเนินกิจกรรมในการดูแลรักษาป่า เช่น ทำรั้วแนวเขตเสารอบป่าป้องกันการบุกรุก การปลูกป่าในวันสำคัญ ทำพิธีบวชป่า ในส่วนการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ป่าชุมชน ใช้รูปแบบการมีส่วนร่วมการบริหารจัดการป่าร่วมกันของพื้นที่ มีข้อตกลงออกกฎการใช้ป่าร่วมกัน มีบทลงโทษผู้บุกรุกป่า มีอาสาสมัครพิทักษ์รักษาป่าของชุมชน ส่วนปัจจัยส่งเสริมในการหาแนวปฏิบัติที่เหมาะสม ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านการบริหารจัดการของ อบต. ที่ขับเคลื่อนโดยการให้ความรู้ในเรื่องการจัดการป่าและมีการสร้างเครือข่ายการทำงานในชุมชน 2) การหนุนเสริมโดยมุ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

อนุชา โคตรศรีวงษ์ และกฤชวรรธน์ โล่ห์วัชรินทร์ (2562 : 126-129) ทำการศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรร่วมของท้องถิ่น : กรณีศึกษาบึงกระชา อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาปัญหาการบริหารทรัพยากรน้ำที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันในบริเวณบึงกระชา อำเภอชำสูง จังหวัดขอนแก่น 2) ศึกษาความร่วมมือกันระหว่างองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอชำสูงและบทบาทในการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำ 3) เพื่อเสนอนำแนวทางในการบริหารทรัพยากรน้ำตามแนวทางการจัดการทรัพยากรร่วม ผลการศึกษาพบว่า การจัดการทรัพยากรน้ำที่บึงกระชายังไม่มีประสิทธิภาพเท่าที่ควร เพราะมีปัญหาและผลกระทบจากการจัดการทรัพยากรหลายด้าน ทั้งทางด้านการใช้ประโยชน์ ขอบเขตการใช้ประโยชน์ กติกาและบทลงโทษในการใช้ประโยชน์ ด้านงบประมาณในการจัดการ ด้านการดูแลรักษา ด้านการจัดการความขัดแย้ง การจัดการทรัพยากรน้ำในบึงกระชาควรคำนึงถึงบริบทของพื้นที่ในทุกมิติ เน้นความร่วมมือกับทุกภาคส่วน รวมไปถึงจะต้องให้ผู้อยู่อาศัยในชุมชนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการเพื่อให้เกิดความยั่งยืน

พัชรินทร์ โชคศิริ (2560) ทำการศึกษาเรื่องการจัดการทรัพยากรร่วม : ศึกษากรณีป่าชุมชนในอำเภอเทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ มีวัตถุประสงค์เพื่อ ศึกษาความสอดคล้องในการจัดการป่าชุมชนกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสตรอม ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จด้านการป้องกันการบุกรุกป่า แต่ไม่ประสบความสำเร็จด้านการฟื้นฟูป่า โดยการจัดการป่าชุมชนมีความสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของออสตรอม 5 ประการ คือ 1) การกำหนดขอบเขตของพื้นที่ที่ชัดเจน 2) การสอดส่องดูแลการใช้ประโยชน์และสอดส่องดูแลทรัพยากรป่า 3) การลงโทษผู้กระทำผิดจากต่ำไปสูง 4) การจัดการความขัดแย้ง 5) การยอมรับสิทธิ

ในการจัดการป่าโดยรัฐ แต่ทว่าการจัดการป่าชุมชนไม่เป็นไปตามแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วม 3 ประการ คือ 1) การกำหนดขอบเขตของผู้มีสิทธิ์ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน 2) ความสอดคล้องระหว่างกฎระเบียบกับสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมไปถึงการใช้ประโยชน์จากป่ากับเงื่อนไขในการบำรุงรักษา 3) การมีส่วนร่วมของสมาชิกในการเปลี่ยนแปลงกฎระเบียบ

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2560) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรร่วมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง : ศึกษากรณีป่าชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ โดยมีคำถามการวิจัยว่ามีความสอดคล้องกับปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมหรือไม่ ศึกษาจากป่าชุมชน 2 แห่ง ผลการศึกษาพบว่า การจัดการป่าชุมชนเป็นไปตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าและการเสียสละเพื่อส่วนรวมของผู้นำ นอกจากนี้การจัดการป่าชุมชนยังมีความสอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรร่วมของเอลินอร์ ออสตรอมเกี่ยวกับการกำหนดขอบเขตของป่าชุมชน การตรวจสภาพป่า ตรวจสอบการใช้ประโยชน์ของสมาชิก การลงโทษผู้กระทำผิดจากเบาไปหาหนัก การจัดการความขัดแย้งอย่างมีประสิทธิภาพ การยอมรับสิทธิชุมชนในการรักษาป่าของเจ้าหน้าที่รัฐและการเชื่อมโยงกับเครือข่ายภายนอก อย่างไรก็ตามการจัดการป่าชุมชนที่ศึกษายังมีปัญหาเกี่ยวกับการควบคุมอย่างเข้มงวดของเจ้าหน้าที่ การขาดความรู้ของชาวบ้าน กฎระเบียบไม่สอดคล้องกับชุมชน ชาวบ้านไม่มีส่วนร่วมและความล้มเหลวในการฟื้นฟูป่า

สมศักดิ์ สามัคคีธรรม (2559) ได้ทำการวิจัยเรื่อง การจัดการทรัพยากรร่วมตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง : ศึกษากรณีป่าชุมชนในภาคตะวันออก เป็นการเปรียบเทียบระหว่างแนวคิด SEP กับ CPR ว่าแนวคิดใดสอดคล้องกับการจัดการป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จมากกว่ากัน ใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์ป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จจำนวน 2 แห่ง ได้แก่ ป่าชุมชนบ้านกระบกคู่ จังหวัดฉะเชิงเทรา และป่าชุมชนบ้านไทรเอน จังหวัดระยอง มีวัตถุประสงค์เพื่อ ต้องการที่จะเสนอการประยุกต์ใช้ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงและแนวคิดทรัพยากรร่วมในการจัดการป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ ผลการวิจัย พบว่าแนวคิด SEP และแนวคิด CPR ทั้งสองแนวคิดนี้มีความแตกต่างกัน เนื่องจากแนวคิด SEP เป็นข้อเสนอสำหรับการดำเนินชีวิตที่พึงปรารถนาสำหรับบุคคล ครอบครัว ชุมชนและสังคม เป็นอุดมคติของการดำรงชีพอย่างมีสติ/มีปัญญาสำหรับคนตัวเล็กตัวน้อย ภายใต้สภาพแวดล้อมที่มีความผันผวนอย่างสูงในยุคปัจจุบัน เมื่อนำมาประยุกต์ใช้กับกรณีของการจัดการป่าชุมชนจึงมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองต่อการจัดการป่าที่ชาวบ้านได้รับประโยชน์และสามารถฟื้นฟูป่าได้อย่างยั่งยืน การจัดการป่าชุมชนตามแนวทาง SEP นี้จึงหมายถึงแบบแผนของพฤติกรรมที่พึงปรารถนาในการจัดการป่าให้เกิดประสิทธิผลได้อย่างยั่งยืน ในขณะที่แนวคิด CPR ของเอลินอร์ ออสตรอมที่วางอยู่บนพื้นฐานของทฤษฎี เกม (Game Theory) และทฤษฎีเชิงสถาบัน (Institutionalism Theory) ป่าชุมชนได้ถูกมองในฐานะที่เป็นสนามของการเล่นเกมที่มีชาวบ้านเป็นผู้แสดง ผ่านความสัมพันธ์เชิงการแลกเปลี่ยนที่เท่าเทียมและทุกคนรับประโยชน์จากทรัพยากรป่า

ทฤษฎีนี้มีฐานคติว่าชาวบ้านทุกคนต่างมีเหตุผลและร่วมเล่นเกมเพราะหวังผลประโยชน์ แต่เกมจะดำเนินไปได้อย่างยั่งยืนก็ต่อเมื่อมีกติกาที่สอดคล้องกับสภาพทางสังคม เป็นกติกาที่ทุก ๆ คนต้องให้การยอมรับ เนื่องจากทุกคนมีส่วนร่วมในการกำหนดกติกา นอกจากนี้ความยุติธรรมยังพิจารณาได้จากข้อกำหนดที่ว่าผู้รับประโยชน์มากจะต้องจ่ายต้นทุนสูงเป็นเงาตามตัว รวมทั้งความยุติธรรมในแง่ที่ผู้ละเมิดกติกาจะต้องถูกลงโทษ โดยกฎกติกามีความชัดเจนและมีการบังคับใช้อย่างเข้มงวด มีการกำหนดขอบเขตของผู้ใช้ประโยชน์และขอบเขตของป่าชุมชนที่ชัดเจน มีระบบการสอดส่องดูแล ระบบการลงโทษผู้กระทำผิดและกลไกการจัดการความขัดแย้ง จากพื้นฐานทางทฤษฎีที่แตกต่างกันดังกล่าว ส่งผลให้แนวคิด CPR แตกต่างจาก SEP อย่างน้อย 5 ประการ คือ

1. แนวคิด CPR เน้นกฎระเบียบของการจัดการที่ดำเนินไปอย่างมีแบบแผนและตกผลึกเป็นสถาบัน (Institutionalization of Common-pool Resource Management) ส่งผลทำให้เกิดการสืบทอดต่อไปยังคนรุ่นหลังได้อย่างยั่งยืน แต่แนวคิด SEP ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของพุทธศาสนาที่เน้นการเสียสละเพื่อส่วนรวม มีจิตสาธารณะและความไว้วางใจต่อกัน เน้นพฤติกรรมในการดำรงชีพที่พึงปรารถนา เพื่อก่อให้เกิดการจัดการป่าได้อย่างมีประสิทธิผล (ชาวบ้านได้ประโยชน์และรักษาป่าไว้ได้อย่างยั่งยืน)

2. แนวคิด CPR เน้นกติกาที่ยุติธรรม ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้เกิดการแลกเปลี่ยนระหว่างผู้แสดงได้อย่างเสมอภาค (ผู้รับผลประโยชน์มากต้องจ่ายมากตามสัดส่วน) แต่ SEP ให้ความสำคัญกับคำว่า justice มากกว่า fair กล่าวคือการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากป่ามากไม่มีผลผูกพันต่อการที่จะต้องแบกรับภาระต้นทุนของกิจกรรมป่าชุมชนมากกว่าคนอื่นแต่ประการใด โดยข้อเท็จจริงนั้นป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหารสำหรับคนจนมากกว่าคนที่มีสถานะทางเศรษฐกิจดี แต่กิจกรรมการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าไม่ได้ขึ้นอยู่กับสถานะทางเศรษฐกิจ แต่เป็นกิจกรรมของทุกๆ คนที่มีจิตสาธารณะจะต้องช่วยกันโดยไม่มีเงื่อนไขว่าผู้เก็บเกี่ยวผลผลิตจากป่าสูงจะต้องใช้แรงงานในการปลูกป่าสูงกว่าคนอื่น

3. แนวคิด CPR มองว่า ปัจจัยที่ผลักดันชาวบ้านให้เสียสละแรงงานในการทำกิจกรรมป่าชุมชนก็คือการแลกเปลี่ยนที่เป็นธรรม (Fairness of Exchange Relations) กล่าวคือสมาชิกยินยอมเสียสละแรงงานของตน เพื่อทำให้มีสิทธิในการใช้ประโยชน์จากป่าได้สูงกว่าคนอื่น ตรงข้ามกับคนที่คาดว่าจะไม่เข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าก็ไม่จำเป็นต้องเสียสละแรงงานของตนแต่ประการใด แนวคิดนี้จะตรงข้ามกับความคิด SEP (ค่านิยมแบบตะวันออกโดยทั่วไป) ที่มองว่าปัจจัยที่ผลักดันให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมปลูกป่าก็คือการเสียสละเพื่อส่วนรวมโดยไม่เกี่ยวกับเงื่อนไขของการเข้าไปเก็บเกี่ยวประโยชน์จากป่าแต่ประการใด

4. แนวคิด CPR มองว่าป่าชุมชนเป็นเพียงเกมที่มีผู้แสดงเข้าร่วมแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ที่เที่ยงธรรม ภายใต้กฎ/กติกาที่ทุกฝ่ายได้ให้การยอมรับร่วมกัน ดังนั้นจึงต้องมีระบบการป้องกันการละเมิดกฎ/กติกาอย่างจริงจัง ด้วยการลงโทษผู้กระทำผิดอย่างตรงไปตรงมา จากเบาไปหาหนัก

สถาบันวิทยบริการ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

เพื่อมิให้เกิดการกระทำความผิดซ้ำ ตรงข้ามกับ SEP ที่ให้ความสำคัญกับการรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกของชุมชน ดังนั้นระบบการลงโทษจึงมีลักษณะอะลุ่มอล่วยและเน้นพูดคุยตักเตือนกันมากกว่า เว้นแต่การละเมิดกฎที่รุนแรงจึงจะใช้วิธีการลงโทษตามกระบวนการของกฎหมาย

5. แนวคิด CPR กับแนวคิด SEP มีพื้นฐานในการมองการมีส่วนของชาวบ้านที่แตกต่างกัน กล่าวคือ CPR มองชาวบ้านในฐานะของผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) จึงมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการกำหนดและแก้ไขกฎ/กติกา เพื่อให้เกิดความเที่ยงธรรมและทำให้เป็นที่ยอมรับของทุก ๆ คน ส่วนแนวคิด SEP มองการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในฐานะที่เป็นการแสดงออกถึงการเสียสละเพื่อส่วนรวมของชาวบ้านผู้มีจิตอาสาส่งผลให้พวกเขาเกิดความผูกพันและรู้สึกเป็นเจ้าของและทุ่มเทในการช่วยกันรักษาป่า

ธงชัย ภูวนาถวิจิตร (2558 : 71-75) นำเสนอบทความเรื่อง แนวคิดสวัสดิการชุมชนบนฐานทรัพยากรชุมชน : ทางเลือกเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างยั่งยืน สรุปใจความได้ว่า การจัดสวัสดิการชุมชนมีความสัมพันธ์กันสิทธิ ความเสมอภาคและความอิสระที่เป็นสภาวะเงื่อนไขสำคัญของโครงสร้างทางสังคมของชุมชนที่มีผลต่อการจัดสวัสดิการชุมชน ภายใต้การพึ่งพาตนเองและการเข้าถึงทรัพยากรของแต่ละชุมชนที่แตกต่างกัน จึงทำให้ศักยภาพของแต่ละชุมชนในประเทศไทยไม่สามารถดำเนินการจัดตั้งสวัสดิการชุมชนที่เข้มแข็งอย่างทั่วถึงได้ เนื่องจากการตัดสินใจด้านการจัดสวัสดิการชุมชนในด้านต่าง ๆ ยังต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน ส่งผลทำให้ชุมชนไม่สามารถจัดสวัสดิการโดยชุมชนอย่างสมบูรณ์ได้ มีเพียงบางชุมชนเท่านั้นที่สามารถจัดสวัสดิการชุมชนผ่านฐานทุนทางวัฒนธรรมและทุนทางสังคมได้ ด้วยลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคล กลุ่ม องค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน และประชาชนที่มีอาณาบริเวณอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่หนึ่ง มีปฏิสัมพันธ์และการปฏิบัติซึ่งกันและกันที่นำทรัพยากรท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม รวมทั้งองค์ความรู้จากภายในและนอกชุมชนมารวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายทางสังคมให้เกิดสวัสดิการชุมชน เพื่อเป็นการสร้างหลักประกันความมั่นใจแก่คนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยผลของการจัดสวัสดิการชุมชนที่สำคัญช่วยก่อให้เกิดการออม ลดรายจ่าย เกิดความสัมพันธ์หรือมิตรไมตรีที่ดีของคนในชุมชน มีความรู้สึกมั่นคง มีความภาคภูมิใจ อยู่อย่างมีศักดิ์ศรีและมีความสุข เกิดการพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืนได้

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี